

Palóc olvasókönyv

Nyelvi és irodalmi kalandozások

MAGYARSÁGKUTATÓ
INTÉZET

Palóc olvasókönyv
Nyelvi és irodalmi kalandozások

A Magyarságkutató Intézet Kiadványai 10.

Palóc olvasókönyv

Nyelvi és irodalmi kalandozások

**SZERKESZTETTE:
POMOZI PÉTER**

Magyarságkutató Intézet
Budapest, 2019

Tipográfia: Karácsony Fanni

A szövegeket válogatta Pomozi Péter (III–IV. fejezet) és Németh Dániel (II. fejezet)

A szerkesztésben közreműködött: Németh Dániel és Tóth Zsolt

Az eredeti szövegeket írta: Csorba Csaba (V.), Németh Dániel (II.), Pomozi Péter (I., IV.)

A fényképeket készítette: Görföl Jenő, Harangozó Imre, Pomozi Péter
Archív fotók és képeslapok: MNM Palóc Múzeum, Balassagyarmat;
Zempléni Múzeum, Szerencs, Képeslapgyűjtemény; szabad világhálós
források

Az MKI szerkesztőbizottsága: Vizi László Tamás (elnök),
Katona József Álmos, Pomozi Péter, Szovák Kornél, Virág István

A kötet megjelenését az EMMI támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

© Szerzők, 2019

Szerkesztés © Pomozi Péter, 2019

© Illusztrációk, 2019

ISBN 978-615-6117-07-6

ISSN 2677-0261

Palóc mesék kicsiknek-nagyoknak

Mindannyian szeretjük a meséket. Én szerencsés vagyok, mert palóc nagymamám és dédnagymamám is mondott az eresz alatt régi történeteket. Ennél jobban csak azt szerettem, mikor méhecskés délutánokon nagyapám hársfája alá gyűltünk unokatestvéreimmel. Nagyapám mesélt a legeslegszebben. A lombsátor alól kikukucskálva az Ipolyra láttunk. Mesevilág volt a régi palóc falu, s maga az öreg Ipoly is.

Ma is mindannyiunknak szüksége van mesékre, régiekre és újabbakra, de cseppet se mindegy, miféle mesék ezek. Az se mindegy, hallhatjuk-e, láthatjuk-e ezeket úgy, ahogy még dédszüleink mesélték volna, ha mesélhettek volna. Ezekben a mondókákban, dalokban, mesékben saját szülőföldünk elevenedik meg a szép palóc tájnyelvvel együtt.

Ma már ritkák a mesemondó öregek, de ez a könyv is segíthet talán az űr betöltésében. Ha történeteit, novelláit, verseit és vármondáit lapozzátok, különleges képeit nézegetitek, bebarangolhatjátok a palóc szellemi otthont. Ehhez a szép, nagy kalandhoz kínálja kinek az első, kinek a sokadik lépéseket a Palóc olvasókönyv.

Az ereszalji mesék helyszíne az ipolypásztói udvarral,
1967-ben

Útmutató a könyv használatához (Kicsit nagyobbaknak)

A Palóc olvasókönyv, melyet a kedves olvasó kezében tart, témák és életkorok szerint is elkülönített szövegcsoportokkal, valamint egy viszonylag bő nyelvjárási bevezetővel kívánja szolgálni a palóc népköltészet, a palóc nyelvváltozat, a Palócföldhöz kötődő különleges szépirodalmi értékek megszerettetését. Reményeink szerint nemcsak a szűkebb nyelvjárási régióban, hanem másutt is örömmel fogadják majd ezt az oktatási segédkönyvet, hiszen a palóc nyelv és kultúra értékei egyúttal az egyetemes magyar kultúra értékei is.

Kötetünk, mely a Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpontjában készült, bizonyos szempontból újszerű, Magyarországon szokatlan vállalkozásnak is tekinthető. Oly módon kínál nyelvjárási szövegeket a szélesebb olvasóközönség, különösen is az iskoláskorúak számára, hogy azokat nem fosztja meg sajátos hangulatuktól. Az eddigi magyar gyakorlat a tájjellegű szövegközlések 1860-es évekbeli megkezdése óta jobbra az volt, hogy a dialektológiai szakmunkák a lehető legaprólékosabb hangjelölésre törekedtek, a szépirodalmi élményt kínáló, pedagógiai-ismeretterjesztő célú szövegkiadások pedig elvontak csaknem minden táji jelleget a folklórszövegekből, mondókáktól a meséig. Majdhogyanem úgy jártak el, mint az a konzervgyár, amely úgy készít húslevesport, hogy abban húsnak és valódi zöldségnek nyoma sincsen. Ha tehát így teszünk, éppen attól fosztjuk meg a folklórszövegeket, ami segíthetné a helyi kulturális hagyományok, a szép helyi nyelvváltozatok tovább élését. Üdítő kivétel, korai útkeresés e téren pl. Simonyi Zsigmond *Tréfás népmesék és adomák* c. füzete lehetett volna, ha anyaga nem egy szűk, nyelvészeti körnek célzott sorozatban lát napvilágot.

Voltak természetesen a magyar tudománytörténetben nagy kivételek, mint Petrás Ince sajnos sokáig kiadatlan maradt két moldvai csángó dalosfüzete vagy

Rézberakásos ostornyel. Palóc pásztormunka.
Harangozó Imre felvétele

Kriza János vadrózsái. Kriza János így emlékezett pontos hangjelölés és olvashatóság dilemmájára az 1840-es évek elejétől gyűjtött Vadrózsák kapcsán: *„Lassanként tisztult bennem a gondolat: úgy adni ki a népkölteményeket és szólásmódokat, oly hangejtéssel, éppen mint a nép kiejti – a virágot egész színével, illatával mutatni bé a közönségnek...”* Kevéssel a Vadrózsák első kötetének 1863-as megjelenése előtt Arany János és Gyulai Pál tanácsára lazítani próbált ugyan a székely hangjelölés pontosságán az olvasóközönség kedvéért, amellyel az „irodalmi” közlés és a tudományos hűség közti kompromisszum felé tett volna fontos lépést. Elveit azonban már nem ültethette át a gyakorlatba, ezt jóval később Faragó József tehette meg teljesen a Vadrózsák 1975-ös kiadásakor.

Visszatérve a palóc íráskép kérdésére, nemcsak Faragó József okos, s azóta az idő próbáját minden tekintetben kiállt Vadrózsák-kiadására hivatkozhatunk, hanem többek között olyan északolasz, észt és finn nyelvjárási olvasókönyvekre is, amelyek egyértelműen a szélesebb nagyközönséghez szólnak, beleértve a nyelvjárási gyökerű gyermekeket is. (Őket akkor is, ha már vagy most (még) nem tartják annyira fontosnak szüleik-nagyszüleik kulturális örökségét. Talán épp az ilyen kiadványok is segíthetnek érdeklődésük felkeltésében.)

A korábbi magyar és kortárs európai példákból nyilvánvaló tehát, hogy nemcsak lehet, hanem érdemes is olyan nyelvjárási átírást kialakítani, mely a lehetőségekhez mérten pontosan jelöli a palócosságokat, ugyanakkor könnyen elsajátítható mind az olvasása, mind pedig az írása. Ez persze kicsit olyan, mint egy kötél-táncos mutatványa vagy a törékeny jégen korcsolyázás, hiszen egyszerre sok, részben egymásnak ellentmondó körülményt mérlegelve kell megtalálnunk az optimális egyensúlyt, az optimális irányt. E kötet összeállítói az alábbi szempontokat (helyesírási kritériumokat) tartották különösen szem előtt a palóc(os) folklórszövegek közlésekor:

1. Lehetőleg meg kell őrizni az írásképpen minden egyértelműen palócos nyelvjárási jelenséget.
2. Ahol nincs nyelvjárási jelenség, ott a magyar köznyelvi hangjelölés és helyesírás szabályait kell alkalmazni. Nem kell tehát jelölni pl. a tudományos nyelvjárási lejegyzésekben rendre jelölt részleges hasonulásokat, ha annak semmiféle nyelvjárási színezete nincs: ennél fogva *aszt* helyett *azt*, *meffokta* helyett *meffogta* szóalak áll szövegeinkben. Ha azonban a nyelvjárási színezetű *osztān* alakkal találkozunk, akkor értelemszerűen az 1. kritérium lép érvénybe.
3. Ha adott palóc változatban hangtöbblet vagy a köznyelvitől eltérő hang (fonéma) jelentkezik, ahhoz önálló betűt (grafémát) kell rendelni. E téren követni tudtuk a magyar dialektológiai hangjelölés hagyományát: szövegeinkben *á*, *ā*, *ē*, *ē* betűket írunk. Kivétel a palatalizált *l* hangot jelölő *l'* betűnk. Bevezetésének oka igen egyszerű: a nyelvjárási szakirodalomban ebben az esetben használt *ly* kettős betű a standard magyar helyesírásban egészen mást jelöl, tulajdonképpen a *j* grafémával jelölt hangra utal, és ezért a *ly* betűkapcsolat köznyelvitől eltérő bevezetése igen zavaró lett volna, nemcsak a *j* : *ly* helyesírási problémáival egyébként is küszködő gyermekeknek.
4. Az előző pont *l'* -példája szellemében: a palóc helyesírásnak úgy kell következetesnek lennie, hogy eközben ne okozzon fölösleges pedagógiai nehézséget a standard magyar helyesírási készségek fejlesztésében.

Magától értetődően csakis a folklórszövegek esetében alkalmaztuk ezeket a palóc helyesírási elveket, szépirodalmi szövegeken soha. Másrészt azonban a folklórszövegeket sem lehet minden esetben egyértelműen átírni, ennek oka a hatalmas palóc nyelvjárásterület hangtani tagoltsága, továbbá az, hogy a Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlaszán és Bácskertesén kívül nincs a palóc nyelvterületnek kellő gyűjtőpont-sűrűségű hangtani elemzése minden egyes lényeges palócos vonásra.

Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy minden egyes falu minden egyes sajátos színét pedagógiai abszurdum lenne feltüntetni, így hát mindenképp szükséges az emészthető mértékű, egészséges általánosítás. Péntek János kolozsvári nyelvészprofesszor kb. húsz évvel ezelőtt találó terminussal közmagyarnak nevezte el a magyar standardot. Szóhasználata nyomán azt mondhatnánk, ebben a könyvben a közpalóc helyesírás megteremtésére, egyúttal a palóc hangjelölés népszerűsítésére teszünk kísérletet.

A Palóc olvasókönyv első fejezete a palóc nyelvterület jellegzetességeit, a palóc nyelvjárási sajátosságokat mutatja be, ez minden iskolás korcsoportnak szólhat, megfelelő tanítói, magyartanári irányítás mellett. A második részben történeti ínyencségek sorakoznak, melyeknek egy vagy több szempontból palócföldi vonatkozása van. Ezt a részt csak nagygyimnazistáknak, 16 éves kortól ajánljuk. A népköltési részben minden korosztály megtalálja a számára kedveset, bájos kisgyermekmondókáktól boszorkánymeséken át a csak nagyobbaknak való, helyenként vérbő vagy épp kegyetlen betyármondákig. A negyedik rész olyan, mint apró csokor a hegyi rétek pompás kora nyári virágözönéből, Palócföld nagy mesélőinek műveiből nyújt át néhány halhatatlan klasszikust, ill. néhány kevésbé közismert, de ugyanoly gyönyörűséges Krúdy-novellát s Tompa-verset. Arany Jánost, bár e tájhoz élete sohasem kötődött, csodálatos drégelyi balladája miatt sem hagyhattuk ki.

Az ötödik rész palóc vármondáit Csorba Csaba vár-történész gyűjtötte egybe a Palóc olvasókönyv kisebb-nagyobb olvasóinak.

A hatodik rész a függelék. Hosszas mérlegelés után úgy döntöttünk, hogy csak szerény szómagyarázat-jegyzéket készítünk a nyelvjárási szavakból. Ennek oka, hogy a palóc nyelvterület egyes részein nagyon különböző szavak számítanak ismertnek vagy épp elavultnak. Ezért a szavak magyarázatában a helyi tanítók, tanárok, szülők segítségére számítunk. Ugyancsak a függelékben lelhetők fel a közölt szövegek pontos lelőhelyei.

A kötetben ugyanis tartózkodtunk attól, hogy fölösleges filológiai apparátussal nehezítsük a használatot, mert azt szeretnénk, ha mind iskolai foglalkozásokon, mind közös családi estéken, az otthoni tűz melegénél minél többen élvezettel lapozgatnák ezt a könyvet. Az olvasói élményt hivatott fokozni a kötet vizuális megformálása, a különleges, régi palóc világot idéző néprajzi és történeti képek sora, léleknek és szemnek egyaránt kedves jelenetekkel.

A képek közléséhez való hozzájárulásért külön köszönetem fejezem ki a Magyar Nemzeti Múzeum Palóc Múzeumának, a Zempléni Múzeum szerencsi képeslapgyűjteményének, Görföl Jenő fotóművésznak, a Csemadok fotósának, Harangozó Imre néprajztudosnak, és a felvidék.ma hírportálnak.

Végezetül köszönet a Magyarságkutató Intézetnek, mely tudományos könyvsorozatán belül kiadói programjába vette magyarságtudományi oktatási segédkönyvek megjelentetését is. Ezzel az intézet bölcs és fontos küldetést vállal, hiszen a (leg)fiatalabb korosztályokra való odafigyelés a kulcsa annak, hogy a magyar nyelvnek és kultúrának, közte a palóc nyelvváltozatoknak és a palóc hagyományoknak is derűs holnapja, reményteljes jövője legyen.

Üdvözet az olvasóknak!

Felsőgödön, 2019. adventjében

Pomozi Péter
szerkesztő

Ipoly menti táj a Börzsöny előterében, Ipolyszete és Ipoly-
szakállos között. Pomozi Péter felvétele

I. A palóc nyelvjárásról

Pomози Péter

1. Jó palócok – Kis eredettörténet

A palócok és a palóc név eredete immár bő kétszáz éve foglalkoztatja a felföldi magyarság iránt érdeklődőket, de pontot máig nem tehetünk e vita végére. A palócok eleit sejtették kazárokban, kunokban és másokban is. A reformkori Pest romantikus őstörténeti érdeklődésének középpontjában a székelység mellett a palócság állt, gondolhatnánk hát, maga a palóc mint szó is dicső terminus. Ez azonban cseppet sem volt így, ezért tán nem is olyan meglepő, hogy a palóc szó első hiteles említése 1656-ból származik, mikor is a nagykőrösi jegyző számadáskönyvébe a következőket jegyezte fel: „Tíz pár gyöngyházás késeket vettem palóczoktul.” Valószínűleg Rimaszombatban jártában ütötte nyélbe ezt a vásárt. A palócot bizony még a huszadik század elején is vaskos anekdotákban figurázták ki, erre könyvünkben némely szelídebb példát Jókai Mór anekdotaközléseiből választottunk.

Még a huszadik század elején is több gyűjtőt megnevetetett a palóc mint népnév körüli szemérmes szégyenkezés. Előfordult, hogy egy gyönyörű palóc nyelvjárást beszélő faluban senki sem vallotta magát palócnak, egyre csak mutogattak, hogy palócok, no azok csak a szomszéd faluban vannak. Amikor a gyűjtők a szomszéd faluba értek, a történet csudálatosmód megismétlődött. Egy idősb bácsi még az 1930-as években is azzal hárította el a kérdést, palócnak tartja-e magát, hogy „már hogy lennék én palóc kérem, mikor tisztességes istenfélő magyar ember vagyok”. A palóc tehát egyként jelentett furfangos, csavaros eszűt is, kivel a kívülállónak tanácsos nagyon is vigyáznia, akárcsak a székelekkel, másrészt ellenben ügyefogyottat is.

A palóc tájnyelv sajátosságaira korán felfigyeltek, már a XVIII. század végének irodalmárait és nyelvtaníróit is foglalkoztatta a palócság különössége, és ezt az „egzotikumot” nyelvjárásukban vélték felfedezni. A Pozsonyi hírmondó kiadója, Ráth Mátyás is a különleges „szóejtés”

szempontjából említi a palócokat. Szeder Fábián, a palócok első jelentős krónikása a Tudományos Gyűjtemény 1819-i évfolyamában szintén nyelvüket emeli ki leginkább, azok közt is a rengeteg érthetetlen kettőshangzót: "Szóejtésekből ismérni rájuk közönségesen, amelly miatt majd csak nem érthetetlenek." (Érdekes, hogy a XIX. század elején általánosan megfigyelt kettőshangzó-gazdagságnak mára alig-alig maradt nyoma, és a századfordulóról származó népköltési szemelvényeinkben is ritka jelenség.)

A palóc mint terminus átértékelődése Mikszáth regényeinek, különösen is A jó palócok c. 1882-es elbeszélés-füzérének hatására gyorsult fel. A szeretett fel-

vidéki palóc milió mesteri ábrázolása, a megindító, lírai történetek utat találtak a kor művelt magyar nagyközönségének szívébe. Mikszáth óta a nagyközönség számára már jó palóc a palóc. Aztán apránként maguk a felföldi, palóc nyelvjárást beszélők is elfogadták, hogy a palóc népnévben bizony a világon semmi rossz sincs.

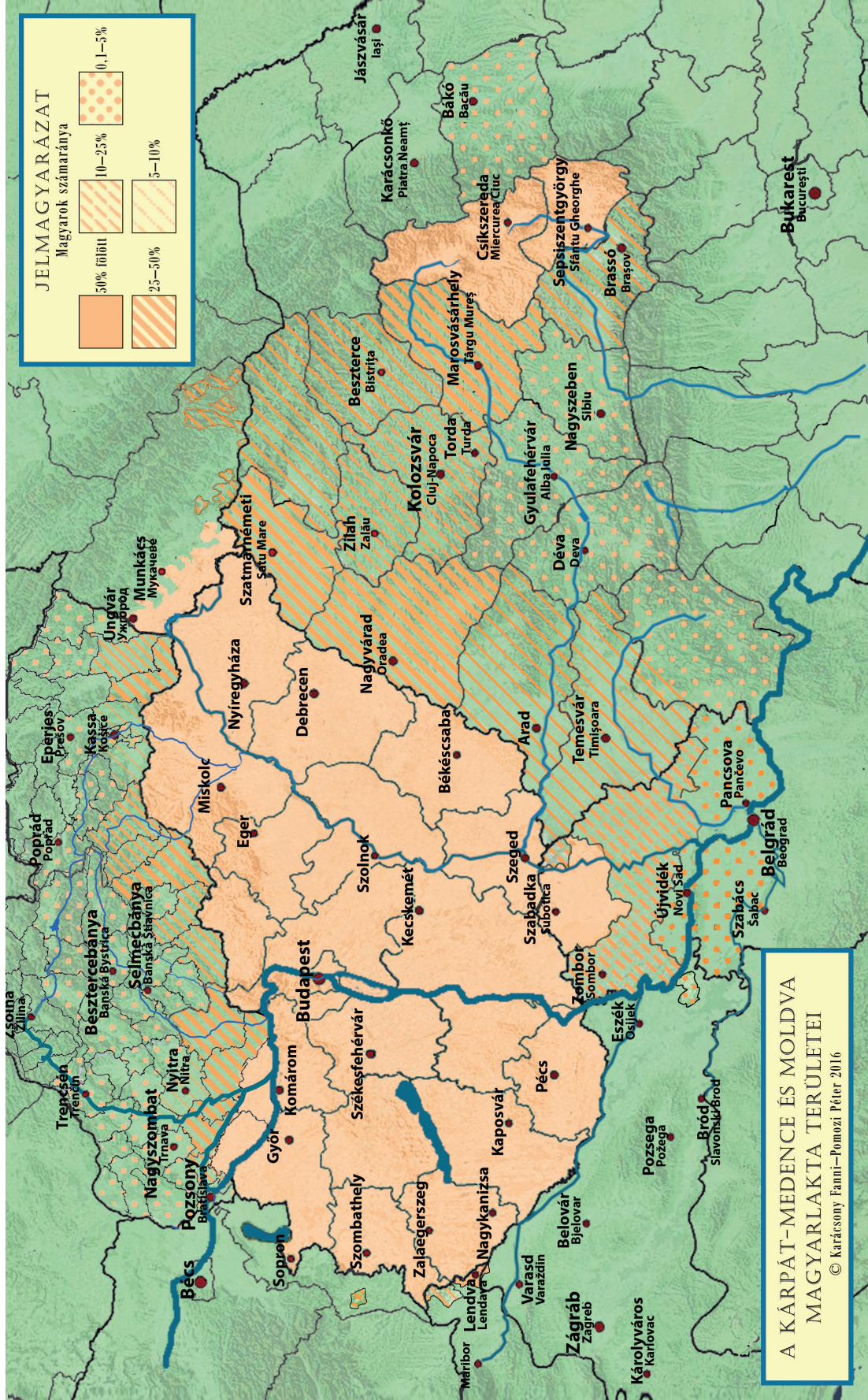
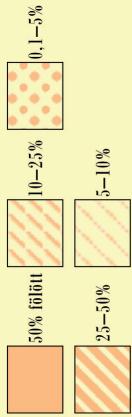

Érsekivádkerti parasztcsalád. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:263

JELMAGYARAZAT

Magyarok számaránya

A KÁRPÁT-MEDENCE ÉS MOLDVA
MAGYARLAKTA TERÜLETEI

© Karácsony Fanni-Pomózi Péter 2016

2. A palócság és a Kárpát-medencei magyar nyelvterület

A magyar nyelvterület

A Kárpát-medencei magyar nyelvterület a várvidéki (burgenlandi) Lajta folyótól Székelyföld keleti pereméig, a Gyimesi-havasokban megbúvó valamikori határfalvakig ér, de még ettől keletebbre is találunk magyar gyökerű szigeteket, a moldvai Szeret és Prut partján fekvő csángómagyar falvakat. E terület nagyobb része az 1920-as trianoni békediktátum következtében a szomszédos, részben új államalakulatok fennhatósága alá került, így a Kárpát-medencei őshonos magyar közösségek jelentős része kisebbségi sorba jutva morzsolódni kezdett. Ma már az anyaországon kívüli területeken csak néhány egybefüggő, nagyobb magyar tömböt látunk, a legnagyobb a székelyföldi, a második legnagyobb a csallóközi. A magyar közösség további kisebbségi részei elszórtan élnek nem magyar nyelvű falvak-városok szomszédságában.

A palóc nyelvterület két ország között oszlik meg: a nyugati palóc tömb falvai Szlovákiába, azaz Felvidékre esnek, a középső és a keleti tömb részben a Felvidéken, részben Magyarországon, míg a déli tömb egészében Magyarország területén van. Kisebb palóc nyelvszigetek voltak és vannak délebbre is, a legdélebbi a nyugat-bácskai Bácskertesen (Kupuszinán), amely ma Vajdaság (Szerbia) része.

A magyar nyelvjárások kialakulása. Milyen régi lehet a palóc nyelvjárás?

A magyar őstörténet-kutatásban még nem jutott nyugvópontra az a vita, hogy hányadik század óta lakja magyarajkú köznép a Kárpát-medence egyes tájait. Az mindenestre bizonyosnak látszik, hogy a IX. században Árpád

fejedelemmel érkező magyar törzsek nyelvhasználatában még nem volt nyoma a ma is ismert, részleteiben a XIX. század folyamán leírt magyar nyelvjárási tagolódásnak. Ez egyébként teljesen természetes, a fejlett nomád, nagyállattartó társadalmak fegyelme, rendkívül mozgékony életmódja ellene hat az erős nyelvi szétagolódásnak. (Szemben pl. olyan szibériai népcsoportokkal, amelyek nehezen megközelíthető természeti környezetben, egymástól szinte családonként szétagolva, kényszerűen egy helyben élnek, és csak a kemény téli fagyok idején van lehetőségük nyáron mocsaras lakhelyeiktől távolabbra merészkedni. Ennek következménye pl. a döntően szibériai manysi és a hanti nyelv igen erőteljes tagoltsága.)

A korai Árpád-korban kevés a szövegemlék ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le az akkori magyar nyelv táji tagolódásáról. Gondoljunk csak arra, hogy első teljes, máig fennmaradt szövegemlékünk, a Halotti beszéd és könyörgés 1195 körül keletkezett, azaz valószínűleg III. Béla király korából származik. Mindemellett mégis levonhatunk néhány olyan következtetést is korai történeti források, és korai okleveles szóelőfordulások adataira hivatkozva, melyek a későbbi, palócosnak is tekinthető hangtani jelenségek szempontjából sem közömbösek. A palócra később, helyenként mindmáig jellemző delabializáció (ajakkerékítéses hangok mellett/helyett ajakréses változatok elterjedtsége) jelenségére már a XII. század folyamán találunk példákat. 1199-ben mai *szem/szēm/szöm* szavunk *scimed* alakban fordul elő, a Halotti beszéd és könyörgés híres nyitósorában azonban (HB. 1195) *zum-tuchel* az alak. Az értelmezési nehézségek ellenére annyi bizonyos, hogy az első alakban ajakréses, a másodikban ajakkerekítéses volt a tőhangzó: legvalószínűbben *szim* ~ *szüm*. A *hegy* szavunknak is volt ajakkerekítéses párja: 1138: *Beregheg* ~ 1193: *cueshyg* ~ 1206: *tarnouhüge*, olvashatjuk A magyar nyelv történeti-etimológia szótárának *hegy* címszavánál.

A palóc nyelvjárás formálódásának folyamatában, éppúgy mint a magyar nyelvterület nyelvjárásainak

kialakulásában rengeteg tényező játszott szerepet. A XIX. század folyamán részletesen leírt magyar nyelvjárási kép sok évszázados bonyolult Kárpát-medencei nyelvi, kulturális, történeti folyamat eredménye. Éppen ezért borzasztó nehéz megítélni, mikor lesz más, nyugatabbra, délre és keletebbre beszélt magyar nyelvváltozatokhoz képest igazán palóc a palóc. Annyi bizonyos, hogy a török hódoltság korára számos palócos vonás már kialakult vagy kialakulóban kellett legyen, mivel a török kor utáni nagy lakosságcserekkel létrejövő palóc széttrajzások már olyan változatokat vittek a Dél-Alföld, Partium és Délvidék egyes területeire, melyek máig centrális palócnak tekintett jelenségeket őriznek a kiejtésben. Ma is egyetérthetünk tehát Benkő Lorándnak azzal az 1957-es megállapításával, hogy „a XV. századra a nyelvi elkülönítő és egységesítő erők... meglehetősen egyensúlyba kerültek, s a nyelvjárási kép is kezd kissé megállapodni”.

Amíg csekély a nyelvi, különösen is a biztos nyelvjáráshoz köthető nyelvi anyag, azért sem egyszerű tisztán látni, mert a nyelvi tagolódás mértékét nagyon sok tényező befolyásolja, s az egyes tényezők súlya korszakonként és tájanként is erősen változó lehet. Említsünk meg itt néhány lényegeset közülük:

- a. Az adott nyelv(járás)terület külső és belső nyelvi kapcsolatai.
- b. Településszerkezeti sajátosságok.
- c. Természetföldrajzi sajátosságok.
- d. Gazdasági fejlettség szintje.
- e. Kulturális fejlettség szintje.

Ezek mind-mind befolyásolják, mennyire tagolt egyegy nyelvjárás. Manapság, a régebbi nyelvtudományos közelítésekkel szemben úgy látjuk, hogy az a. pontnak kiemelt szerepe lehet a tájnyelvi változatok (ki)alakulásában. A külső, idegen nyelvekből érkező, ill. azokra gyakorolt hatás kérdése különösen fontos az ún. peremnyelvjárások esetében, azaz ha az adott nyelvjárás részben vagy egészben a nyelvterület szélén helyezkedik el.

Márpedig a palóc nyelvjárás északi határa hosszú évszázadok óta egybeesik a magyar nyelvterület északi határának legnagyobb szakaszával.

A nyelvterületen belüli kapcsolatok esetleges sokszínűsége már a településszerkezettől és az etnikai egységességtől-különbözőségtől is függ. Ha egy-egy kisebb tájegységen vagy akár egy-egy településen belül is sokféle etnikum él együtt, akkor ezek különböző anyanyelvi folyamatos kölcsönhatásban vannak egymással, így ezek hatására folyamatosan két- vagy többirányú (oda-vissza) változások indulhatnak meg bennük. A Kárpát-medence kora Árpád-kori, és azt megelőző története is ilyen kölcsönhatásokat valószínűsít. Az például, hogy a magyar és a szlovák hangtanilag is kölcsönösen hatottak egymásra, egyértelműen arra utal, hogy nagyon régi, sok-sok évszázados két- és többnyelvűséggel kell számolnunk Felvidék (történeti Felső-Magyarország) esetében.

A hangtani változások és változatok létrejöttéhez (pl. hangzókészlet változása, hangsúlyviszonyok és mondatdallam változása) ugyanis sokkal huzamosabb és erőteljesebb kapcsolatra van szükség az érintkező nyelvek közt, mint az egyszerű szókölsönzéshez. Utóbbi viszonylag rövidebb idő alatt végbemegy, és a kölsönzés oka nemcsak egy, az anyagi vagy szellemi kultúránkban addig ismeretlen, „hiányzó” eszköz, étel-ital, táncfajta stb. neve, sőt még csak nem is valamely, kifejezőbbnek talált szó eltanulása lehet, hanem egyszerű divatjelenés, idegenmajmolás is. Manapság ezt igen könnyű belátni, amikor a legtöbb európai nyelvbe számolatlanul áramlanak olyan angol szavak, amelyekre valójában semmi szükség sincsen. Anyanyelvünkben pl. ilyen főlős kölsönzés a *team* a csapat helyett, a *beach* a part helyett, az *ice cream* a fagyti helyett, vagy épp a *bícselés* vízparti nyaralás, strandolás helyett.

Az alábbi táblázatban tehát az látszik, hogy a palóc nyelvjárásban sok szlovák nyelv(járás)i hangtani hatás is van, míg a szlovák nyelvjárásokban a magyar jövevényszók nagy számán kívül szintén van jelentős

magyar hangtani hatás is. A fennebb mondottak szerint a hangtani kölcsönhatás évszázados érintkezéseket feltételez, a szókölsönzés pedig kulturális presztízst, újdonságot, divatot. Az ilyen hangtani kölcsönhatás ún. *szubsztrátum* (mélyréteg) jelenség: a palóc szlovák szubsztrátuma eszerint úgy alakulhatott ki, hogy eredendően szlovák anyanyelvű, kétnyelvűvé vált lakosok elmagyarosodtak. A szlovák nyelv magyar hangtani szubsztrátuma pedig épp megfordítva: eredendően magyar anyanyelvűek kétnyelvűvé váltak, majd elszlovákosodtak. Mindez egyértelműen arra utal, hogy a mai-nál jóval nagyobb területen, évszázadokon keresztül dinamikus két- és többnyelvűségi kapcsolatok uralkodtak a felső-magyarországi vármegyék jelentős részében.

Kölcsönzések mindkét oldalon: példák a magyar (palóc) – szlovák kölcsönhatásra

Szlovák > palóc irány

Erőteljes palatalizáció: *gyió ~ dió, mēnnyi ~ mēnni, hētyig ~ hétig*, régebben ez még általánosabb volt elölképzett magánhangzók előtt: *nyóstény, nyóstíny ~ nóstény, tyűkör, gyűkör ~ tükör, gyühös ~ dühös*.

A szlovákban nincs *ü* és *ö* hang, ennek hiánya a palóc nyelvjárás egyes magyar szavaiban a helyi nyelvi érintkezések eredménye: *siket ~ süket, kilső ~ külső, pispek ~ püspök, tidő ~ tudő, bëgrë ~ bögre* stb.

Magyar (palóc) > szlovák (nyelvjárási) irány

Nagymennyiségű kölcsönszó a magyarral érintkező nyelvjárásokban: *bántani > bantovať, áldomás > oldomáš, szerszám > sersám, reszelő > reselou, lámpás > lampaš, villany > vilaň, kalap > kalap, csiz(s)ma > čížma, pörkölt ~ perkelt > perkelt, szállás > salaš, sátor > šator* stb.

A szlovákban más (pl. lengyel, orosz) szláv nyelvekkel szemben nincs közvetlen összefüggés magánhangzó-hosszúság és szóhangsúly között; más szláv nyelvek dinamikus hangsúlyával szemben döntően szó eleji hangsúly van; a mondat dallamíve (intonáció) jelentősen eltér a cseh és a lengyel nyelvétől, és igen hasonló a magyaréhoz.

Táblázat forrása: Pomozi–Karácsony 2017: 63, Pomozi 2019: 56.

A palóc az egyik legnagyobb és legszínesebb magyar nyelvjáróterület

A palóc nyelvterület ma is hatalmas, nyugati határa nagyjából a Vág alsó folyása, keleten pedig a Hernád középső és alsó folyása, hozzávetőleg Kassa vonala. Délen Heves és Borsod alföldi peremterületeiig ér. A már említett XVIII. és XIX. századi palóc kirajzások miatt a Dél-Alföldön a Tisza-mentén Vezenyitől Kiskundorozsmáig terjedő nyelvjárószigetek alakultak ki. Ha a ma már magyar nyelvszigetként álló, de részint a Nyitra-vidékhez hasonló palócos vonásokat a közelmúltig őrző nyugat-bácskai Kupuszinát is ideszámítjuk, elmondhatjuk, hogy a palóc nyelvterület a havas hegyektől a már-már szubmediterrán Nyugat-Bácska fügefáiig ér.

Ha szüleink-nagyszüleink korát idézzük meg, a palóc nyelvterület még nagyobb volt, északi és déli irányban is. Nemcsak településtörténeti és néprajzi, hanem nyelvi-nyelvjárósi szempontból is izgalmas kérdés, hogy a korábbi századok során meddig terjedt a palóc nyelvváltozat. A legtöbb jel arra utal, hogy a magyar nyelvterület északi határa a történeti Felvidék jelentős részén egybeesett a palóc nyelvhatárral, ami egyben azt is jelenti, hogy Trianon előtt a palóc nyelvjáróterület, ha mozaikszerűen, és egy sajátos magyar–szlovák nyelvjárósi két vagy akár többnyelvűség keretei között is, de sokkal-sokkal északabbra nyúlt, mint a mai, Kárpát-medencei nyelvi helyzet alapján gondolhatnánk.

Legészakabbra vélhetően a török hódoltság korát megelőzően húzódtott a magyar nyelv északi határa, de a magyar nyelv presztízisének XVIII–XIX. századi emelkedése Felső-Magyarországon, beleértve a történeti Felvidéket is szintén azt jelentette, hogy még Liptó, Szepes és Sáros megyében is jelentős magyar (palóc) – szlovák nyelvjárósi – szász (német) két- és többnyelvűségi mintázattal számolhatunk. Ennek nyomai nemcsak a művelődéstörténet tárgyi emlékeiben, városok-falvak építészetiében, képzőművészeti alkotásokban, iskolákban,

könyv- és folyóiratkiadásban nyilvánulnak meg, hanem számtalan híres magyar történelmi regény, novella is megidézi mindezt, elsősorban Mikszáth Kálmán és Krúdy Gyula munkásságában. Történelmi nyelvi kutatásaink során pedig a XVII–XVIII. századból fennmaradt, már hatalmas mennyiségi periratból kibontakozó nyelvi kép is számos vármegyében utal tarka etnikai-nyelvi mozaikra magyar és szlovák „atyafiak” között.

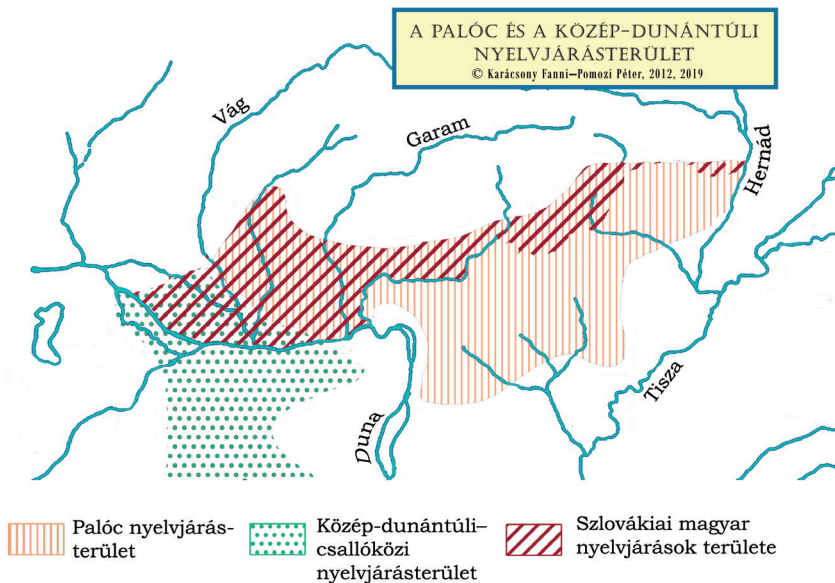
A történelmi Magyarország északabbi vármegyéire jellemző két- és többnyelvűségi viszonyok gyökeresen változtak meg a trianoni békediktátum nyomán létrejött új államalakulatokban, amilyen pl. a Csehszlovák Köztársaság is volt. 1921-től kezdve az északabbi vármegyékben rendeletileg tiltották be a magyar nyelv használatát a közsféra minden területén. Ez egyrészt azzal járt, hogy a korábban kétnyelvű szlovákok már nem szívesen vállalták magyartudásukat, másrészt Bars, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros elszórtan élő magyarsága egyszerű anyagi okokból is kényszerűen délebbre húzódott. Ez a palóc nyelvterület északi sávjának látványos zsugorodását hozta az 1920-as években, az északi palócság az új csehszlovák–magyar határhoz közeli megyékbe húzódott, ahol akkoriban még jelentős tömbmagyar területek voltak, nem ritkán abszolút magyar többséggel.

A XX. század csehszlovák, majd szlovák nyelvpolitikai történései hatására mára a nyelvjárás északi határa helyenként a magyar határig apadt. Sőt helyenként a folytonosság is megszakadt, legszembetűnőbben a felvidéki Nagykürtös és Nagyszalánc térségében.

A palóc nyelv(járás)szigetekkel nem számolva tehát négy nagy palóc tömbről beszél a szakirodalom: nyugatiról, középsőről, déliről és keletiről. Juhász Dezsőnek ezt a 2001-es, régi hagyományokon alapuló felosztását követi Menyhárt József, Presinszky Anna és Sándor Anna 2015-ös gyűjteményes kötete is. A palóc nyelvjáróterület azonban eléggé heterogén, és az egyes palócos nyelvi jelenségek pontos elterjedéséről is túlságosan keveset tudunk ahhoz, hogy a négy tömböt teljes

egyértelműséggel elkülönítsük. Az egyes jelenséghatárokat már csak azért sem tudjuk pontosan megrajzolni, mert A magyar nyelvjárások atlasza 1960-as évekbeli munkálatainak idején az akkori Csehszlovákiába eső palóc gyűjtőpontok hálójá meglehetősen elnagyolt, lyukacsos volt, és később nagy részletességű új nyelvátlasz csak a Nyitra-vidéki magyar falvak nyelvjárásáról született, Sándor Annának köszönhetően. Azonban épp Sándor Anna munkája is mutatja, hogy még a Nyitra-vidék 26 településén belül is erős szóródást mutatnak egyes hangtani jelenségek Vicsápapátitól Nagykérig és Tildig. A következő kis térkép egészében mutatja a palóc és a közép-dunántúli nyelvjáróterületet, ezen belül elkülönítve is szemlélhető a palóc nyelvterületnek a mai Szlovákiára és Magyarországra eső része.

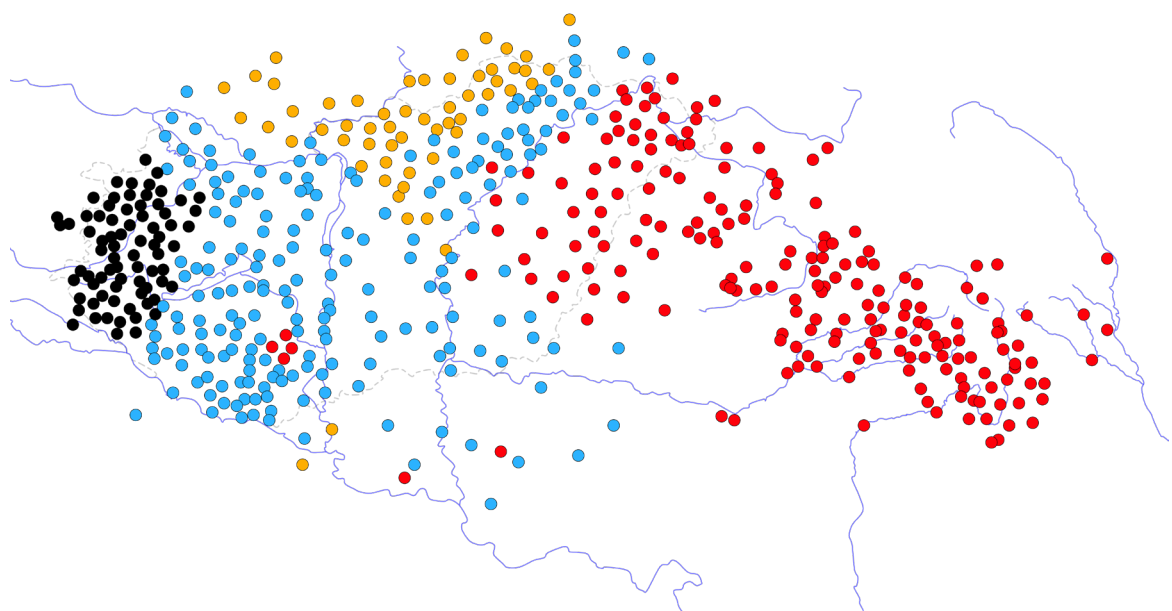

A palóc és a közép-dunántúli nyelvjáróterület.

Forrás: Pomózi 2019: 57.

A magyar nyelvjárásterület csoportokra bontható hasonlósági mátrixok számítógépes klaszteranalízisével is. A mátrixok nagy mennyiségű hangtani és szóképzettani adat alapján készülnek. Négycsoportos bontás esetében már szépen kirajzolódnak a palóc nyelvjárás csoport és a palóc(os) nyelv(járás)szigetek határai.

Nyelvi hasonlósági mátrixok klaszteranalízissel készült térképe, négycsoportos bontás esetén. Az okkerbarnás jelöli a palóc és palócos jellegű területeket. Vargha Fruzsina Sára térképe. (L. még Vargha 2017: 108–122.)

3. Nehéz-e „palócul” írni-olvasni? Nyelvjárási betűk és hangok

A magyar köznyelv teljes ábécéjében 44 betű található. Ha a csak idegen szavakban előforduló *q*, *w*, *x* betűket figyelmen kívül hagyjuk, 41 marad. Az *y* hagyományörző helyesírású családneveinkben is előfordul, továbbá számos többemű magyar betű (*gy*, *ly*, *ny*, *ty*) második tagja is.

A palóc nyelvjárás hangkészlete gazdagabb a magyar köznyelvinél, viszonylag pontos leírása mégis megoldható néhány egyszerű, mellékjeles betű segítségével. A négy különleges magánhangzó közül az *ě* és *ē* sok magyar nyelvjárás lejegyzésére szükséges, míg az *á* és *ā* jellemzően a palóc nyelvterület sajátja. A köznyelvi *a* : *ā* ellentéppárral szembeni *á* : *ā* ellentéppárt sokan a legfőbb palóc nyelvjárási sajátosságnak tekintik. Nem is minden alap nélkül, mert ez az a közmagyarral és más magyar nyelvjárásokkal szemben elsődleges hangtani különbség, mely a palócot minden mástól megkülönbözteti. A palóc nyelvjárási elemek fokozatos kopása közben pedig ez az egyik legellenállóbb nyelvjárási sajátosság. Ha nem a legellenállóbb.

A mássalhangzók között fontos a palatalizált (lágý ejtésű) *l*-nek az *l'* betűjele. Ezt a nyelvjárástani szakmunkákban egyszerűen az *ly*-betűvel jelölik, azonban ésszerűbb az önálló hanghoz önálló írásjegyet rendelni, mivel az *ly*-nak a mai köznyelvben egészen más a hangértéke, ott egyszerűen megegyezik a *j* hangértékével, l. köznyelvi *hajó*, *olaj* : *gólya*, *bagoly*. Márcsak azért is szerencsésebb a palóc *l'*-t bevezetni, mert így világosan megkülönböztethető a palóc nyelvterületen elterjedt háromféle ejtés, pl. *lány* : *jány* : *l'ány*. Ráadásul így a palócosságot pontos leírása nem zavarja össze a köznyelvi helyesírást. A palócnak csak azon változataiban fogadható el az *ly* írása, amelyek *j*-ző típusúak: ez esetben a *gólya*, *bagoly* szavak *j*-s írása a gyermekek magyar köznyelvi helyesírási tudományát erősen megzavarná.

A palóc betűk táblázatos áttekintése:

Palóc betű	Hangértéke	Példák
ĕ	elöl képzett, középső nyelvállású (középzárt), ajakréses magánhangzó	<i>gyerĕk, mindĕn</i>
ē	elöl képzett, alsó nyelvállású, ajakréses, hosszú, rövid mgh.	<i>fĕlkĕt, ĕmĕnt, ĕvitt</i>
à	hátsó képzett, alsó nyelvállású, ajakréses, rövid mgh.	<i>pàtàkbà, fàrkàs fàrkà, kàptàm màgàm</i>
ā	hátsó képzett, alsó nyelvállású, ajakkerekítéses, hosszú mgh.	<i>mān, hāt, szāz, lātāk</i>
l'	palatalizált (lágý ejtésű) laterális (oldalsó), folyékony hang	<i>l'ány, il'en, taval'</i>

E hangokkal kiegészítve így fest a palóc ábécé a magyar köznyelvvel (StM) összevetve:

Palóc		à		ā	b	c	cs	d	dz	dzs	e	ĕ
StM	a	á		b	c	cs	d	dz	dzs	e		
Palóc	ē	é	f	g	gy	h	i	í	j	k	l	l'
StM		é	f	g	gy	h	i	í	j	k	l	
Palóc	(ly)	m	n	ny	o	ó	ő	õ	p	r	s	sz
StM	ly	m	n	ny	o	ó	ő	õ	p	r	s	sz
Palóc	t	ty	u	ú	ü	ű	v	y	z	zs		
StM	t	ty	u	ú	ü	ű	v	y	z	zs		

Összegezve a táblázatos adatokat azt látjuk, hogy a palóc nyelvjárasterületen a magyar köznyelvhez képest 5 hangnyi és 5 betűnyi (á, ā, ě, ē, l') többlet van. Az öt hangnyi többlet azonban csak feltételesen igaz, mivel a palóc á : ā ellentétpár (oppozíció) épp a köznyelvi a : á ellentétpár helyén áll a hangtani rendszer egészét tekintve.

A palóc ábécével nemcsak népdalokat, régi folklór-szövegeket lehet közölni. Ti is bármilyen hétköznapi palóc szöveget leírhattok: igazi palóc karácsonyi vagy húsvéti üdvözlöt nagymamának vagy bármilyen apró üzenetet, sőt akár egy bolti bevásárlólistát is. A palóc betűket a legtöbb számítógépes alkalmazásban is megtaláljátok: az újabb MS-Word változatokban kiterjesztett (bővített) latin A és latin B azon betűkészlet-tartományok neve, amelyekben „meglapulnak”. Tehát a palóc nyelvjárás némi leleményességgel számítógépes és okostelefonos alkalmazásokban is szépen megjeleníthető.

Itt is el kell mondanom, a palóc nyelvterületen nagyon sok különbség van az ě, ē, l' hangok elterjedtségében, tehát ha saját falutok-városotok palóc nyelvátváltozatát szeretnétek igazán felfedezni, akkor a leírásban is lehetnek apróbb különbségek könyvünk összpalc javaslatához képest.

Az ipolyszakállosi alapiskola citerásai, vezetőjük
Borka Katalin. Görföl Jenő felvétele

4. Mitől palóc a palóc nyelvjárás?

Ha már olvastatok az előző két alfejezetet, a címben feltett kérdésre részben választ is kaptatok. Egy nyelvjárás nyelvtani és szókincsbeli jellegzetességeinek körülírása azonban sokkal többet jelent, mint a „palóc *á : ā* minimum” elkülönítése a köznyelvtől és más magyar tájnyelvi változatoktól. Ezeknek a hangtani, alaktani, mondattani és szókincsbeli sajátosságoknak a teljes leltára több kötetnyi lenne, nem is beszélve arról, hogy a szókincsben is rengeteg a helyi szín a Nyitra vidéktől Nógrádon–Hevesen át a Hernád vidékéig.

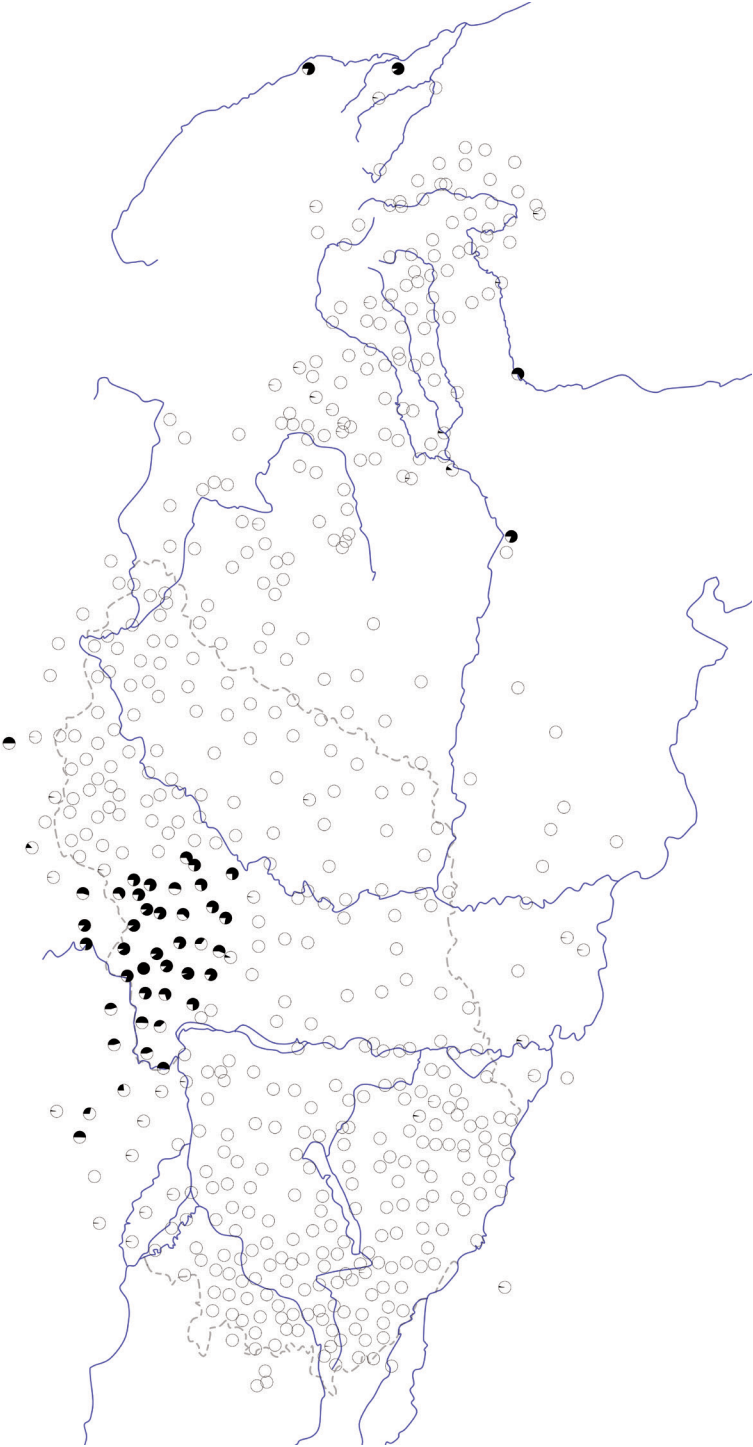
Erről a változatosságról az alább következő négy térkép segítségével is meggyőződhetnek. Először a palatalizált (lág) palóc *l'* gyakoriságát mutatjuk be kétféle módon. A fekete-fehér térképen azt láthatjátok, hogy mekkora területen (volt) használatos (az 1960-as években) a lág *l'*. Ha eltekintünk a belső erdélyi szórványos előfordulásoktól, akkor azt látjuk, hogy ez a hang a Nyitra és az Ipoly vidék, valamint Nógrád és Heves területén terjedt el, más szóval elsősorban a történelmi Nyitra, Bars, Nógrád, Heves megye egyes részein. A színes térképen azt a néhány, csak meleg színekből (piros-narancssárga-citromsárga) pöttyöt is felfedezhetitek, ahol kizárólagos az *l'*-es ejtés, azaz *l'uk, sel'em, Mihál', gól'a, bagol'* stb. hallatszik, szemben pl. a köznyelvi *juk, sejem, Miháj, gója, bagoj* ejtéssel. Vegyétek észre, hogy itt nem köznyelvi helyesírásról, hanem köznyelvi ejtésről van szó, ne keverjétek össze a kettőt! Éppen a helyes olvasás-írás megkönnyítése érdekében különítjük el olvasókönyvünkben ennek a palóc *l'* hangnak a jelölésére az *l'* betűt.

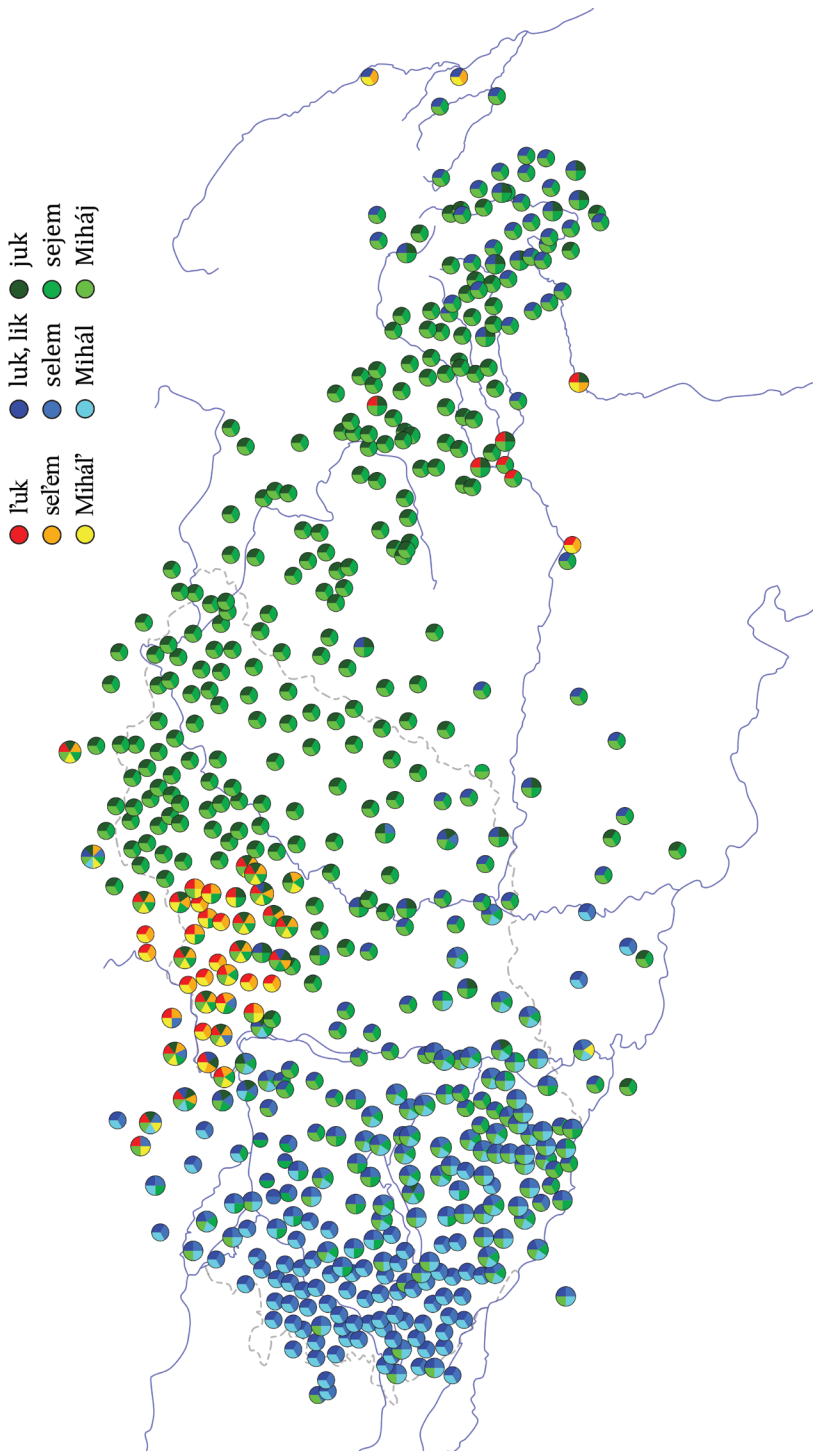

A következő két oldalon: az *l'* hang gyakorisága, illetve az *l' ~ l ~ j* elterjedtsége a magyar nyelvterületen az MNyA. 939., 1007., 1087.; és az RMNyA. 334., 2333., 1429. adatai alapján.

Vargha Fruzsina Sára térképei

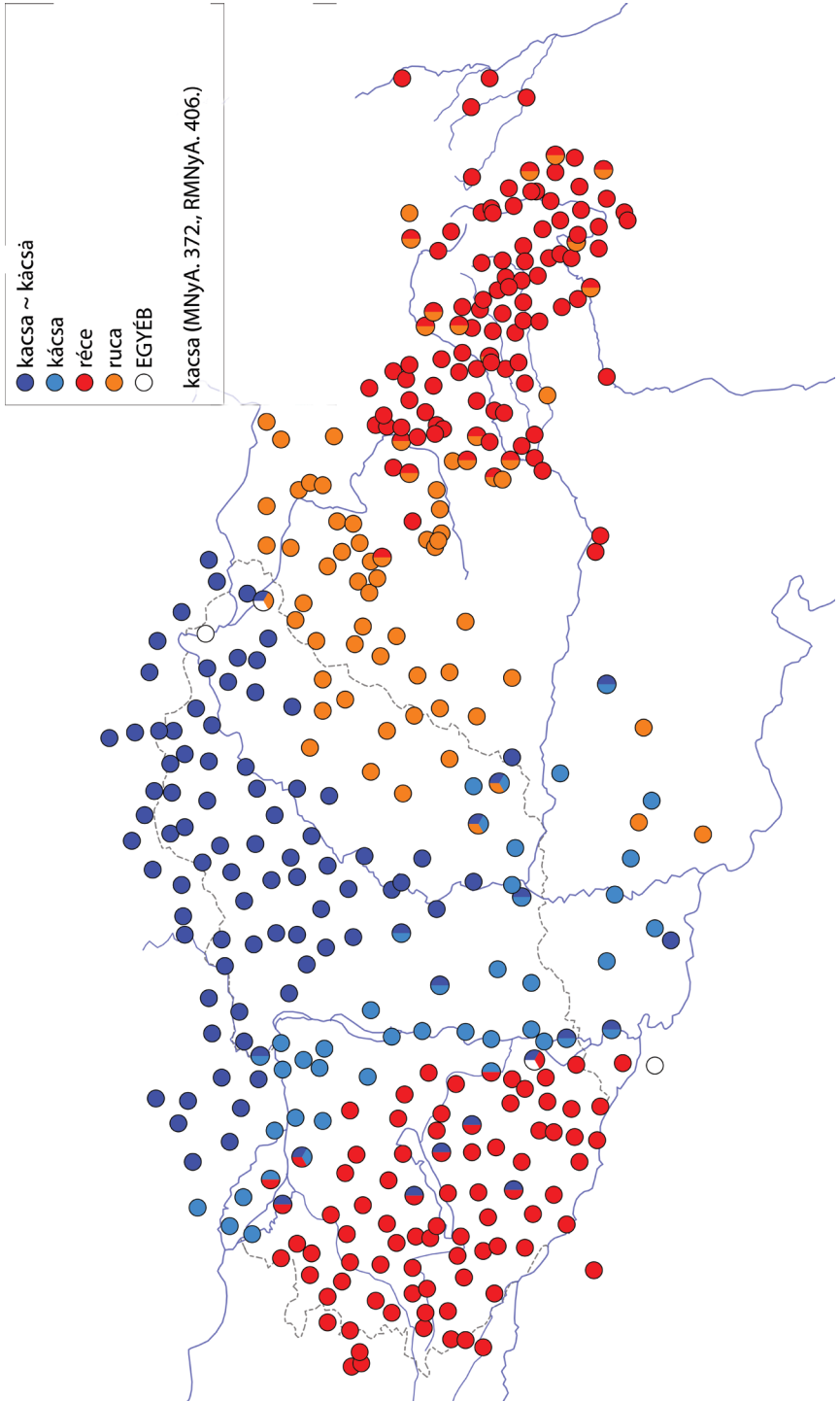
A következő két térkép ún. szótérkép. Az ilyen térképek alkalmasak arra, hogy egy-egy szó nyelvjárási alakváltozatait bemutassuk rajtuk. A köznyelvi *bodza(fa)* és *kacsa* Kárpát-medencei változatai viszonylag jól körberajzolják a palóc nyelvjárásterületet, igaz, mindkettő túl is nyúlik kicsit Palócországon az északkeleti nyelvjárás területére. Viszont azt is láthatjátok, hogy a dél-alföldi, sőt a délvidéki palóc nyelvjárászigetek is megjelennek néhány találattal, azaz a palóccal azonos színű pettyel.

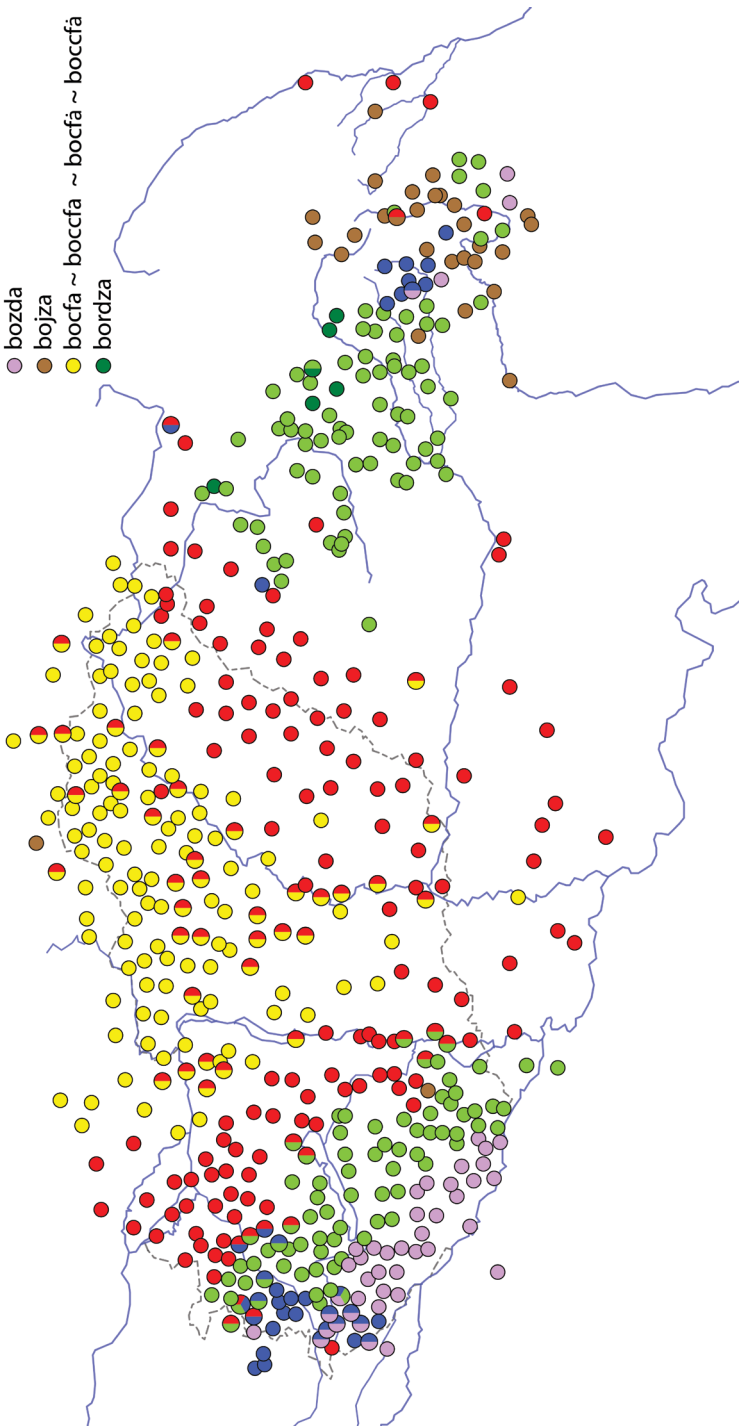
Dejtári utcakép száradó ruhákkal és kacsákkal. 1930-as évek. Fényes Dezső felvétele. MNM PM F:120

A *kacsa* szóföldrajza a magyar nyelvjárásterületen.
Vargha Fruzsina Sára térképe

- boddza ~ bodza
- bozza ~ boza
- borza
- bozda
- bojza
- bocfa ~ boccfá ~ bocfá ~ boccfá
- bordza

Nyelvtani érdekességek

Amikor tájszólást hallunk, először többnyire a hangok, szavak eltérő kiejtésére, vagyis a beszéd hangtani oldalára leszünk figyelmesek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az alaktan és a mondattan területén ne lennének nyelvjárási jelenségek, még ha – különösen mondattaniak – kisebb számban fordulnak is elő. Alaktani érdekesség a palóc nyelvjárásokban pl. a *leg-* felsőfokképző *let-* változata: *letjobb*, *letnagyobb*, ez azonban a nyelvjárások szintelenedése miatt mára gyakorlatilag kikopott. Vámosmikola, Perőcsény, Ipolypásztó, Bernecebaráti környékén a XX. század elején még egyáltalán nem hangzott a felszólító mód *j* jele mássalhangzók előtt: „möny bē, á konyhān káb bē válāmit, osz vār mē, minygyā gyövök” (Tóth Imre példamondata az Ipoly menti palóc tájszótárból).

A következő táblázatban kilenc olyan nyelvjárási jelenség tanulmányozható, melyek viszonylag elterjedtek (voltak a legutóbbi időig) a palóc nyelvjáróterület legnagyobb részén. Ezek közt is leggyakrabban hangtani jelenségek fordulnak elő, illetve olyan alaktani érdekességek, melyek részben szintén a köznyelvtől eltérő hangalakjuk miatt tűnnek fel. Igyekeztem aszerint sorba állítani őket, hogy mennyire fontosak ezek mint palócos jelenségek, mennyire élnek a mai nyelvhasználatban. Természetesen nem minden szempontból azonos a sorrend, hiszen ezek a szempontok olykor keresztezhetik egymást. Habár nem feltétlenül, hiszen éppen azok a nyelvjárási jelenségek a legellenállóbbak, azok merülnek a legnehezebben feledésbe, amelyek a legjellegzetesebbek és valaha széltében a legelterjedtebbek voltak.

A *bodza(fa)* szótérképe az MNyA. 118. és az RMNyA. 917. térképe alapján.

Vargha Fruzsina Sára térképe

**A legfontosabb hangtani sajátosságok a palóc nyelvjárás területén
(Az egyes jelenségek földrajzi elterjedtsége különböző)**

Palóc nyelvjárási alak	Magyar köznyelvi alak
Palóc rövid, ajakréses <i>á</i> , hosszú ajakkerekítéses <i>ā</i> ~ köznyelvi rövid <i>a</i> , hosszú <i>á</i>	
<i>márattám, nālā, munkārā, mā, tāplā, lābān</i>	<i>maradtam, nála, munkára, már, táplál, lábán</i>
Palatalizáció (lágú ejtés) ~ köznyelvi nem palatalizált (keményebb ejtés)	
<i>gyijó, gyinnye, tanónyi, gyünnyi, betyü</i>	<i>dió, dinnye, tanulni, jönni, betű</i>
Szó(tag)végi vagy mássalhangzókapcsolatban előforduló <i>l</i> -hang kiesése (többnyire pótlónyúlással) ~ köznyelvben azonos helyzetben van <i>-l</i>	
<i>bódbó, mēgő, mēgóvas, bóha, ēmēnnyi, vót, ū, rémő, kisú, számlā, szívā</i>	<i>boltból, megöl, megolvas, bolha, elmenni, volt, ül, rémül, kisül, számlál, szilva</i>
<i>-val/-vel</i> rag nem hasonul ~ a köznyelvben hasonul a <i>-val/-vel</i> rag előtti mássalhangzóval	
<i>tehenvel, lovákvāl, borvāl</i>	<i>tehénnel, lovakkal, borral</i>
Középzárt <i>ē</i> megléte (nagyon változatos területi eloszlásban)	
<i>tēgēzőgyík, gyerek, ēgy, nēm</i>	<i>tegeződik, gyerek, egy, nem</i>
Hosszú nyílt (polifonemikus) <i>ē</i> megléte	
<i>tejvē-mēzvē, ēmēnnyi,</i>	<i>tejjel-mézzeel, elmenni</i>
<i>mēg-</i> igekötő <i>g</i> -je hasonul az igető kezdő mássalhangzójával ~ a köznyelvben nincs hasonulás	
<i>mēffogta, mēttētē, mehhállottā, mevvendégēték</i>	<i>megfogta, meghallotta, megtette, megvendégelték</i>
Szórványos szóvégi depalatalizáció (keményebb ejtés) ~ köznyelvi lágú ejtés	
<i>legévnē, Bākonbā, ārán, sovān</i>	<i>legénnyel, Bakonyba(n), arany, sovány</i>
Szórványos utolsó szótagi <i>í</i> hang ~ Köznyelvi <i>é</i> hang	
<i>kísz, penyísz, píz, köhögís, kegyessíg, tehíny</i>	<i>kész, penész, pénz, köhögés, kegyesség, tehén</i>

Különleges palóc szavak

Áz én ápām még ő egy **āgázátbú** válók. (leszármazás, család)

Ākkorācsú lehet mind ēn, há nem öregebb. (akkora, olyan idős)

Ne **ākorogj** itt a fülembé. (rekedten énekel)

No, te **āprélyus**, mā megint māst gondótā. (néha ingatag emberre; április)

Mit **ārguvāsz** itt, eridj dógodrá! (lebzsel)

Āvicská lepédőbe jár át télen nyāron! (ócska)

Ākkorāt rúgok rájtād, hogy hátot **bākfingozol**. (bukfencézik)

Menj āludni ó, ne **bākocā** itt mellettem. (álmosan bólingat)

Eridj innen te **bāriszemű**; mindég csak hárágítāsz. (szemtelen)

Hollyan [‘milyen’] szép **bērhés** ingē van! (bolyhos)

Édēs ānyām, vēgyēn nekēm **bobálykās** kendőt! (pöttyös)

Mēddöglött szēgény **bontā** mālāckām mos mā āssincs. (tarka)

De csak vēdd fél āzt ā **cucājt**, mer hivēs vān odā ki. (kis ködmön, gyapjas bőrrel bélelt lajbi)

Hijābā **curholom** mindēnnāp, még sē fog rájtā. (szidva nógat)

Nē járj most ā szőllő közt, **csályhos** lēsš mind ā gātyād, nāgy esső vót ā zēccākā! (harmatos, vizes)

Ugyān nē bāntsd āzt ā gyērēkēt; hāsz ānnékū is elég **csānyigā** szēgēn. (satnya, zsenge)

Nem is érzed, hogy beléd **csēmmett** āz ā kullāncs?, Ugyrā **csēmmed** az embērre, mint ā kullāncs. (tapad, fogódzik)

Ki szeretyi ā **csibdālkāt**? Mā āl lēsš ēbēdre. (csipetke, tésztanemű)

Fenē meleg vān ābbā ā zólba; min **kicsirkāzott** ā kruplī ā zsākbā túle. (csírázik, kihajt)

Mikó Pál gyűjtéséből válogatott példák (Gömör és Nógrád megye, 1893–1895)

Guzsalyfaragás. Buják, 1937 körül. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:222

Az 1220 tájékán épült gömöralmági római katolikus templom. Mennyezetét 86, 1703-ból származó festett kazetta díszíti. Görföl Jenő felvétele

II. Nyelvtörténeti érdekességek Palócországából

Bevezetés a történeti szövegekhez

Németh Dániel

Minden élő nyelv változik, különböző időben különböző állapotban léteznek a nyelvek, ezek a nyelvtörténeti korszakok régi nyelvei. A nyelvi változás nem választható el a nyelvet használó emberektől. Minden egyes változás mérhető időben: elterjed, esetleg kifulladás és megáll. Mondhatjuk tehát, hogy minden élő nyelv változatokban létezik, a változatok pedig többé-kevésbé eltérő változási utat járnak be. A nyelveknek időbeli változataik mellett megkülönböztethetjük területi változatait, vagyis a nyelvjárásokat. Amikor egy nyelv történetét kutatjuk, legfőképp csak a régi korok írott anyagait tudjuk segítségül hívni. A nyelvemlékek megmaradása javarészt a véletlenül múlik, abból dolgozhatunk, amit találunk. Minél régebbi idők nyelvét kutatjuk, annál kevesebb az írott emlék is. Számolnunk kell azzal is, hogy a ránk maradt nyelvemlékek nem azonos változatokhoz tartoznak, emiatt az egymást követő változásokat, a változás láncát nem mindig tudjuk teljes egészében feltárni, ilyen esetekben általánosításra kényszerülünk.

Minden ember tagja lehet egyszerre több társadalmi csoportnak, szülőhelyét elhagyva más terület nyelvi környezetébe kerülhet, de élete során magától is megváltozhat a saját nyelvhasználata. Ez pedig a változatok szüntelen keveredését jelenti. Így rendkívül nehéz annak megállapítása, hogy egy nyelvemlék melyik nyelvjáráshoz tartozhat. Ehhez hozzátartozik az is, hogy a nyelvi változás miatt egymás mellett élhetnek a régi és a már terjedésre készen álló új formák, illetve más területi változatok, más nyelvek elemei is bekerülhetnek egy-egy változatba.

A nyelv időbelisége azt is feltételezi, hogy az időben visszafelé haladva másféle nyelvi anyaggal dolgozunk, amelyben nem feltétlenül találjuk meg azokat a nyelvjárási jelenségeket, amelyek ma jellemzik

a területi változatokat. Segítségül hívhatjuk a ma már visszaszorulóban lévő nyelvjárásokat, de megint csak nehéz azt eldönteni, hogy a mai jelenségek meddig vetíthetők vissza a múltba. Másrészt a nyelvjárási jelenségek köznyelvhez viszonyítása sem feltétlenül célra vezető, hiszen csak az eltérésekre nem összpontosíthatunk, mert azzal kizárjuk az egyező jelenségeket, holott azok szintén a nyelvjárás részei. A területi változatok egymás közti összevetésének pedig módszertani nehézségei is vannak: mit tekintünk alapnak? A nyelvjárások eredete a többi változattal való összefonódások miatt a homályba vész és a források sem nyújtanak elegendő adatot a viszonyításhoz.

Sajnos csak a XX. század eleje óta rendelkezünk hangfelvételekkel, ezért a régebbi időkből csak az írott szövegeket tudjuk vizsgálni, ezek számos jelenséget elfednek. A régi magyar nyelv hangzása csak töredékesen tárható fel. A régi korok írásait nehéz mind térben, mind időben elhelyezni, mivel nem mindig áll rendelkezésre elegendő adat. Csak ritkán tartalmazza a forrás valamilyen utalással a megjelenés helyét és idejét, valamint a szerzőjét. Ezért olykor külső vizsgálati szempontokat is figyelembe kell venni. Ha ismerjük a szerzőt, akkor az úgynevezett nyelvi életrajz ismerete (hol született, hol tanult, milyen irodalmi műveltsége volt) a legnagyobb segítség.

Az olvasókönyv II. fejezetében arra teszünk kísérletet, hogy a mai palóc nyelvjárási tömbnek – amely az egyik legváltozatosabb nyelvjárásterület – igazán jellegzetes vonásait keressük meg a régi írott szövegekben. Az általunk összegyűjtött nyelvemlékek ezért nem mutatnak teljesen azonos nyelvi képet: döntően csak néhány jelenség figyelhető meg jól a szövegekben. Ennek oka egyrészt a szövegek rövidegsége. Másrészt a mai palóc sajátosságok létrejötte is időbeli folyamat eredménye, a mai jellemzők különböző időkben alakultak ki. A bemutatott palóc jellegzetességek egy részét a XVI. századig nagy valószínűséggel vissza lehet vezetni. Ilyen jól megfigyelhető jelenségek közé tartozik például, hogy a *-val*, *-vel* rag *v*-je nem

hasonul az előtte álló mássalhangzóhoz; a palatális – jésített – mássalhangzók *i, ü, e* mellett, a *-nyi* (noha a régi hangjelölés ezt egyszerűsítheti, hiszen a *ni* önmagában *ny* is lehet); az ajakréses magánhangzók szerepeltetése az ajakkerekítésessel szemben (*ü* helyett *i, ö* helyett *ë*).

Kérdéses az is, hogy egyes jelenségek, amelyek ma erősen jellemzik a palóc változatot, régebben mekkora területre terjedtek ki. Egybeesik-e a mai palóc nyelvi tömb a régi idők feltételezhető területével? Vagy fordítva: olyan jelenségek, amelyek a régiségben megvannak és ma a palócban is, szükségszerűen egy változathoz tartozónak tekinthetők-e. Hiszen a nyelvi változás többirányú lefolyásával létrejöhetnek, akár rövid időre is, más nyelvjárásokban is párhuzamos hasonlóságok.

Sajnos elkerülhetetlen, hogy a hangzó nyelvhez képest másodlagos írásbeliségből vegyük anyagunkat, amelyek jelenségei így újabb, a műveltséghez kötődő szűrőn át vizsgálhatók csak. Bár a magyar nyelvű írásbeliség kezdetén a hangzást jobban követő hangjelölési rendszerek voltak jellemzők, az írástudók rétegének bővülésével megszületett az igény az írott nyelv valamiféle egységének megalkotására.

A régi szövegek feldolgozása többszintű folyamat. A régi korok betűformái, szövegtagoló törekvései, műfaji szókészlete olyan problémák elé állítja a mai szövegközlőt, amelyet nem feltétlenül lehet kompromisszumok nélkül minden igényt kielégítően elvégezni. Igyekeztünk a régi szövegek modernizált olvasatának elkészítésekor az írás jellegéből következő ingadozásokat egységesíteni. Alapvetően a források átírását követtük, de bizonyos megoldásokban eltértünk. A források latin nyelvű részeit változtatás nélkül közreadjuk, ugyanígy az eredeti szöveg jegyzeteit is, kiegészítve a saját jegyzeteinkkel.

A választott szövegek műfaji-stiláris eltérései, az eltérő mértékű nyilvánosságnak szánt szövegszerkesztési sajátosságok kihatnak a bennük található nyelvi anyagra: a nyelvjárási formák hol erősebben, hol gyengébben jelennek meg, a szóválasztásban is döntő

szerepű a befogadóról feltételezett nyelvismeret a szövegalkotáskor. A történetiség változatteremtő tényezője mellett az írásbeliség egységesítő ereje is korlátozza a bemutatható jelenségeket.

Kiválasztott részek olvashatók a legrégebbi magyar könyvből, az 1372 után készült fordítás 1440 körüli másolataként ránk maradt Jókai-kódexből, amely Szent Ferenc legendáit tartalmazza. A kódex lehetséges palóc származása már régen felmerült a szakirodalomban. Itt a betűhű közléstől eltekintettünk, mert színes képmásolatot is közreadunk. A modernizált közlésekben a mai köznyelvet alapul véve az egykori hangzás palócos jegyeinek tükröztetésére tettünk kísérletet, de az összeolvadások és részleges vagy állandó hasonulások írásban való jelölése nélkül. Végül a szövegek nehezebb szöveghelyeinek jelentését értelmezésben próbáljuk feloldani. Ebben az esetben nem teljes „fordítás” volt a cél, hanem csak az értelemzavaró régiségek, toldalékok és vonzatszerkezetek vagy mondatszerkesztési eljárások modernizálása történt meg. Ha a szónak a régiségben is megvolt a mai köznyelvi jelentésárnyalata, akkor nem cseréltük le, ezzel érzékeltetve, hogy vannak változatlan jelenségek is a nyelvek történetében.

Balassi Bálint híres felvidéki költője a kora újkori magyar irodalomnak. Noha műveltsége és családi hátterre miatt (édesanyja dunántúli területről származott) több nyelvváltozatot ismert, alapnyelvjárása valószínűleg a XVI. századi palóc középső területi változata lehetett. A levelezéséből közölt részletekben titkosírást használ a kényesebb információk, főleg személynevek elrejtésére. Ezeket mai helyesírás szerint, de a nyelvjárási alakok megőrzésével

Időrendben a következő nyelvemlékcsoportot a részben hivatalos és nyilvános levelezésekből vett részletek alkotják. Az 1556-ból és 1559-ből származó leveleket betűhű átirattal adjuk közre. Noha az eredeti forrás bizonyos esetekben a régi betűformát is tükröztető közlést végzett, mi ettől eltekintettünk az olyan esetekben, ahol nincs a betűformák változataihoz egyértelműen

hozzárendelhető funkciótöbblet. Modernizált szövegváltozatot és értelmezést itt is közlünk. Bercsényi Miklós 1704-es kiáltványát Nagy Iván átirata alapján közöljük, így nem tudjuk megítélni, hogy mennyit változtatott az eredeti kéziraton és milyen köznyelvi jelenségekkel fedte el a területi változatokat. Mivel a XVIII. században már kiteljesedik a magyar nyelvvel való foglalkozás és felismerik és elkezdik összehasonlítani a területi változatokat, ezért itt már megpróbálkoztunk a rövid ajakréses *á* (*á*) és a hosszú *a* (*ā*) jelölésével. Az *á* bizonyára igen régi jellegzetessége a palócoknak, de a rendszerben vele szemben létrejött a későbbi.

Bercsényi kiáltványát megelőzi időben egy XVII. századi perszöveg, melynek esetében megőriztük a betűhű közlést is, készítettünk modernizált változatot és értelmezést is közreadunk.

Az 1880-as, 1900-as évek anyagai valójában szintén történeti szövegek, de a III. fejezetbe, a Népköltési szövegek közé kerültek. Gyermekmondókák, játékok; találós kérdések; szólások és közmondások; népdalok; hiedelemszövegek; mesék és mondák; anekdoták alkotják a csoportot. Ezek már javarészt tudós igénnyel készült feljegyzések, amelyek eltérő mértékben és módon jelölik a nyelvjárási jelenségeket. A jelenségek felbukkanása az adatközlőtől és a gyűjtés módjának érzékenységétől, a kor nyomdatechnikai megoldásaitól is függ. Ezeket igyekeztünk a saját standard palóc átirási javaslatunkhoz és gyakorlatunkhoz igazítani, de meg kell jegyezni, hogy a többféle területről származó népnyelvi anyag tagolt jellegéből következően, mégis eltérő helyi nyelvjárásokat mutatunk be. Így például az *í*-zés, a zárt *e*-zés (*ě*) és *ő*-zés mértéke különböző, diftongusok is csak néhol kerülnek elő, ezeket változatlanul közöljük.

Berkenyei nagyleányok, 1938. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:46

Legendák

1.

Pénznek megutálásáról és miképpen az barátot gyötré meg ki őtet illetve vala

Krisztusnak igaz barátja s követője Szent Ferenc mend ez világiat tökéletest meg utálá. Mendennek felette utál vala pénzt. És kíz vala ő barátit beszédvel

és példával eltávoztatni az pénzt miképpen ördögöt. Azért ez bölcseség adatott vala Szent Ferencről frátereknek hogy ganaj és pénz szerelmnek egy jutalmával mértékletnének.

De történék némi napon hogy ez világi pap mene bel portiunkulabeli Szent Máriának egyházába ájojtatosságnak kedvéért és áldozásnak kedvéért vete egy pénzt az kereszt mellé. Az ember elmenvén egy némi fráter paraszton kezébe vövé az pénzt és vete egy ablakba, de hogy megmondottak volna fráter Ferencnek. Az fráter látván vétkezetit folyamák bocsánatra és földre leterjesztvén magát adá verségre, feddje őtet Szent Ferenc és az mondott pénzről kemémen feddje meg. És parancsolá neki, hogy az ablakbalól fel-felvegye az pénzt tulajdon szájával és kivigye az sövének helye kívül és őtet vesse tulajdon szájával számárnak ganajára. De hogy az fráter az parancsolatot nehezen teljesíti vala meg, mend az nézők és hallók beltelének nagy félelemvel és tehát inkább utálák meg az számár ganajához hasonlott pэндzt hodnem az számár szarát. És új példákval erősöltettnek Szent Ferencről az pénzt utálni. Azért pénzt ne szeresetek, mert csalárd. [etc.]

Értelmezés

A pénznek megutálásáról és arról, hogyan gyötörte meg a pénzt szerető szerzetest

Krisztusnak igaz barátja és követője, Szent Ferenc, minden világi dolgot teljesen megutált. De legjobban a pénzt utálta, ezért elhatározta, hogy barátait példabeszéddel a pénztől mint ördögtől tartózkodásra bírja. A szerzetes Szent Ferencnek az a bölcs sugallata támadt, hogy a pénz szeretete olyan, mintha valaki a ganajt szeretné. Egy napon egy világi pap bement portiunkulabeli Szent Máriának egyházába ájtatosságot gyakorolni és az áldozatként egy pénzt dobott a kereszt mellé. Miután az ember elment, valamelyik szerzetes egyszerűen csak a kezébe vette a pénzt és bedobta egy ablakba, csak-hogy elmondták mindezt Szent Ferencnek is. Amikor a fráter belátta bűnét, bocsánatért esedezett és földre görnyedve megadta magát, hogy Szent Ferenc megszidhassa és a szóban forgó pénz miatt keményen lehordja. Parancsolta a szerzetesnek Szent Ferenc, hogy a szájával vegye fel a pénzt az ablakból és vigye ki a sövényen túlra és szájával dobja ki a szamár ganajára. Mivel a fráter a parancsot nehezen teljesítette, a jelenet szem- és fültanúiban pedig nagy félelem lett, inkább megutálták a szamár ganajához hasonlóvá tett pénzt, minthogy a szamár mocskát. Új példával gazdagodtak Szent Ferentől, hogy miért utálatos a pénz. Azért ne szeressétek a pénzt, mert csalárd stb.

Jókai-kódex 79r–79v

ellen tevegyek orszag volha zerzetnek

*Crispianak bodog ferencze latog
atasarol hogu emek; tanalgot
adna barátoknak segedelmero:*

Mikor az nyimtet ymtenezent
fferenczet hogu valamit enge-

Dne az barátoknak ezab tevegyeben
Dgy hogu ezenne sokasag vallana vala-

nyimnemv maahat lyre folyammarab
De bodog ferencz ymadfagaban hyua or-
zuste Es ezen keide tanalgot orszagol: Eo
legottan felele nekü monduan En mend-
en maahat eluezet yelenfegyebelyet es
tevegyebelyet *Amabuttanna valamén-
nyett new ez zerzett mendentoron leze-
kez es segben meg segellenem Es mend-
adog ellettem az zerzetet / megle-
en bennem bryk*

*Penznek meg utala
sarol es mokeppen az barátok ger-
ke meg ky evetet ykettuala*

Mikrusianak ygar barátja es teve-
tevezent ferencz; mend ez vilá-
gyatt tevekilletest meg utala; menden-
nek felette votaluala pezt; Es kozynala
ev boaatyt bezeduel es peldauah elta-
uoztatny az penzt mokeppen evidevgyot
Azert ez *bewlacsegadatoruala* zent feren-
cztevl featerobnek hogu gyanaj es penz

030
szelvények egy jutalmával meztelenül
Ez történet nem nyápon hogy ez vilá-
gyi pap mene bel **S**orduntula belh' zent
marianak egyházába ajóztatosságnak
keduect. es aldozsnak keduect vete
egy penzt az **C**erist. melle **T**iz ember el
menuen egy ^{nehy} parant scater parastol es-
zebe vocue az penzt es vete egy ablak
ba **D**e hogy meg mondottabucna scater
ferencnek **T**iz scater lassian vellezoty
folyanak boganattva **E**s fevdre te-
tereztuen magat ada verefegre: fegy-
cvtett zent ferenc **E**s azmondott penze
cvt kormendn fegy meg **E**s parantzola
nekij hogy az ablakból fel felugye az
penzt tulajdon zayanal. es kinyige az
femennel helye kucol **E**s cvtet vesse
tulajdon zayanal zamacnak yanayara
De hogy az scater az parantzolatott nehezen
teveseytynala meg: mend azt nezevst
es hallot bel telenek nagy felelemmel:
Es tehat ynlab vialab meg az zamac
yanayához hasonlot penzt hadnem az
zamac zarat **E**s vj peldabnal crevse-
lucnek zent ferencztoel az penzt vial-
ny **T**ezert penzt ne zereffetek mert galad: 7

2.

Anyának és atyának egyetlen egy lyányáról

Amplia országnak hegyében való Pomarko nevő városban vala atyjának és anyjának egyetlen egy lyánya, gyenge korbéli, igen felette szerető. Ki lyány nehéz betegségvel juta halálra, szölei más maradékot nem hivén, magokot az lyánban alojtják vala, miként megholtakot. Azért rokoni és baráti öszve győjtözvén nagy siralmra holott az halott fekszen vala. Bódogtalan anya mondhatatlan sérelmekvel beltelvén és nagy szomoróságokkal merölvén, ezekről kik lesznek vala, semmit mendenestőlfogván eszébe nem veszen vala. Azonközbe Szent Ferenc csak egy társával megjelenvén méltó lőn meglátogatni az bánatos asszonyállatot, kit magának esmert vala lenni ájojtatosnak. És kegyes beszédekkel őtet onszolja vala mondván: ne sírj, mert te szővednek világa, kit siratsz, megaludtat én esedésemvel vagyon neked megadandó. Legottan felkele az asszonyállat és kiket mondott vala Szent Ferenc neki, mendennek megjelentvén nem hagyá az megaludt testet kivinni az házbalól. De nagy hitvel Szent Ferencnek nevét híván. És holt lyányát felvevén elevenen és egészen mendennek látására és csudálattyára felemelé.

Értelmezés

Amplia országának hegyei között terült el Pomárkó nevű város, ahol élt egy anya és egy apa egyetlen lányával, aki fiatal volt és nagyon szeretetteljes. A lány egy betegség következtében meghalt, mivel szüleinek más utóda nem volt, magukat ugyanolyan halottnak gondolták, mint lányukat. A rokonaik és barátaik összegyűltek egy nagy halotti torra, ahol a halott lány feküdt. A szomorú anya elmerült az elmondhatatlan szenvedésbe és nagy szomorúságba, olyannyira, hogy semmi másra egyáltalán nem tudott gondolni. Közben Szent Ferenc egy társával megjelent, illőnek látta meglátogatni a bánatos anyát, akit nagyon áhítatosnak ismert meg. Kegyes beszédekkel vigasztalta őt: ne sírj, mert a te szíved mindensége, akit most siratsz és aki elaludt, az én alájövelelemmel visszaadatott neked. Erre az anya felkelt, és mindent megértvén, amiket Szent Ferenc mondott neki, nem engedte az elhunyt testét a házból kivinni, csak nagy hittel mondott dicséretet Szent Ferencnek. A halott lányát mindenki szemé láttára és nagy csodálkozása között újra élőként emelte fel.

Szent Ferenc feltámasztja a halott leányt. Az 1320–1340 között készült Magyar Anjou-legendárium aranyozott illusztrációja

Jókai-kódex 156v–157r

yonhual zolgalam. Na emetem ez mi
 alta engedtetet testembe ternem hogy az
 bevn meg yelentuen edembet curreb
 etett. Es yme ty latystobca: myrtan, ayme
 g yelentendem az ygeret myrtodalmra
 megyet. De az rextetev papnak tyvoun
 uan. Odoraf veteblutan mytolomual m
 agat agyha taluica es viban bodossagost
 el aluual. Kmen dica sp cu x manea

**Amvanak es atyanak egyetle
 negy lyanvarol**

Amplia oragnak begyeben ualo po
 marbo newew varassan. Vala atyanak
 es amvanak egyetle negy lyanva gyon
 ge korbeli ygen felette zerevew. Es lya
 ny nehez betuscsuel yuta halabca
 zevlex mas maradek nem hjuen mago
 bot az lyanban aloytsakuala. My bent
 meg holtatot. Kzet val rotorny es ba
 raty evzue gyevytovzuen hobot nagy
 lyalmya hobot az halot febzennuala
 bodogtalan anya mondhatattan ser
 clmetsuel belcluen es nagy romoro
 sagobual merewluen: ezbevel bol
 lemekuala semmyt mendenestevfogua
 ezbe nom vezenguala. Gyonbe yzbe bent
 fereng, ca. ca. ca. egy tarsanal mett
 velennuen meltolevn meglatogathy

az banatos azonig a latot byt maganak
 es mirtuala lermi apoitatoshat. Es beg
 ves bezedekuel ewtett omzolyanala mo
 nduan ne sxyey: aret te sermednek
 ednek vylaga byt sxyaza meg ali
 ttatt: en effedsemmel vagyon iteled
 meg adando: legottan fel bek az az
 omzallat es bytet mondottuala zent
 ferenz nekij: mendennek meg yde
 ituen: nem hagyja az meg alut ester
 byvynny az hazbalal de nagy bytu
 el zent ferenznek neuett hyian:
 Es holt byarnyat feluenen eleueneri
 es egezen mendennek latasara es
 zudalattara fel emele.

Meg az barato
 Enak miuta lewt kezelemrevel
 zewesegere nemj uambortol
 yoron az baratot zewesegerevel
 demenek nemj zerevet: nemj
 nemew peter nezew embortuel byne
 blypleon nemj teuzsz zewesek yala
 nak Balgatagol feluuala nekij az
 lewt segedelmert ewtett meg poroj
 tuan es zent ferenznek tytesegere
 byugtet alamishacet es neuet y
 coalyan meg laxonla: legottan
 az embex meg bana es balgatayfa
 ganak gonoz sagat ystemj felmija

Misszilisek és kiáltványok

3.

Lypolth Ferenc és Ternyey János Keyl Márk bártfai bírónak

Ternye, 1556. november 20.

*A rovásadó beszédése ügyében, továbbá zabort
és szénát is kér megvételre*

Solgalatonkoth ajánlőwk te *kegyedelmednek* mýnt vronknak
te *kegyelmednek* twttara agýwk, wronk w felsyge
lewelýt hozak az varmegýenek hogý az rawaast az kýt
az orsag w felsygyének meg ýgyrt wolt ez el mwlt mý
nt sent napra ast paranchollya w felsyge hogý ezennel ký
Sedessyk, azyrt ast vygezy az varmegýe hogý mynden
ember az elwbbý rawaas serýnt týzen wtdw napra
epperessý be hozna, azyrt te *kegyelmetek* kýerywk mýnt uron
kot hogý te *kegyelmed* kýaltassa meg hogý az elwbbý rawas
Serynt mynden ember hozýa te *kegyelmednek*
meg akarýwk solgalny, tovaba estes twtta
ra agýwk te *kegyelmednek* hogý pwkamar vram¹ w nagýsaga
akaratyá elýs wýgeste est² az warmegýe hogý az rawaas
serýnt mynden forýntra egy egy kwbwl zaboth epperes
sý hozzanak hozzanak pýnzre týzen egy pýnst adnak kwbleyrt
epperýest az oskolaba kel le twltený az varmegýe serzet
egy embert hozzýa kendj gergelt mast pwkamar vram
aad melle azýrt tý *kegyelmetek* es be hozassa az tý
kegyelmetek ýossagabwl sýnath es ahwl wagýon hozzýonak
pýnzre es vgýan oda epperessý *ýsten* tarcha te *kegyelmedet* nag
yo egýssygwel kelt ternýen pýnteken sent wrzebet

asson nap vtan anno 1556

Lýpolth ferencz

terneý ýanos

¹ *Wolfgang Puchaim, I. Ferdinánd király hadvezére.*

² *Utólag betoldva.*

[Külcím:]

Ez lewel adassek adassek
markws vramnak az barth
way býronak etc. nekwnk týste
lendw vronknak

Szolgálatunkot ajánljuk te kegyelmednek mint uronknak
te kegyelmednek tudtára adjuk, uronk ű felsíge
levelit hozák az vármegyének hogy az ravást az kit
az ország ű felsíGINEK meg ígírt volt ez elmúlt mi
nt szent napra, azt parancsollya ű felsíge, hogy ezennel ki
szedessík, azírt azt vígezi az vármegye, hogy minden
ember az előbbi ravás szerint tizenötöd napra
Eperjessí be hozná, azírt te kegyelmetek kiérjük mint uron
kot hogy te kegyelmed kiáltassa meg, hogy az előbbi ravás
szerint minden ember hozza te kegyelmednek
meg akarjuk szolgálni, továbbá ezt is tudtá
ra adjuk te kegyelmednek hogy Pukamár uram ű nagysága
akarhatja el is vígezte ezt az vármegye hogy az ravás
szerint minden forintra egy-egy köből zabot Eperjes
sí hozzanak pínzre tizenegy pínzt adnak köbléírt
Eperjest az oskolába kell le tölteni az vármegye szerzett
egy embert hozzá Kendi Gergelt mást Pukamár uram
ád mellé azírt ti kegyelmetek es be hozassa az ti
kegyelmetek jószágábúl színát és ahul vagyon hozzonak
pínzre es ugyan oda Eperjessí isten tartsa te kegyelmedet nagy
jó egízsíggel kelt Ternyén pínteken Szent Őrsébet

asszony nap után anno 1556

Lípolt Ferenc

Ternei János

[Külcím:]

Ez level adassék Márkus uramnak az bártvai bírónak stb.
nekünk tisztelendő uronknak

Értelmezés

Szolgálatunkat ajánljuk fel te kegyelmednek mint nekünk való urunknak. Te kegyelmednek értésére adjuk, hogy urunk őfelsége levelét meghozták a vármegye részére, hogy a rovásadót, amelyet az ország őfelségének megígért a múlt mindenszentek napjára, azt – parancsolja őfelsége – szedessék be. Azért azt rendeli el a vármegye, hogy minden ember az előbbi rovás szerint, tizenöt nap múlva Eperjesre hozza be. Kérjük tehát kegyelmedet mint urunkat, hogy te kegyelmed kiáltassa ki hírét, hogy az előbbi rovás szerint minden ember hozza te kegyelmednek – meg fogjuk szolgálni. Továbbá ezt is tudtára adjuk te kegyelmednek, hogy Pukamár őnagysága szándéka szerint el is végezte ezt a vármegye, hogy a rovás szerint minden forintért egy-egy köböl zabot Eperjesre hozzanak pénzért cserébe. Tizenegy forintot adnak minden köbölért. Eperjesen az iskolába kell levitetni. A vármegye szerzett ehhez egy embert, Kendi Gergelyt, más valakit Pukamár uram ad majd mellé. Kérem még ti kegyelmeteket is, hogy ahol van, hozassa be a ti kegyelmetek birtokán lévő szénát is, hozzák pénzért azt is ugyan oda, Eperjesre. Isten tartsa meg te kegyelmedet nagyon jó egészségben.

Kelt: Ternyén, Szent Erzsébet asszony napja utáni pénteken, 1556-ban.

Lipolt Ferenc

Ternei János

[Külcím:]

Ez levél adassék adassék Márkus uramnak, a bártfai bírónak stb., nekünk tiszteletre méltó urunknak.

Demján Izabella és Guitman Barnabás szövegközlése a bártfai levéltárból

Pongrácz János (nagy Mihályi) a bártfai bírónak és a tanácsnak

(Részletek)

Hanajna, 1559. november 1.

Stöckel János, bártfai polgár adóssága és egyéb sérelmei tárgyában.

Köszönetemnek es en magam ajánylasat mint Jo somzid
vr̃jaimnak es baratimnak orolom, *kegyelmed* Jo egissigit
halyanom es ertytene^m. Thoúabba kolttem wala eg̃y
Solgamot sepesbe, ñym̃y baratimtul̃y haljotta montak
Az en solgamnak hog eg̃y bart̃ywãy ember nagy a eros
panast tot̃y az̃y saros war̃y meg̃yene^k

[...] En emlekezim nek̃y hog Jm^mar eg̃y ñyhan-
sor meg lo^lytem t̃y *kegyelmetek* ezybol̃y mind byro wramot
mind az
warossal̃y egyetembe hog ennekem stekkel Janos ados
wolna w̃o *kegyelme* meg adyat̃yna, kit mind ezj Jdey^g azt myel-
t̃yk w̃o *kegyelme* hog meg nem adyattak, az̃yrt kyrnem
kegyelmetek hog sola
byro wr̃yamnak hag adyat̃yna meg az̃y eñymeth, mert
mindennek kel̃yene az que

[...] f̃yzettettessen meg
kegyelmetek vele, ezy en solgam leuely vyúo soúat meg higie
kegyelmetek mit az en magameth. isten meg tarca
kegyelmeteket minden
yawaúal̃y, *kegyelmeteket* Jo walast warok mint Jo somzid
vr̃jaimtul̃y, etc.

*datum in hanyana feria quarta Jn festo omnium
sanctorum Anno domini 1559
Joannes pongrachy de
nagmihaly*

[Külcím:]

Ezÿ leüely adassÿk az
vÿtezlő, nemes az Bartÿa
waÿ býro vraÿmn
az wõ *kegyelme* eskwtÿ
egjz waros vrÿaÿmüalÿ
egÿetembe mint Jo somzidik-
nak etc.

[Más kézzel:] 1559

Hanajna, 1559. november 1.

Stöckel János, bártfai polgár adóssága és egyéb sérelmei tárgyában.

(részletek)

Köszönetemnek és én magam ajánlását mint jó szomszíd uraimnak és barátaimnak.³ Örülöm⁴ *kegyelmed* jó egízsígit hallanom és értenem.⁵ Továbbá köldtem vala egy szolgámot Szepesbe, ními barátimtul hallotta, mondták az én szolgámnak, hogy egy bártvai⁶ ember nagy erős⁷ panaszt tött az Sáros vármegyének.

[...] Én emlékezem rá, hogy immár egy nihanyszor meglöltem, ti *kegyelmetek*,⁸ ezből mind bíró uramot, mind az várossal

³ A levél fogalmazója talán járatlan volt a levélírásban, mert a sablonszerű köszönőformát (Köszönetemnek és magam ajánlásának utána, illetve Köszönetemnek utána magam ajánlását írom) összezagyválta.

⁴ A kétféle magyar igaragozás elrontása talán arra utalhat, hogy a fogalmazó többnyelvű, a magyar nem anyanyelve vagy a magyarnak az a változata, amelyet követni akart.

⁵ A szövegben itt *hallyanom* és *értyenem* áll. Valószínűleg volt valamennyi ismerete a helyi változat erős jésítő hatásáról, ezért olyan helyeken is alkalmazta, ahol nem lett volna szabad.

⁶ Bártfai.

⁷ Az *ae* betűkapcsolat talán német írássajátosság.

⁸ A régi levelekben gyakran szólították meg a címzettet *kegyelmed*, méltóságod, nagyságod megnevezésekkel, és mivel a fogalmazvány is amolyan gondolatfolyam volt, az említések gyakorisága tagmondatonként is előfordulhatott. E levél fogalmazója ennél is szabadabban, nemcsak tagmondat határán szúrja be a megszólításokat.

egyetembe, hogy énnekem Stekkel János adós volna. Ő kegyelme meg adatná, kit mind ez ideig azt műveltük, ő kegyelme, hogy meg nem adatták, azért kírném kegyelmeteket, hogy szóla bíró uramnak, hogy adatná meg az enyimet, mert mindennek kellyene az övé

[...] fiztessen meg kegyelmetek vele, ez én szolgám levélvivő szovát meg higgye kegyelmetek, mint az én magamét. Isten megtartsa kegyelmeteket minden javaival, kegyelmeteket. Jó választ várok mit jó szomszíd uraimtúl stb.

Datum in Hanyana feria quarta, in festo omnium sanctorum,
Anno domini 1559
Nagymihályi Pongrác János

[*Külcím*]

Ez levél adassík az vitézlő, nemes bártvai bíró uraimn⁹ az ő kegyelme esküdti, egész város uraimval egyetembe mint jó szomszídíknak stb.

Értelmezés

Köszöntésem után ajánlom magam mint jó szomszéd uraimnak és barátaimnak. Örülök, hogy kegyelmed jó egészségéről a küldött levélből tájékozódhattam. Elküldtem az egyik szolgámat Szepes vármegyébe, aki valamelyik barátaimtól hallotta, mondták az én szolgámnak, hogy egy bártfai ember nagyon hatásos panaszt tett a Sáros vármegyének.

[...] Én bizony emlékszem arra, hogy néhányszor már megkerestem kegyelmeteket ebből az ügyből – hogy nekem Stekkel János tartozik – kifolyólag a bíró urat és a városi testületet is megkerestem. Ő kegyelme megadná azt, amiről úgy tesznek, hogy megadnák, de még nem tették, ezért kérem kegyelmeteket, hogy szóljon a bíró uramnak, hogy megadná a nekem valót, mert mindenkinek kell a saját java.

[...] Fizessen ki engem kegyelme, a levélvivő szolgám szavát úgy higgye el kegyelmetek, mintha én mondanám. Isten tart-

⁹ A címzésen a sorvégre kerülő szót nem folytatta a következő sorban a lejegyző, a teljes szóalak ez lehet: uraimnak.

sa meg kegyelmeteket minden vagyonával. Számomra kedvező választ várok jó szomszéd uraimtól stb.

Datum in Hanyana feria quarta, in festo omnium sanctorum,
Anno domini 1559

Nagymihályi Pongrác János

[*Külcím:*]

Ez a levél adassék a vitéz és nemes bártfai bíró uramnak, az esküdtek és a város urainak egyaránt, mint jó szomszédéknak stb.

Demján Izabella és Guitman Barnabás szövegközlése a bártfai levéltárból

5.

Balassi Bálint Kapy Sándorhoz

(Részletek)

Liptóújvár, 1588. március 7.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek mint uramnak atyámfiának. Az Istentől kegyelmednek minden jót kívánok. Az Istennek hála én egészségben vagyok, Császár a pert megengedte, fizetésemet és helyemet úgy és ott rendelte, amint szinte kívántam, Újvárban. Mert Palotát még azelőtt hogy én kértem, Ormándynak ígérték volt. Az viglyesi kapitánságot adják vala, de nem vőm. Egren azért nem vők fel fizetést, hogy Ferenc urammal együtt ne lakjam, kivel megbékéllék usqb xpcbuqb, xu xu mz amsm tmzmqfh [igen könnyen, ki ki az maga hasznáért] miérthogy az Mbpfms Ifma hqcqyqhyqb icyhm aumh qsuqh xqy qfhqb'ibx [András uram tekeletlen volta miat egyet kell értenünk]. Im béküldtem Erdélbe is, Nmbrutez [Bánfihoz], hogy mz dqbzqaqh, qg dcrhqxmach xu tczzmx [az pénzemet és portékámot kihozzák]. Irtam Ujszászi Péternek is, hogy elmenjen Hunyadival. Azért kérem kegyelmedet, Kegyelmed az én szolgálatomért szóljon neki, hogy egy paripán az én költségemen menjen el. Mert csuda most ez világ! Nincs is háromnál több, akinek én higgyek. Az szolgálaimot küldje fel Kegyelmed, mert ím az oktáván megkínálom B. Andrást az pénzzel, mihelyen Erdélből aqs qfxqzbqx [megérkeznek], s ha felveszi, jó, s ha fel nem veszi, én azt mívelem, az mit barátim adnak tanácsul, hogy bírom az enyimet, és többszer a pénzzel sem kínálom meg. Itt fenn az szolgálaimnak én pénzt adok. [...]

Datum Ujvár 7. Martii, Anno 1588.

Ha az Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy Bmsu if
yqzqx [nagy úr leszek], ha egyébképpen nem is, rmxma ihmb
[farkam után]. De ha én uram és igaz atyámfia vagy, bq zcqucb
[ne szóljon] Kegyelmed gqbxubqx gqauh [senkinek semit].
Kegyelmed szolgája atyafia Balassi Bálint DBG.

Vitézlő Uramnak, atyámfiának, Kapy Sándor uramnak, énne-
kem jóakaró uramnak, igaz atyámfiának adassék.

*Kulcs: Révay Zoltán 1974. II. Rákóczi Ferenc és korának
rejtjelzése (XVIII. század). Zrínyi Nyomda, Budapest.*

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T U X Y Z
m n o p q r s t u x y a b c d e f g h i k l z

V. Balassy

6.

Bercsényi Miklós kiáltványa Nógrád vármegyének

Léva, 1704. május 11.

„...Ádom tudtára mindeneknek az kiknek illik ez levelmek rendében, nevezet szerint peniglen Szécsényben, Losoncon, Rimászombátban, Miskolcon, és egyéb helységekben lákozó úri, főnemesi, és közrendeknek is, mind közönségessen... azon vitézlő rendek, kik már is egyszer velünk együtt az házá szabádulásáért fegyvert kötöttek, és azokban az ügynek kivánatos előmozdítására nézve tellyes reménységem válá, az mágok ezerei és zászlói álul annyirá elszélletek, megvonván mágokat az házá szolgáljátúl, hogy csak nem pusztán márátának zászlói. Mire nézve az ellenségnek számos gyülekezetit tápásztálvá látván, minekelötte vele szembe szálván, az mellettem lévő hádákot szerencsétlenségnek exponáljam (adjam elő), tánácsossábbnák étéltem mágámot edgyüt táborostúl ide Lévához contráhálnom (összevonnom), hogy annyivál is inkább az Dunántúl lévő hádák méltóságos fejedelemnek az elkezdett dicséretes operatiókbán hásznosább progressusukat (hadműveletekben hásznosább előmeneteleket) tehetnék, látván azért, és méltó elmélkedésben vévén, mind közönségesen azok, válákik az édes házánk eltápottatását, szabádságinák felállítását ohájtják, és az közügynek előmozdítására házáfiúi igaz indulátjokát, és házajok váló érdemlett szeretetit mágok előtt kívánnyi kívánják, hogy az ellenségnek dicsősége náponkint száporodván, há most egy szível lélekkal, 's egyes értelemmel fegyverkedésünket ellene nem készítjük, micsodá veszély, és romlás érhet minnyájunkát, tudom ki ki áltál látjá; most lévén ideje, hogy az közjónák ohájtott elnyerésére minnyáján szerénkedni igyekezzünk, azért is mindeneket válákikhez ezen pätens (nyílt) levelem érkezik, ánnák continentiáját (tartalmat) értik, igaz

házáfiúságos hittel megerősített kötelességekre kényszerítem az édes házánk szabádulásá, mágok kedves házá népe, és Isten áldásábúl való jávai megmáradásá mellett, az előttünk lévő ellenségnek eloslátásará ne sájnálljánák fegyvert fogni, és kik elszéledtek volt is, újobbán buzgó szeretettel, az mágok ezereiben egyszerűsmind egyben gyűlni siessenek, velünk együtt szívesen fáradozni el ne mulássának, kik há mennél hámarább elkövetni fognák, bizonyosák lehetünk, hogy Isten őfelsége az édes házánk szabádságának elnyerésére reá segít bennünköt. ...”

*Nagy Iván átirata alapján közölte Szirácsik Éva
a Nógrád megyei levéltárból*

A Bercsenyi család címere

7.

Régi balogvári perszöveg

1647. február 1., Balogvár¹⁰

Az úriszék elé állított lótolvajt, akit más bűncselekmények gyanúja is terhel, kínvallatásra s akasztófára ítélik.

Causa prima : contra Valentinum Dobos. Ez elmult 1646 circa mensem Octobris megh nevezet putnoki¹¹ Dobos Balint, megh nem gondolvan Istennek paranczolattyarul¹² s abban ki jelentet erős büntesseket, sem penigh országunk s az reghi sz. kiralyok constitutiojaban inseralt rettenetes büntetésektül nem irtozvan, töb sok lator czelekedeti közet, itt Gómör varmegyebe, Szutor nevő faluba be menván, egy jambor Molnai Albert nevő embernek lovat, ki Janosibul¹³ jött volt Szutorban, azon szutori biro hazatu és olabul el lopta, melly gonosz czelekedetjért kíványuk orszagh törvénye szerint et iuxta tit. 15. part. I. in exemplum aliorum akasztofara sententiasztatni.

In defensam sui Dobos Balint azt mongya : Hogy azon szutori lora ötet maláj¹⁴ Czene Janos igazította, mert egyéb arant nemis tudtam volna. Igy enis Czene Janos szekerivel levén, hoztam ki azon lovat, es az szekerben nyeregh alla fogvan,¹⁵ hoztunk Maléban, s ott nekem adta Czene Janos, és én onnét Felső Szuhara¹⁶ vevén

¹⁰ *Az úriszék tagjai: Tornaalljai Márton, Gömör megye alispánja, Sori Ferenc, e megye esküdte, Eghri János, Tibai György, Dapsi Miklós, Losonczy János szolgabírák és más, meghívott nemesek. – Az úriszék ezt s a 397–399. sz. alatt közölt ügyeket tárgyalta.*

¹¹ *Putnok, ekkor Gömör, ma Borsod-Abaúj-Zemplén m.*

¹² *Helyesen: parancsolatját.*

¹³ *Jánosi, Gömör m. – Rimavské Janovce, Szlovákia..*

¹⁴ *Málé, Gömör m., ma Serényifalva, Borsod-Abaúj-Zemplén m.*

¹⁵ *Szekerbe, hintóba – a rossz utak miatt – ez időben gyakran négy vagy még több lovat fogtak. Ilyenkor a kocsis az egyik lovon ült, vagy ha a hajtás a bakról történt is, a lovas hajtó a fogatot irányítani segített. Négyesfogatonál a rúd baloldalán járó második lovat ma is „nyerges”-nek mondják.*

¹⁶ *Felső-Szuha, Gömör m., ma Szuhafő, Borsod-Abaúj-Zemplén m.*

Mathae nevő emberhöz, kinek a páta mellett vagyon haza, ott tartottam harmad napigh, az utan onnetis el vittem Aszszalora,¹⁷ és ott czeréltem el egy Aszszalai Janos biro nevő embernek.

Procurator contra eundem I: Elegendőnek ítélte-ték lenni az I-nek magha nyelve vallassa gonosz czelekedetinek megh vilagossitasara; annak okaert kivántatik, hogy megh sententiasztassek.

Deliberatum est. Mivel hogy ez megh nevezet putnoki Dobos Balint több latorsaganak czelekedetivelis suspicaltatik, azért az mi törvényűnk azt találta, hogy elsőben ad torturam vitettesek, annak utána ez magha nyelvével valo fassiojaért fel akasztassek.

1647. február 1, Balogvár¹⁸

Causa prima: contra Valentinum Dobos. Az elmúlt 1646-os év október közepén, a megnevezett putnoki¹⁹ Dobos Bálint meg nem gondolván Istennek parancsolatjáról²⁰ s abban ki jelentett erős bünte[té]ssek²¹, sem penig országunk s a régi szent királyok constitutiójában inserált rettenetes büntetésektől nem írtózván, több sok lator cselekedeti között, itt Gömör vármegyébe, Szutor nevő faluba bemenvén, egy jámbor Molnár Albert nevő embernek lovát, ki Jánosiból²² jött volt Szutorban, azon szutori bíró házatú és olábúl ellopta, melly gonosz cselekedetéért kívánjuk ország törvénye szerint et iuxta tit. 15. part. I. in exemplum aliorum akasztófára sententiásztatni.

¹⁷ Aszaló, ekkor Abauj-Torna, ma Borsod-Abauj-Zemplén m.

¹⁸ Az úriszék tagjai: Tornaalljai Márton, Gömör megye alispánja, Sori Ferenc, e megye esküdte, Eghri János, Tibai György, Dapsi Miklós, Losonczy János szolgabírák és más, meghívott nemesek. – Az úriszék ezt s a 397–399. sz. alatt közölt ügyeket tárgyalta.

¹⁹ Putnok, ekkor Gömör, ma Borsod-Abauj-Zemplén m.

²⁰ Helyesen: parancsolatját.

²¹ A két egymást követő írásban azonos szótag (tete) közül az egyik kimaradt.

²² Jánosi, Gömör m. – Rimavské Janovce, Szlovákia.

Lotz Károly: Vágtató betyár, 1857 körül

Balogvár névadó családjának címere

Genus Balogh

I defensam sui Dobos Bálint azt mondja, hogy arra a szutori lóra ötöt málai²³ Cene János igazította, mert egyéb aránt²⁴ nemis tudtam volna.²⁵ Így én is Cene János szekerivel levén, hoztam ki azt a lovat, és a szekérben nyereg²⁶ alá fogván, hoztunk Máléban, s ott nekem adta Cene János, és én onnét Felső-Szuhára²⁷ vévén Máté nevű emberhöz, kinek a patak mellet vagyon háza, ott tartottam harmad napig, azután onnét is elvittem Asszalóra,²⁸ és ott cseréltem el egy Asszalai János bíró nevű embernek.

Procurator contra eundem I: Elegendőnek ítéltetik lenni az I-nek maga nyelve vallása gonosz cselekedetinek megvilágossítására, annak okáért kívántatik, hogy megsejtsentíassék.

Deliberatum est. Mivel hogy ez meg nevezett putnoki Dobos Bálint több latorságának cselekedetivel is suspiciáltatik, azért az mi törvényünk azt találta, hogy elsőben ad torturam vitettessék, annak utána ez maga nyelvével való fassiójáért felakasztassék.

Varga Endre szövegközlése alapján

Maconkai (bátonyterenyei) palóc népviselet képeslapon. 1970-es évek

²³ Málé, Gömör m., ma Serényifalva, Borsod-Abauj-Zemplén m.

²⁴ Iránt.

²⁵ A jegyző a vádlott elmondását innentől már egyes szám első személyben írja, ahogy elhangozhatott.

²⁶ Szekérbe, hintóba – a rossz utak miatt – ez időben gyakran négy vagy még több lovat fogtak. Ilyenkor a kocsis az egyik lovon ült, vagy ha a hajtás a bakról történt is, a lovas hajtó a fogatot irányítani segített. Négyesfogatnál a rúd baloldalán járó második lovat ma is „nyerges”-nek mondják.

²⁷ Felső Suha, Gömör m., ma Szuhafő, Borsod-Abauj-Zemplén m.

²⁸ Aszaló, ekkor Abauj-Torna, ma Borsod-Abauj-Zemplén m.

III. Népköltés

Gyermekmondókák

8.

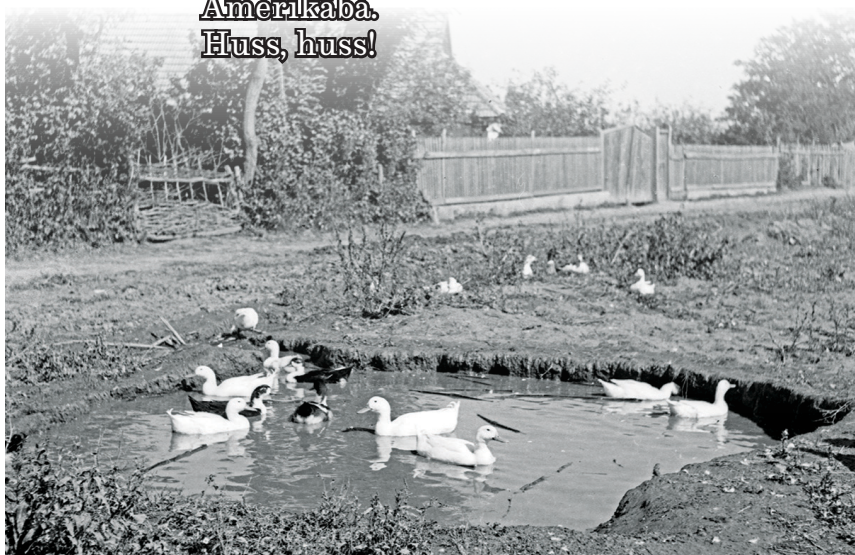
Az úgynevezett úri vagy sütőtökre mondják

Párázs, édes,
Vástág, széles,
Kostóljá csák:
De jó édes!

9.

Kacsázáskor táncolva danolják

Kis kácsa fürdik,
Fekete tóba,
Anyjához készül
Lengyen országba,
Lengyen országból
Amerikába.
Huss, huss!

Rimóci utcarészlet kacsászattal. MNM PM F: 547

Egy másik játék alkalmával:

Mély kútbá tekinték,
Ásszonyomát láttam
Bíborbá, bārsonybá,
Gyöngyös koszorúbá.
Gyöngyöt, gyöngyöt
Á lyányánák, Hájdupácát
Á fiánák. Zibit-zábot
Á lovánák. Kukk málé! (Lebukkannak.)

10.

Körben állva

Cickáj, máckáj!
Vágyon-e szép lánytok?
Vágyon, vágyon,
De semmire váló.
Ádd nekem ezt!
Elkápom ezt.
Szitá, szitá, péntek,
Szerelem, csütörtök,
Dob-szeredá!

Körtánc. Dejtár. Fényes Dezső felvétele. MNM PM F: 56

11.

Egyik a körben

À legények regementje
Igen nyálká,
Benne forog Sāndor-bāndor
Igen nyálká.
Hej! libu-libukām!
Fordúlj ki hāt tubicām!
Eszem-ádtá!
Szem, szem, gyűrű
Korom gyűrű.
Itt à lākát, itt à kúcs
Itt csörög, itt ádd ki!

12.

A szavakat tagolva mondogatja s valami vesszót tör vagy vág darabokra

Vāgtám, vāgtám fāt,
De micsodá fāt?
Fűzfā rākottyāt.
Gyere velem vers! Én is megyek vers.
Fogadjunk hāt egy pint borbā
Huszonkettő ez! (az eldarabolt fácskák.)

13.

A réten

Lopjuk, lopjuk à csévét [’sóska’]
Míg à pásztor ide ér.
Eláludt à pásztor,
Csipá vān à szemibe,
Vāskáláp à fejibe,
Ördög bújjon beléje!

14.

**Mikor „szednek” (választanak) a játszók
közül, minden szótagonál egyet-egyét
megböknek, kire az utolsó szótag esik, kiáll
egyik vagy másik pártra**

Egyedem, begyedem ci-címer,
Áger, jáger dominer,
Imbrót, internót,
Ájá-vájá, diká-muká
Von!

Bánki lányok ünnepi viseletben játszanak. 1930-as évek.
Fényes Dezső felvétele. MNM PM F:138

15.

Egybem, begybem kerkendőben,
Szól a rigó az erdőben.
Csír-csár, szabó vár,
Egyet vesz ki közületek
Ákkirály!

Lubik Imre gyűjtése nyomán (Rimaszombat, 1883)

16.

Csigahívogató

Csigábigá, gyere ki,
Szebb világ van ideki.

Bújj ki kápuď áljábá,
Ló búsuljon mágábá.

Öt-hát tücsök muzsikál,
Há a lábád táncra áll.

Járd akár száz napig,
Míg bocskorod elkopik.

Csigábigá, gyere ki,
Szebb világ van ideki.

*Schoen Arnold és Kósa László nyomán (Ipolybalog,
1911/1979)*

17.

Katicabogárká, szállj fel az égbe,
Mondd meg Istenkének,
Zárj a hideget,
eressen ki meleget.

Bakos József és Kósa László nyomán (Andód, 1953/1979)

18.

Hátszor hát az härminchát,
Pokol áltatt vån egy päd.
Å päd áltatt vån egy fá:
Minden āgon hát vārgā.
Rāzd meg, ördög, āzt ā fāt,
Hādd hulljánāk ā vārgāk.

Reviczky E. és Kósa László nyomán (Léva, 1880 /1979)

19.

Nyafogó Gyerekre

Rívó, putyogó,
Egész nāpon lotyogó.
Rívó, síró,
Sose lesz bíró.

*Bakos József és Kósa László nyomán (Andód,
1953/1979)*

Két fiatalasszony karon ülő babájával. Bánk, 1936 körül. Fényes Dezső felvétele. MNM PM F:153

20.

Sípkészítő

Szólj, síp, szólj,
Forró vízbe teszlek,
Onnán is kiveszlek.
Kerék alá teszlek,
Onnán is kiveszlek,
Szólj, síp, szólj.

Bakos József és Kósa László nyomán (Kürt, 1953/1979)

Fűzfasíp

21.

Fecskét lätok,
Szeplőt hānyok,
Pü, pü, pü.

*Bakos József és Kósa László nyomán (Ógyalla,
1953/1979)*

22.

Az egyik gyerek feláll a hintára, a másik hajtja. A játékra várók éneklik a dalt

Egy üveg almá, két üveg almá,
Kilenc üveg almá,
Tíz, tíz, tisztá víz.
Minek áz á tisztá víz?
Máläckänák meginni.
Minek áz á máläcká?
Hājácskājāt kivenni.
Minek áz á hājácská?
Szekerkéket megkenni.
Minek áz á szekerke?
Ásszonyokát, embereket rájtá hurcolni.
Szállj le, bárāt, á hintóru,
Nem á pénzed ārá,
Hā á tied vóná,
Mégis le kén szállni.
Vesd fel, ānyām, vesd fel.
Á kākásülőre,
Még onnān is feljebb,
Á tövistetőre.

Bakos József és Kósa László nyomán (Andód, 1953/1979)

23.

Egyerem-begyerem, német tānc,
Hājdu sōgor, mit kívānsz?
Nem kívānok egyebet,
Csāk egy dōglött verebet!
Ānyāmāsszony megfogtā,
Két ódālról pofoztā,
Ide-odā, āmodā,
Te vāgy ā vén fogócská!

Kiss Áron és Kósa László nyomán (Losonc, 1891/1979)

24.

Egyszer egy erdőbe
Szárkák veszekedtek.
Szárkà pàpné
Meghàllottà,
Szúnyog lábàt
Kiràntottà,
Bàgolyt kúdtè doktorér.
Míg à bàgoly bàllàgott,
Szegény szúnyog
Ti-tó
Nàgy kàncsó,
Leesett à toronybó.
Úgy mùt ki
À vilàgbó.

*Schoen Arnold és Kósa László nyomán (Ipolybalog,
1911/1979)*

25.

Verebek vótunk
Fődre szálltunk.
Búzàszemet
Szedegettünk.
Flóriàn,
Flóriàn,
Mondd meg, hāny
Szem két ki?

*A kérdésre a kiolvasott gyerek egy számot mond,
és akire az esik, az kergeti a többit.*

*Schoen Arnold és Kósa László nyomán (Ipolybalog,
1911/1979)*

26.

Egyszer vót egy ember,
Szàkàllà vót kender,

Viászbó a hātā,
Számábó a lábā.
Meggyulládt a lábā,
Elóvádt a hātā,
Meggyulládt a kender,
Elégett az ember.

*Szalay Gyula és Kósa László nyomán (Léva,
1893/1979)*

27.

Kis kácsa fürdik fekete tóbā,
Anyjāhoz készül Lengyelországba.
Már engem, látod tízen kérettek.
A tízek közül melyikhez menjek?
Adj jó tanácsot árvā fejemnek,
Hogy virág közül górét ne vegyek.

*Kiss Áron és Kósa László nyomán (Rimaszombat,
1891/1979)*

Találósok

28.

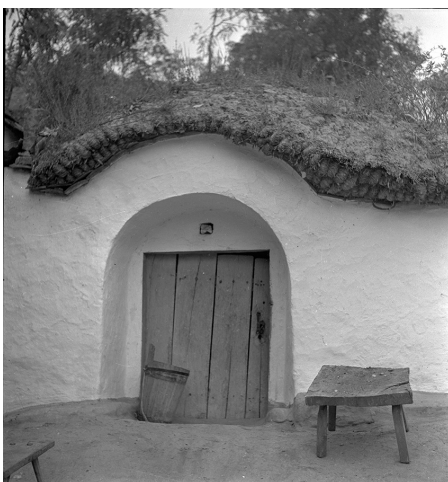
- a) Kézbe se foghatod, tűzre se rakhatod, pedig fa a neve, édes a gyümölcse?
- b) Hol van az öregek foga?
- c) Ki eszik és iszik a legtöbbet a földön?
- d) Melyik fűvet ismeri a vak is?
- e) Kinek ázik el minden jószágá?
- f) Melyik a legdrágább és mégis legrosszabb seprő?
- g) A fősvény és a hízott disznó miben hasonlítanak?
- h) Minek van mindíg egy ára?
- i) Mikor a legjobb a bor?
- j) Melyik hónapban beszélnek legkevesebbet az asszonyok?
- k) Mit csinál a lány, ha tizenöt éves?
- l) Melyik üvegben van a legdrágább orvosság?

Glosz Gizella gyűjtése nyomán (Rozsnyó, 1886)

a) Tréfa. b) A zsebben (a kés). c) A mértékletes. d) A csanalat. e) Az iszákosnak. f) Az asszonyok slegje. g) Abban, hogy mindkettőnek holta után lehet hasznát venni. h) A leánynak, kinek mindég egy legény az ára. i) Mikor torokországba utazik. j) Februárban, mert ebben csak 28 vagy legfőlebb 29 nap van. k) A tizenhatodikba lép. l) A fiskális kalamárisában.

Pincelejárát. Buják, 1937.
Fényes Dezső felvétele.
NMN PM F:206

Szólások és közmondások

29.

Nem drēmāl, hānēm sūti márkāt ā cselekēdet : nem szunyókál, mikor dolgozik.

Ā lejānyásszony olyan fūrge, mint āz ūrge, kettőt lép ēgy nyombā : nagyon friss.

Igy veti mēg ā feje ājjāt : így teremt magának szorgalma által jō helyzetet.

Tudāmās embernek nem válō āz āsszonyszemēlyt rēszkīrozni : felesēget szekirozni.

Āz ilyen dolog nem kápācitā : nem illik.

Ā fiu esze fogjā ā bētyūt, szive fēlvēszi ā tudāmāt : könnyen tanul, fogékony esze van.

Tessék ādni olyan āprō pondrócskākāt, ā miket āz urāk ā tōttōtt kāposztābā ráknāk : riskása.

Cibākon vān vāgy pēcsērēn : meztelen.

– Nem sokāt ér biz mār ō kigyelme, mert igen huzvā beszē, āz ā nāgy bājusz is hātrātātjā ā beszēdet. – Ezt jegyezte meg egy paraszt az öreg papra. Egy másik pedig felelt:

– Ezért vān hāt, hogy mindig ālomrā ver ā prédikāciōjā.

Ējnye, ējnye! Ā hirtelen munkā sosē vōt jō! āszontā ā csigā, mikō nyōc esztendeig māszott ā fārā, s ā közepēig jutvā visszāesett ā földre.

Glosz Gizella gyűjtése nyomán (Rozsnyó, 1884)

30.

Rontās vān ā dologbān : megbabonāztāk, megrontottāk.

Szemrūl esett ā gyermeknek : szemmel verték meg.

Ezt is megábajgátták istenesen. Ne ábajgásd úgy ázt
á dézsát, mer kilocsog á viz.
Á biká álátt is bornyut keres.
Válámikor áz embernek vān pénze, ócsóbbān rāgászt.
Külön kenyérre mentek lākni.
Négyszem közbe mondtā.
Nem célozok rā : nem jut eszembe.
Csāk ānnyicskāt ādj, mint ā kōrmōm feketéje. Csāk
á cigānfogāmra ādj egy kicsinyt.
Dosztig jólláktunk.
Nem ett még má ā lovām egy élő hārāpást se. Nincs ā be-
teví fālātja.
Kōduslét ebédeltünk.
Nem engedek egy hājszālāt se.
Nāgyon rā jár ā rúd : szorul a kapcāja, szorongatják.
Lefelé jár ā rúdja : elszegényedett.
Jól tudja ā dürgést : ismerős a hellyel.
Lābā kōtt : elveszett. Szōrin-lābān elveszett : nem tudni
hovā lett.
Belé ütött ā hideg ā kezembe.
Csāk ā būrivel szāmolt be.
Zābi gyermek (törvénytelen), – nincsen āpja, leesett
áz ugorkā fārul, oszték meghált.
Úgy áll ott, mint egy fātuskó.
Ingen szeretne venni : lopni.
Būdōs kālodāba tette ā fejét : lába közé fogta.
Kinótāztāk ā legények : kifigurāztāk egymást.
Csāk olyan hānyi-veti módra csināl mindent.

Senkit se vót lätni, egyszer csak, minthä az égbül poty-
tyánt vónä le, elibem áll.

Úgy mengyen äz ä lú, mint egy tätos.

Zäbszem däreät (nagyokat) öt, minthä zsäkot värnä.

Hä nem hälgätol, bevärom (kipeckelem) ä szädot.

*Csomár István gyűjtése nyomán (Szürnyeg, Zemplén
megye, 1888)*

31.

Mög akár fägyni, mint szent Gugg ä këmencén.

Jaó vaóna mäkot vetnyi. (Akkor mondják, ha a társaságban
nagy csendesség támad).

Engem sē ä gaólya keötött. (Én is vagyok valaki).

Filibe fäkädt ä víz. (Elhagyja magát, nem törődik
az öltözetével).

Kérészteő vetett ä viläg ä vällän. (Semmibe se vesznek).

Óbä szőke. (Kär haszonba megy; veszett fejszének nyele
kerül).

Äkki vesznüi tért, elvesz ä.

Sē ingem, sē gätüäm (semmi közöm hozzá).

Szábäd äz Isten minnyäjaönkväl. Mägaönkväl is
szábäd äz Isten. (A kärvallottat vigasztalják ezzel
a szólással).

Äggya mög äz Isten, mint ä szuhái mälmot!

Ä fili is nehéz. (Sok rajta a teher, a gond).

Lätēszi ä Pétërkéjät. (Ha valaki vägyakozva néz
a máséra).

Szämär vägy, jó lészël bárätnök.

Vän-ë eő! (Semmibevevő szólás).

Szäjjä ä fogät. (Sápítózik, sükségről panaszkodik).

Ábbá bicög á bokām. (Van eszembe megtenni).
Ággyig vaót Fűzes-Ábánybá sok ökör, míg egy eskolá
mög egy tánító vót.
Ne higgy az ingednek sē, mer ábbaó is mēccsipnek.
Hopp á Jézus csizsmāja, bokāig ér á szārà!
Vesszek mēg, mint az āllaó kutyà! (Eskü értékű
bizonyítás).
Szépre mēgy á füst.
Áki bízik, nem hízik. – Bolondnák á fápénz is jó.
Míg ádhátsz, márádhátsz; há nem ádhátsz, ballághátsz.
Ver rā á szó. (Rosszat beszélnek róla, rossz hírben áll).
Ákki szāvāvál tudja, pēézivel nem tódjá.
Tudjá csávárnyi á szaót. (Kivágja magát).
Tudjá szóvál. (Tudja védelmezni az igazát).
Úgy vārtāk, mint á jaótét-lelkēt. (Nagyon vārtāk).
Jaó-tét helyébe jaót vārj! – Jaó tétédér sose vārj jaót!
Döglött kutyānak ārok á helyi. (Rossz ember
pusztulásáról mondják).
Gonoszoó vesz. (Erőszakos vagy öngyilkos halálról
mondják).
Meggyútt á pëndeli. (A férfi után járó nőről mondják).
Úgy márádt, mint á szemēn-szēdēt szeőlleő.
(Vagyontalanul maradt).
Semmitlen márádt. (Vagyontalanul maradt).
Úgy áll, mint mādār az āgon. (Elhagyottan,
vagyontalanul).
Sorà vān, mint á rétesnek. (Mindennek van oka-foka).
Meggyótt, mint á fűzfà távászkor. (Mebékélt).
Utaósaóba vān. (Az utolját, a végit járja).

Csák a testyi, még a lelki. (Vagyontalan, semmije sincs).

Jaó füre tápadott. (Nagy szerencse érte).

Á lucerná- még a heremágot úgy kell vĕtnyi, hogy meghállja a hárangszót. (Nem szabad mélyen vetni).

Mi a szösz! Mi a csudá! Mi a kányá! (csodálkozó szólások)

Ollyán, mint az aá-kép. (A betegségben elsápadt, elsoványodott emberről mondják).

Á szégénység nágy kurvá. (A szegény ember mindenre rávetemedik).

Mĕnnyĕrte, mint a sātái lyāny a tőköt.

Á kánaá sincs meg csördölés nĕékű. (A házsártos urára panaszkodó asszonyt vigasztalják ezzel a mondással).

Se hetyi, se hává. (Kevés ideje). – Vĕnebb a Mātrāanā.

Áhogy esik, úgy cuppán (mindegy).

Minthá csak a szājābaó köptĕ vaóna ki. (Annyira hasonlít hozzá).

Meĕg eő akárt fĕleőkerékĕnnyi. (Még neki állt feljebb).

Eő jaó, csak a fenĕ rossz, hogy régĕn mĕn nem ĕttĕ.

Embĕri hordozzá (Embere válogatja).

Embĕrĕn szokott a mĕgesnyi (a botlás, p. o. a részegség stb.).

Sāros nyomābā sĕ léptem sohā. (Eszem ágában sem volt bántani).

Ne ereszd hosszú kötélre! (Vigyázz reá, tartsd szemmel!)

Ággátja a lābāt. (Akadékoskodik, ellenkezik).

Hādd nyerjĕ még minden szívi-szákádó. (A teherbe esett leányról mondják gúnyos helyesléssel).

Úgy vānnák együtt, mint a kutyá a mácskāvāl. (Rosszul élnek).

Állaó fānāk dőllését vārnyi. (Reménytelen várásról
mondják).

Nāgyon ā kezére ādjā. (Inye szerint beszél).

Áz én tíz kőrmöm kopāsā. (Az én keresetem).

*Borsodi László gyűjtése nyomán (Mátra alja és Felső-
Borsod vidéke, 1901)*

Népdalok és népballadák

32.

Fujd el szellő, fujd el az erdő harmattyát,
Hogy még ne ismerjék Husang Jancsi nyomát;
Mert ha megismerik Husang Jancsi nyomát,
Küldenek utána fegyveres katonát.

Mikor Husang Jancsi a lovát nyergeli,
Akkor Kurin Borcsa a bokrétát köti.
Ne sirj Borcsa, ne sirj, úgy kell annak lenni,
Vaj s szalonnáért most vasat kell szenvedni.

Hallottad-e hírét piros álomszögnek,
Annak az átkozott munkácsi tömlőcnek?
Most is ott ül benne szép gulyás legény,
Ott tölti napjait éhen szomjan szegény.

Látom a törvényben huszonnégyen ülnek,
Mind a huszonnégyen rólam törvénykeznek,
A huszonötödik a nevem diktálja,
A főszolgabíró levelem irkálja.

Rimaszombat felől fujdogál a szellő,
Nem jó hirt hallok én, magam sorsa felő;
A merre én járok, még a fák is sirnak,
Sűrű ágjaikról a levelek hullnak.

Ladányi Béla gyűjtése nyomán (Balog-völgy, Gömör megye, 1890)

33.

Ván én nékem gárásom,
Lekopengyinek²⁹ ádom,
Vegyen rájta spárgát,
Ákásszá föl magát,

²⁹ A falu legcsúnyább legényét nevezik így.

Nem bānom.
Ámott megy egy váláki,
Nézze meg ázt ákārki,
Hogy ánnák á fé lābá,
Túróbú vān csināvā.
Két újjá vān, két újjá á ködmennek,
Kerek áljá szūrömnek,
Kerekítem, sodorítom,
Mājd á szívedhez szorítom.
Turót eszik á cigāny
Vesszekegyik áz útcān,
Kértem tőle, de nem ād,
Ászontā hogy: pofon vāg

B. Pongrácz Emil gyűjtése nyomán (Nógrád megye, 1874)

Hiedelemszövegek

34.

Egyszer egy bāgotái ember ēment Szentpéterre búcsúrá.
Jó muláthátott, mert bizony nem nágyon szedődött házá.
Mā jó beesteledett és még mindig ā kocs māba ivott.
Vēgre is nāgynehezen ā rokonok rā tudták beszényi,
hogy mā menjen házá. Mār bizony ijjē tizenegy vót. Hāt
āz ember befogtā ā lovāit és elindul házá felé. Mikor
ā kiserdōhō írt, hāt ā lovāk ēkezdték nágyon fújnyi,
nágyon melegük vót nekik. Ālig birtāk húzni ā kocsit,
hāt mi ā fene olyan nehéz, hisz nem hozok én semmit se,

mondja az ember, mí nem tudják ehúznai a kocsit az én lovaim. De bizony a lovák egy tápott se tovább. Megáták és tovább egy lipíst se csináták. Ákkor az ember vissza níz, hát Urám fia, egy fehirbe ötözött alák út a kocsin. Hát ez meg ki és hogy kerül ide. Az ember má ippen rá akárt húznai az ostorával, mikor eszibe gyütt, hogy ilyenkor nem érdemes senkit se bántanyi, mert nem tudja az ember, hogy kive van dógá. De jó is tette, hogy bikessigbe hágytá az idegen alákot, mert bizony ez magá a hálál vót. De mit akár ez velem, gondótá az ember és, tovább szólítgátja lovait, hogy menjenek, de ezek csak netovább. Ákkor az ember egy kis batorságrá kápot és elkezdte szípen kírnai a hálált, hogy lenne olyan jó és hánná bikibe itet, mert még messzire kő neki mennai. A hálál először csak út, míg vígre is leszát a kocsiru, de előzőleg úgy megráztá a koci ódálát, hogy ennek minden lócse kiesett. Ázután pedig bement az erdőbe, de a fák úgy töredeztek ki amerre ment. Szegény ember egiszen eszmiletlen vót, pedig má a bortu tejjesen kijózánodott. Meg vót nágyon ijedve. No de semmi, sokáig nem gondókozhátik, hánem odá vág a lovák közzé és gyerünk. Hát a lovák úgy vitték a kocsit, mint a pillék. Szerencsésen házá is irt. Kifogtá a lovákát. Adott nekik ennyi, magá pedig bement a szobába és alunni ment. Hiábá kérdeztek tüle hogy-hogy mint vót, nem beszét semmit sem. Lefeküdt és többé föl sem két, reggē hálva tálálták az āgybān.

Bakos József gyűjtése nyomán (Bagota, 1942)

Mesék és mondák

35.

Mikor a zuristen mā minden állatot mētterēmtēt, oszt utójjará Adāmot mēg Ęvāt terēmtētē, hāt a zutolsó nāpon őssző hītā minnyājokāt a pāradicsom letēsletközepibe. Mer hogy im āzt ākártā, hogy mindēgyik mēttudjā āz ēlelmit keresnyi, mihent mēsszületyik, hāt āszongyā ā lónāk:

– Ereszd el a csikódāt, hāc cālāggyék.

Ā ló út tēt, eleresztette a csikājāt; a mēm mingyā szālādt a rétre, füvet ēnnyi. Āszongyā osztān a zuristen ā tyúknāk:

– Ereszd el a csibēdet, hāgy kápārāsszék.

Ā tyúk mēttētē; a csibe mēm mingyā szālādt a szēmetre kápārāsznyi. Āzótā is ott vān letszivesebben; osztān mēg ott is kápār, āhol tisztā szēmet tanā. Utójjará āszongyā ā zúristen Ęvānāk:

– Te Ęvā, ereszd el tē is a gyērēkedet, hāgy jār-kājék ēk kicsinyég.

– Mā hogy eresztenēm, urām terēmtōm? Nem eresztem bi ēn, mer hāt hā elesik, oszt kitōri ā lábāt.

– No csāk ereszd el, hā mondom, nē fé nem lēs szēm̄mi bājā.

Dejtári fiatalasszony
gyermekével.
Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:70

De hogy im Ęv, mint  zsszonyok szoktk, m akkor is szeretett ellenkznyi, ht szongy  zuristennek:

– De m, urm, n ds teremtm, bi n ms s eresz-tm. Gynge mg nnk  csontj, nem tud  mg jrnyi.

Mhhrgudott re  zuristen, osztn szongy vnk:

– No ht h l nem ttted, esztendeig hurcjd  z-ledbe; oszt esztend mulv is tbbet essen el, mind  tb-bi.

Ez lett osztn, hogy minden llt mttuggy mingy keresnyi mg  znnyivljt;  zembr mg mg esztend mulv is csk ol’n gyetlen, mind a mszletett kis csik.

Mik Pl gyjtse nyomn (Terbeld, 1894)

36.

Mik kicsin vtm, mntem  szomszd flub szgnyi. s nap dott  gzdm egy drb rp kinyeret, de n keveslettem.

– H kevés, szont, ht tdd  ptkb, mjd mgdgd.

Msnp szont, hogy mnjenk vesszt vgnyi. n kimntem, vgtm kt szlt, bevittem  ptkb, hogy mjd mgdgd. ccr csk szongy nekm  gzd:

– mnnk  vesszr; itt vn gy drb hj, kend mg  szekeret.

n fogtm mgm, mgkentem  szekeret mindentt: kerekt, dlt, rudt. Kigyn  gzd, kprj  fejit s kromkodik:

– Il’n dt cudr, nem gy k ezt csinnyi! No, szongy, fogd be mind  ngy lovt, kettt el, kettt ut.

n meg befogtm  lovkt, kettt  rdh, kettt ht  nyjth. Itt hjtnm, de nem mn  l, nem birj gymst hznyi. Kigyn  gzd, kprj  fejit s kromkodik:

– Hej kuty lelke vtte, nem gy k fognyi!

Ákkó ásztān mágā fölüť á nyeregbe és ászontā: Nē szólj áz uton, mer kivāgom á szömöd! Mihent mēgin-dútunk, á kerék kiesett, de nem mertem szóni. Ęccerre csak meglättā ázt á gāzdā.

– Hāt á kerék hun vān? – Ászongyā.

– Ęveszött áz úton, mondok, nem mertem szóni.

– No fogd ki á lovāt s eredj érte mingyār.

Á nyergēs lovāt kifogtām, ráűtem, emöntem á kerékér. Áhogy odā értem, főtöttem á lórā, de sēhogy sē ákárt mēgānyi á hātān. Ęre káptām mágām, kiűtöttem belűle két küllöt, beakásztottām á ló nyākābā s fűűtem á hātārā. Mire odā értem á gāzdāmhó, á kerék etörte á ló lábāt. Vót áztān megin nágy kārromkodās.

– Hāt á vessző hun vān?

– Itt vān á pátākbā, mondok, gondótām, májd megdāgād. Ákkó áztān á gāzdām megin kiszidott hogy: il'l'en ārā áz āpādāt, tē huncut!

Ęn észālādtām túle s beātām á páphó! Mēgfogādott kánāsznāk.

Mikó reggē kihājtom á disznót, ászongyā á gāzdām:

– Este nē hājtsd házā űket, hānēm csak mágād gyere házā előre; á disznó májd gyűn utānād.

Mikó māsnap este házā hājtom á disznót, hāt odā márādt belűle egy nágy ārtāny. Ęmenek keresnyi; hāt Ęccer csak látom, hogy Ęgy nágy hēgyen sűti tizēnkét bētyār. Odā lopākodtām nágy csōndessen, jó láktām belűle kegyessen mint most. Ott vān tizēnkét ákó bor Ęgy hordóbā, hogy ázt mēgisszuk; hāt engēm beszōgeztek á hordóbā. Ęn ott sirdogālok á hordóbā, hogy szabādulok ki belűle. Odā gyűtt Ęgy fārka; á fārka á hordó szājāhoz ért, én kinyűtom kezem á hordóbú, mēgkápom á fārkat, Ęgy nágyot kijátok: Uccu tē! Ęre á fārka észālādt á hordóvā á gödörbe, odā vāgott egy fāhó, én kiestem s most itt vāgyok.

Wolf Vilmos gyűjtése nyomán (Fűlek, 1876)

37.

Á szárnyás farkás

Hun vót, hun nem vót, vót á világon egy kirā még annak egy fiá.

Á fiú mindēnāron még ákárt házasonnyi, de az ápjá még á rokonság sēhossē ákártá engennyi. Á fiú ágyig erőszakoskodott, még utáná hájították á gyeplőt, hogy »Eredj! Csinā, ámit ákársz! Oszt tē lāsđ!« Kimértek neki egy rákās ezüstöt, árányát még gyémāntot.

– Itt vān, fiām! Oszt jó csinād á dógodát!

Elindút. Mēnt, mēndégét hetedhét ország ellen, nágy sokārā egy erdőbe ért, annak az erdőnek á közepibe tánāt egy öreg remetét.

Áz válāhogy mēglättā á szép fényēs, kárdos kirāfit, sosē látott ő ol'ánt! – lētergyepēlt előtte, oszt lēvette á kálápjāt. Á kirāfi mēgszāntā, ádott neki egy márék árányát.

Ákkor az öreg remete ászongyā neki:

– Áz erdő végin lēsđ hārom út, mind á hārom egybű megy ki. Áhun egy nágy fāt tánā, ott kezdőgyik. Mind á hārom útnā egy-egy táblā vān kiszögezve, az elsőre az vān írvā:

Ki ez úton hálād, mágā nem koplál,
de á lovā bizonynyāl éhēn hāl!

Á másogyikrá még az:

Ki ez úton hálād, á lovā nem koplál,
de mágā éhēn hāl!

Á középsőn pegyig:

Ki ez útrā merész lépnyi,
á szárnyás farkás szāz dārābrā tépi!

Mikor ezt elmondta á remete, el ákárt vānyi, hogy májđ házámēgyen. De á kirāfi csáltā, hogy mēnnyék még vele, hisz úgy sincs sēmmi dógá!

– Jó vān, no! Oszt mēnt á remete.

Möntek, mēndégétek, mingyā ott vóták, á hun á hārom út kezdődött. Főtt á feji á kirāfinák, hogy mēl'ikēn indújjék hát mán el? Nem birtá kitānānyi.

Ászongyá á remete:

– Letjobb lész, há ezēn á közepső úton ballágsz-ē!

Á kirāfi ázt válásztottá, ámit á remete mondott, á közepső utát. Ázon mēntek együtt. Útтыok nágy erdőbe vitt, áhun egy nápi járāsrá tánāták egy kutát. Éppen jókor, mer á kirāfi mā májd mēghált szomján. Á kutát egy kátoná őrzötte. Odászó neki á kirāfi:

– Hál'l'á-ē, bárātom! Ággyék egy itál vizet!

– Nem lehet, – mondjá á kátoná – mer há á szárnyás farkás mēgtudjá, rögtön szétszággát! De há ád két mārka áranyát, ákkor ádhátok!

Á kirāfi kifizette rögtön, lēnyělte á két kánná vizet, ámivel á kátoná kiszúrtá á szēmit, oszt mēntek árēbb.

Nemsokārá tánāták mēgint egy kutát, ázt is kátoná őrzötte. De ott sē káptott sē ócsóbbán, sē többet, még á hármágyikná sē, pegyig ánnyi vót á víz, májd kicsáptott á kútbú.

– Mā hiszēn szörnyűség! – mondtá à kirāfi à remete-
tének – hārom kútnā nem tudok ànnyi vizet kápnui,
àkivel à szomjúsāgomot csillāpítānām!

– Sosē szomorkodjā! Hā egyig nem vót bājod, ezu-
tān mān csāk nem lész – mondtā neki à remete. – Ne, ē
hārom sīp, hā bājod lész, fújjā bele! Mindnek mās mēg
mās szāvā vān!

Àhogy ezt kimondtā à remete, eltűnt.

À kirāfi úgy márādt, mint àz ārvā mādār. Elindút
māgābā.

Mēgy, mēndégé, elér ēgy nāgy kāpuho, àki be vót
zāródvā. Mēgfújjā àz ēgyik sīpot, hāt csāk nyíl'ik ki
à kāpu, elōtte mēg ēgy szép út, ànnāk à szél'in ũlt ēgy
borzāsztó nyomorék embēr. Kódus lehetēt.

– Hálljā-ē, bācsi! – kērdēzte à kirāfi – Minő út ez?

– Ez-ē? Ol'l'ān út ez, hogy àki ide begyōn, innet mā
nem tud mēgszābādúnyi, mer ez àz út el vān ātkozvā.
Àki idekerū, āzt szétszāggātjā à szārnyās fārkās!

– Mā mindēgy! – gondoltā à kirāfi, oszt ment.

Elérte à māsik kāput is, à hārmāgyikot is, à sīpszó-
rā kinyít mind à kettő, de àz öreg kódus mindég ott ũt
àz út szél'in, àz ārokpārton.

Àhogy à kirāfi à hārmāgyik útrā ért, àz ol'l'ān kēgyet-
len hosszú vót, mint ēgyik végi à māsikho, hét nāp, hét
ēccākā kellett neki mēnnyi, még à végin mēllātott ēgy
pālotāt, àkinek à kāpujā elōtt ott tātogott à szārnyās
fārkās.

Fújtā à nāgy kék lāngokāt ol'l'ān messzire, mint ēgy
pētrēncēhordó rúd. Ol'l'ān forró vót, hogy à kirāfi kār-
gyā mā fél'ig elolvādt tūlle. De à kirāfi hādāzott tovābb.
À kārd mindég jobbān olvādt, utójjārā mā csāk à tusājā
mārādt. Mit csinājék mā ő āvvāl? Fél vót nālā téve, hogy
à szārnyās fārkāst mēgöl'i àkārhow! Neki veselkēdēt,
ütte, vāgtā à szārnyās fārkāst, àm mēg okādtā à lāngot,
mint à kemēnce, ēccēr oszt mégis jó odāférhetēt, fél-
vāgtā à hāsāt.

À szārnyās fārkās mingyā félfordút, à pālotā kāpujā
mēg mingyā kinyít māgātú.

Á kirāfi bemēnt á pālotābā, ott szétnézētt mindēn hel'ēn. Ęccēr ēgy űvegājtóho ért, azon kērēsztű lāttā, hogy ēgy gyōnyōrűsēges kirāl'āny fekszik āz āgybā, āz āgyā elōtt mēg lēlāncolvā hortyog ēgy hétfejű sār-kāny.

Ászongyā āz ājtó elōtt:

Gingálló!
Szent ājtó!
Bűvös kõnv!
Tārulj fēl!

Áz ājtó mingyā kinyillott szép csēndēsen.

Á kirāfi odāmēnt āz āgyho, ā l'ānt kiemelte belūlle, āki űgy āludt, mint ā tej, mēg sē szusszānt.

Vitte kifele csēndesen, válāhogy ā sār-kāny fēl nē ērēzzēn! Mikor āz udvāron vótāk, fēlút ā kirāfi ā lovārā, űlibe vettle ā l'ānt, oszt ākkor csāk ki ā kāpun, mint ā villām. Szātāk sebēsen.

Mikor ā kirāfi kigyōtt ā kāpun, āz ol'l'ānt csāpōdott utānā, hogy ā pālotānāk mēg ā fundāmentumā is mēgrēndūt, ā sār-kāny mēg fēlēbredt. Mingyā mēglāttā, hogy ott válāki jārt, mer ā l'ānnāk csāk hűt hel'i vót. Kereste ű mindēnűtt, de nem tātātā, kīnjābā āz nāp mindēg ordītott.

Á kirāfi mēg ā kirākisāsszony nemsokārā hāzāértek, ēgyek lēttek, hetedhétorszāgrā váló lāgzit csāptāk, ā lāgzisok kōzt vótām ēn is, mēg ol'l'ān jó tejbekāsāt sēhun sē ēttem, mint ott vót. Á vōlegény mēg ā menyāsszony mēg most is ēnek, hā āzótā mēg nem hāltāk.

Berze Nagy János gyűjtése nyomán (Besenyőtelek, 1903)

38.

Árāny Zsādā

Hun vót, hun nem vót, vót-ē, nem vót-ē? Vót ā vilāgon ēgy kirā, ānnāk vót hārom l'ānyā.

Hāt ez a kirā eccēr elmēt házúrú, de mielőbb elmēt vóná, mágá elé hívattá a l'ányait. Ászontá nekik: »Neték! Itt vān hārom koszoró mēg hārom mādār, mikor visszāgyövök, a koszorónak is mēg a mādárnak is épen ol'l'ānnak kell lēnnyi, mint most, azé jó visejjéték mágátokot, vigyāzzátok a szūzességtēkre! Tudjátok-ē?« A l'ányok mágokho vették a koszorót mēg a mādárát, ki-ki a mágāét, az āpjok mēg elmēt.

Mā este lētt az időbū, ōk odābe beszélgetnek szépen, eccēr az āblāk ālátt zszusorog válāki. Kinéznek, ott vān egy kódusruhābā ōtözött embēr. »Mit keres mágá ott, bācsi!?« kiātonāk lē neki. »Fāzok! Szēgény kódús embēr vāgyok! Segíjjēnek rájtām!« A l'ányok mēsszāntāk, fēlhúztāk az āblākon be a szobābā.

Mikor a szobābā vót a kódús, eccērcsāk lēvette a kódúsruhāt, a l'ányok egy válósāgos hercegēt láttāk mágok előtt. A fiátālembēr ki is nyilātkozttātta, hogy nem kódús ō, hā kirāfi.

No, mā hā így vān, micsinājjonāk? Hozzāfogták kārtyāzni. A kirāfi egykettőre mēnnyerte a két nāgyobbāt. Velēk is hāt, a koszorójok mingyā elhērvātt, a mādār mēccsāk lēcsūngesztette a fejit.

Māsnāp mā a letkisebb is mēv vót nyerve. Árāny Zsādā – mer így hittāk – sē esett ām a feji lāgyārā, honnē tudtā vónā, micsinā?

Fogtā mágāt, a pērvētābā vetett āgyāt, a kirāfit odāfektette. Al'ig dőt az āgybā a kirāfi, mā éppen Árāny Zsādāt ākártā mágāho húznyi, mikor az āgy csāk lēsímút āláttā, ō mēg bele a pērvētābā. Vickāndozott ō ott, bele is fút vónā, hā a két nāgyobb l'ány ki nem húzzā.

Á kirāfi szégyēllte nāgyon, hogy Zsādā így kibānt vele, fēltette mágābā, hogy ākārhogy, de elvesztyi. Össze is beszēt a nāgyobb l'ányokkāl, ākiket mēgejtēt, hogy tēgyék mágokot betegnek, oszt válāmié kūgyék el hozzā Árāny Zsādāt, mājđ elbānyik ō vele.

Úgy is vót. Árāny Zsādā nēnjei a kirā étel'ire vótāk kivāncsi, nyögtek, jājgāttāk, hogy hā ōk ābbū nem ēhetnek, hāt bizon mēhhālnāk. »Eredj el mā, Zsādā, tē! Oszt hozzā nekünk a kirā étel'ibū, hā Istent ōsmersz!«

Árany Zsádá főlőtözött szakácsnak, oszt mēnt készségesen. De tudtá ām ő, mibe mestērkekgyik ā kirāfi mēg ā testvérjei.

Bemēgy ā konyhābā, āszongyā ā szakácsnak, hogy vónā-ē szükség ēgy szakácsrá, mer ő beānā? Áz āszontā, hogy vónā! »No jó vān, ākkor beāllok! – mondtā Zsādā – de mēnnyék csāk, nāt tűz vān, ēg ā kirā ēstállójā, én mēg mājđ āzālātt itt lēsžek!«

Á főszakács elszālādt, Zsādā mēg kāptā mágāt, ā zse-bibe rākott ēgy pār dārāb bēlēst, miēgymāst, ā többi ētel-
lēket mēg mind kiforgāttā, oszt úgy tōvel-hēggyel fōl-
fordúvā hāttā ott ā konyhāt. De ā szēmōdōkfārā fēlírta:

Itt jārt Árany Zsādā,
Á kirānāk bosszújārā
Szākácsruhābā.
Hā bānjā, hāt tēgyēn rúllā.

Ávvāl mēnt.

Gyōn visszā ā szakács, lātjā, hogy mi vān itt! Mēgy ā kirāfiho ēgēnyest. Gyōn āz is, de āz mingyā mēllāttā ājtō fēlēt āz írāst, mājđ mēgētte mágāt, úgy hārāgudott. Ki is ādtā mingyā, hogy hā Árany Zsādā idekerū, nem kell neki irgālmāznyi, vigyék rōgtōn ő elejbe.

Zsādā házāért āz étellel, ā nāgyobb l'ānyok út tēttek, minthā könnyebben vōnānāk, de belō ētte ōkōt vālāmi, mer āzt szerették vónā, hā Zsādāt ā kirāfi mēgōl'i.

Māsnāp elkezgyi ā két l'āny mēgint ā nyōgēst mēg ā jājgātāst. Zsādā tudtā, hogy mire mēgy ā! Kērdēzte, hogy »mi ā bājotok?« Ázok āszontāk, hogy »mēhhālun, hā ā kirāfi borābū nem ihātunk!« »Jó vān – mondtā Zsādā – mājđ hozok én!« Fēlőtözött kādārnāk, mēnt ēgēnyest ā kirā pincējihē.

Epp ott vōt ā főkādārmestēr. Ászongyā neki Zsādā: »Vēnnék én ebbū ā borbū ēj jó csomót, de mágāvāl nem tudok ālkunnyi, hivāssā ide ā kirāt, vāgy mágā mēnnyék el érte, én mājđ itt mēvvārom!« Á főkādārmestēr elmēnt, Zsādā mēg teletōtōtt ēgy űvegēt borrhāl, ā zse-bibe tētte, ā hordōkāt mēg csāprā vētte, eresztētte ā bort ā fenēbe. Áz ājtōrā mēg fēlírta:

Itt jãrt Àrany Zsãdã,
À kirãnãk bosszújãrã,
Kãdãrruhãbã.
Hã bãnjã, hãt tãgyãn rúllã.

Gyõn à kirã à fõkãdãrmestãrrel, lãtjãk, hogy à bor mind ki vãn fol'vã, à sok drãgã bor mind odãvãn. À kirã mã tudtã, hogy Zsãdã jãrt itt! Mãnnek ki àz ajtõn, ott mæg lãtjã à Zsãdã keziírãsãt. »No, mægã, Zsãdã! Tõrjõn ki àr rossz! Mëjjãrod mæg énvelem!« Szidtã csudãllãtosãn, de Zsãdã mã àzõtã otthõn jãrt.

Hãrmãgyik nãp újfãnt vãn nyõgãs mæg jãjgãtãs ugyãncsãk! Zsãdã mã elõre nevette mægãbã, hogy ugyãn mire kívãnkoznãk most!? Mægkãrdãzte: »Mi lelt? Mi kell mã mæg?!« »Jãj, jãj! Hozzã nekũnk à kirã ãlmãjãbũ, mãskãp mëhhãlun!«

Zsãdã fãlõtõzõtt, mënt. Nem nãzãtt sãnkiãre, tãrtott ëgënyest à kertnek.

Fãlmënt à fãrã, mã jõ teleszãdte mindãn zsebit, mikor mëllepì à kirã. »No, Zsãdã! Csãkhogy ëccër mëffoghãttãlãk! Àz ételëmët kiforgãttãd, à boromot eleresztãttãd, gyere csãk lë à fãrũ! Mæg tudod-ë, micsinãtã tã én velem nãllãtok?«

Zsãdã lëmënt à fãrũ, de à kirã nem ãkãrtã eresztenyi.

Odãvitte ëgy kendërvãgõho, mondtã neki: »Tëdd ãlã csãk à nyãkãd!« De Zsãdã nem tette, ãszontã: »Tëdd odã tã elëbb, mer én nem tudom, hogy kell!« À kirãfi mëmmutãttã, à nyãkãt odãtette à kendërvãgõ ãlã. Àhogy odãtette, Zsãdã së võt rëst, rãrãntottã à kendërvãgõt, úgy õsszetõrte à kirãt, minden csontjãt, hogy à kirãfit lepedõbe kellett à kerbũ bevinnyi. Mëvverte ãmúgy mãgyãrosãn, hogy nem köszõnte mæg.

Zsãdã mæg szãt ëgënyest hãzã. Otthõn odãttã àz ãlmãt à testvërjeinek, fãlõtõzõtt doktornãk. Mënt mingyã à kirã hãzãho, hogy kãne-ë doktor? Mer õ tud ãrrũ à bãjrũ segítenyi, ãki à kirãnãk vãn! Hej! Szívesen fogtãk! Csãk mënnyék be! Osztt segítsék à kirãl'on.

Bemënt. Kërt ëgy csomõ sõt mæg pãprikãt, ãzutãn mæg üveget. Àzt õsszetõrte, à sõvãl, pãprikãvãl õsszekeverte,

oszt úgy egyvelegesen ráktá, nyomogáttá be á kirā sebibe. Mikor elvégezte á dógát, odábe félírtá az ájtórá:

Itt járt Árány Zsádá,
Á kirānák bosszújárá,
Doktorruhábá.
Há bānjá, hát tegyen rúllá!

Ott be nem vót sēnki sē, ő mēg mēhetett szabádon, áz írāst nem láttá sēnki.

De á kirā ol'l'án beteg létta á doktor kezi utān, hogy ki sē lehet mondányi. Májđ belehált. Egy álló esztendeig nyomtá az āgyát. Á só, á pāpriká, mēg az üveg mēttette, ol'l'án ripácsos márádt á bőri, mint á himlősé.

Node el is hátároztá, hogy Zsādát mēgöl'i, mēg, há á pokolbá is kék érte mēnnyi!

Tudtá eztet Zsádá. Mágá hel'ett viászkbābut fektetett áz āgyābá, mézzel mēttötve, ő mēg á fálon egy kép hátābá húzódotta.

Gyön á kirāfi. Ęgēnyest az āgynák. Á báltāvál csāk úgy vāgtá széjjel á bābú fejit, hogy ezēr dārābrá szākádt, de á mézbū egy csēpp odāesētt á szājā szélire. Nāgyon édēs vót. Ákkor bāntá mēg á kirāfi, hogy mit tētt. »Jáj, lelkēm, Zsādām! Há nekēd á yērēd is il'l'en édēs, hát tē mágád minő édēs lēhetsz!« Ávvál odāfordút á Māriākép fele, oszt kérte á bocsanátot az ő nāgy būnié. Mēsszólált oszt Zsádá á kép hátā mellő: »Hāt nāgy bűnōd vān, fiām! Há á templomot hétszēr mēmmāszod, ákkor mēbbocsátok nekēd!«

Á kirāfi, szēgēny mēg is māsztá hétszēr, mind lēmēnt á bokājārú á bőr.

Áz öreg kirā, á Zsádá āpjā mēg eközbe házāgyōtt. Rōg-tōn szāmon kérte á l'ānyāitú á koszorót meg á mādārāt.

Á két nāgyobb l'āny elévēszi á mágá koszorójāt, mādārāt, á koszoró el vót szārādvā, á mādār mēg bāggyāszkodott, májđ félfordút. Á Zsádá koszorójā ol'l'án friss vót, kívānāt vót rānéznyi, á mādārā mēd dānolt, rēpkēdētt, nem vót ānnāk sēmmi bājā sē.

Mēnnek be az āpjokho. Áz mēllāttā mingyā, kik itteng á ludāsok. Á két nāgyobbāt mēffogáttā, kivégeztette,

Zsādāé mēg elgyött à mágà kirāfià, elvette, csápták ol'l'an lágzit, hogy ol'l'at mēg àz öregápām sē látott.

Mém most is ének, hà mēn nem hálták.

Berze Nagy János gyűjtése nyomán (Besenyőtelek, 1904)

39.

Odáért, à hovā à mādi zsidó

Vót éccēr à vilāgon egy szēgény àsszony, mēg ànnak egy legényszāmbà mēnő fià. Egy rossz viskóbà lákták, àkinek àz ódálà bornyúgánájbú vót. À legény szégyēllette à bornyúgánájos hāzát, elhātároztà, hogy elmēgy szógānyi.

El is mēnt. Àhogy mēgy, mēndégé, beér egy nāgy erdőbe. Mā jó tāvol'osān mēhetett, mikor egy fekete embērral tånākozott. »Hovā mēgy, öcsém?« kérdezi à fekete embēr. »Elmēnek, szógālátot keresēk!« feleli à legény »Gyere hozzām, àdok én szógālátot.« »Nēm mēnek én, àz ápām is mēhhättà à testāmentomābà, hogy fekete embērhē nē mēnjek szógānyi!«

Àhogy ezt kimondtà, elindút újrà. Egy dārāb idő művā, mēgint tånākozik à fekete embērral. Àz újrà hijjā mágāho szógālātbbà, de à legény nem àt el. Mēgy, mēgy, hārmādszor is evvel tånākozik, àki nem ēgyeb àz ördög-né. Hārmādszorrà àszongyà neki àz ördög »à el hozzām, legény, mert tē ezēn à vidékēn úgyis hiābà keresēl szógālátot, mer ēgyeb lākójà nincs nālām.« À legény mār lāttà, jobb mēffognyi, mint elereszteni, – elāt.

Àkkor àszongyà neki àz ördög: »Tudd mēg: nālām hārom nāp àz esztendő, àzālāt mindég fāt kell hordānod innen àz erdőrű!«

À legény beszegődött. Első nāp mēgy àz erdőre, befog két szūrke lovāt. Mēgrākjà à kocsit tetejivel, nógättà ő à két szűrkét, gyűvöztette, de nem húzott àz à szentnek sē. Elévette oszt, verte őköt cudārú. Àhogy veri, mēgszólal àz ēgyik: »Nē verjē bennűnköt, bārātom! Hiszēn mink

is pap votunk, mig emberek votunk!« A legeny ahogy ezt a szavakot hallotta, nem verte okot tobbet. Aszongya az-utan a lo megint: »Tudod-e, minek ez a sok fa? Lelkek ala tuzelnek itten!« Ekkor oszt meggyozodott a legeny, hogy o csakugyan az ordogot szogajja.

Amikor ma kitelt a harom nap, a lovak azt a tana-
csot adtak neki, hogy ha jutalmat ker, egyebet ne fo-
gadjon el, csak az ordog ujjan levo gyurot! Ugy is vot.
Mikor az ordog ki akarta fizetnyei, kinat oneki sok min-
denfelit, de o csak a gyurot kovetelte, az ordog forgatta
oszt a szemit mergibe, de utol'ara megis muszaj vot o
a gyurot odannyi.

O ma osmerete a gyuro tulajdonsagat a lovaktu, mi-
kor hazaert vele, letelso doga is avvot, mefforditotta
a gyurot. »Kedves gyurom! Legyek itt minden fajin eny-
nyi-innyavalo az anyamnak!« Lett is mingya, al'ig birta
el harom asztal.

Mikor jolaktak, aszongya a legeny az anyjanak: »Tud-
ja-e mit, edes szulem!? Mennyek el maga a kiraho, oszt
kerje meg nekem a lanyat!«

El is ment az asszony, de ugy kiutasitottak, hogy
meffogadta, hogy o ma ne mennyek tobbet lanykerobe,
meg el!

– Nohat majd elmenek en! – mondta a legeny.

Mikor bekopogtat a kiraho, eleadja keresit, hogy mi
s mi jaratba vona. A kira nem igerte neki a lanyat, de
aszonta, hogy »ha szebb palotad lesz, mint nekem, az-
utan a ket haz kozt aranyhidakat epitesz, az ut mel-
lett ezust, aranyfak lesznek, azokon szeen csicsergo
madarak, akkor odadom a lanyom, maskepp nem!«

Hazament a legeny, egyet forditott a gyurojin, mas-
nap reggere ma minden ugy vot, ahogy a kira mondta.

Gyon a kira megneznyei, hogy ugy van-e vajjon. Hat
latja, hogy ugy van a! Szemi-szaja elallott, ugy gyo-
nyorkodott a sok szepsegbe. No, mos ma oda kell annyi
a lanyat!

Het orszagra szolo lagzit csaptak, vot ott minden
csak jo nem, annyian votak, hogy meg... az ot ujjamon is
mellehetett vona olvasnyi.

Hánem egy vót a hibá: a lány nem szerette a legényt. Összekáccsántott a kocsissal, káptá teremtette! Még is szökött vele, még a gyűrőt, azt a fájín gyűrőt is elvitte. Elméntek a hetvenhetegyik szigetre.

A szegény legény még másnap a bornyúgánajos viskóba ébredt fél. Kereste a feleségét, a kocsisát, egyik se vót tánaható, no emmā ol'l'an biztos, mint a Mátyi diszná, hogy együtt szöktek el, a kutyák! De fél is tette am magába, hogy há törik, há szakád, a feleséginek még a gyűrőnek még kell lenni, de letalább a gyűrőnek!

»Süssé nekem, édes anyám, egy pár bogácsát, varrjā egy tárisznyāt, oszt hágy mēnek, mert nekem el muszāj mēnni!« El is indú.

Áz úton tánakozik egy egerrel. »Hovā mégy, te legény!? – kérdezi az eger – mehetēk-ē én tēveled?« – »Gyere, no – mondjā a legény –, letalább nem mēnünk gyalog!«

Mēnek ōk ketten, mēndégének, útközben tánának még egy mácskāt még egy kutyāt, mind a kettő hozzájuk kéredzēt. Így oszt mēntek négyen.

Mire mā jó elfaratták, egy tengerpártho értek. Ott oszt megállották. Tánakodott a legény magába, hogy hogy ér mā ō el a hetvenhetegyik szigetre? De csak nem tudtā kisütnyi a módját. Ákkor odászól neki a kutya: »mi bājod, kedves gāzdām? Hāthā mink is tunnānk rájtād válāmit segītenyi?« »Sose tudtok tik az én bājomon segītenyi!« »Hāthā! Mondd el csak!« Elmondjā a legény, hogy egy gyűrőjé kék elmēnni a hetvenhetegyik szigetre, ākit az ō feleségi, egy kirāl'any lopott el, azt kék még ēccēr visszākerītenyi!

»No, há csak az a bāj, – mondjā a kutya – májd segīcsüm mink āzon! – Gyere csak te, mácská, ugorj fél a hātámrā, tē még te, eger, a mácskāérā!« Mikor mind az egymās tetejibe vót, a kutya a vízbe vette magát, mēntek a hetvenhetegyik sziget fele. Nāgyon sokāig uszták, a kutya fārkā már ol'l'an vékonyrā kopott a vízbe, mint egy orsónyeli, de āzé ēccēr odāértek.

Ott vóták a hetvenhetegyik szigeten.

Ott tánáták egy szép, āmbitusos házāt. Bemēntek odā. A kutya lēfeküdt az āmbitusrā, a mácská beült kivēlrū

áz áblákbá, áz eger még bemént á házba, félmászott á kászl'irá.

Nem vót otthon sënki. Éppen válámi vígásságba vóták ákkor is. Mikor házáérnek, melláttják á kutyát, á mácskát még áz egeret, ászongyá á menyecske: »Úgy gondolom én, házúrú válók ezek áz állatok, minket gyöttek ezek fölkeresnyi á gyűrőjé!« »Ugyán, hogy gyöttek vóna mā házúrú, no!? Nem látod, hogy á kászl'in vān egy eger, oszt á mácská ázt nézi áz áblákbú?« Rāeresztették oszt á mácskát áz egerre, de csak mutattá, minthá még ákarnā fognyi, de ázé nem fogtá még.

Este á menyecske fét nágyon, hogy elvészik tülle á gyűrőt, éccākārā oszt á szājábá tette. Á menyecske mindég tátott szājjal szokott álunnyi, most is úgy feküdt, ezt mégtudtá áz eger, odāment, á szājábá belemicsināt. Köpködté á menyecske ezérig, de ákkor á gyűrőt is kiköpte, áz eger sē vót rēst, vitte á mácskánák, á mácská á kutyánák. Áz á szājábá á nyelvire vette, oszt áhogy gyöttek, mēntek visszāfele.

Sokāig mēntek mā nágyon, á kutyá nágyon szomján vót, innyā kezdett. De á gyűrőt még kiejtette á szājábú. Dēvānkozott ő ázon nágyon, de már nem tēhetett egyebet, kiúszták á pártrā, ott á gāzdājānák megjelēntette á szerencsétlenségēt.

»Hennye no, áz ámmenodot! Mingyā ágyonütlek! Mi lēs mos mā belüllünk? Eredj visszā, keresd még, ágyig visszā nē gyere, míg még nem tånālod!«

Visszāfordút á kutyá nágy szomorúan.

Áhogy úszik, elejbe kerū egy nágy hál, á kutyá is rögtön átkáptá á derekāt. Jājgátott oszt á nágy hál. »Jāj! Eressz el, eressz el! Há eleresztél, visszāadom, ámit elvesztētté!« »Hāt mit vesztētem én el, te?!« »Hāt áz áranygyűrőt!« »No jó, de visszāhozd!« – ávvál eleresztette á nágy hálát.

Á hálák kirāl'á, mer áv vót, trombitāt egy nágyot, árrā mindēn hál, áki á tengerbe vót, odá gyūt. Ászongyá nekik: »Tånātátok-ē tik nemrégibe egy áranygyűrőt?« Ázok ászongyāk, hogy hírit sē hállottāk áz áranygyűrőnek, nem még hogy láttāk vóna. Árrā mégint ászongyá á hálák kirāl'á: »Igazis á! Itt vāttok-ē tik minnyājān?«

Ászongyák, hogy nem! »Hāt ki nincs itt?« Mēnnézik, hāt csak ēgy nem vót ott, āz öreg sātā bicēgő. Nāgysokārā āz is elētāpāszkodott.

Ászongyā neki ā hālāk kirāl'ā: »Ādd ide āzt āz ārānygyūrőt, ākit āz elēbb tānātā.« »Nem ādom biz én! – morgottā ā sātā bicēgő – mēnnyit bicēgtem én āzē!«

Ākkor oszt kápott ēgyet, ol'l'āt ā fili tövire, hogy mingyā kiköpte ā gyūrőt.

Ā kutyā visszākāptā ā gyūrőt, uszott vele ā gāzdājāho, oszt mēntek visszā ā bornyūgānājos hāzbā.

De mā ākkor hiābā forgāttā ā legény ōkelmi ā gyūrőt, elvesztette mindēn erejit, ōneki mēg muszāj vót hōttyig mēgelégēnyi ā csūnyā hāzzāl.

Berze Nagy János gyűjtése nyomán (Besenyőtelek, 1903)

Az alább következő betyár- és boszorkánymeséket Máté László gyűjtötte Buzitán és Restén ifjú tanár korában, az 1960-as években. E két falu a mai magyar-szlovák határon húzódik. (Jelenleg Kassai kerület, régi Abaúj-Torna vármegye). Jórészt még a XIX. század végén született pásztoremberek voltak mesélői, így ezekben a szövegekben a keleti palócnak egy különösen izes változatát élvezhetitek.

40.

Ángyál Bāndi gyermekkorāró

Āmikor mēg tizenkētēves fiú vót Bāndi gyerek, hāt egy dēlutān ā pārādēs kocsis szālād be jelentenyi āz āpjānāk, hogy Bāndi felūt ā lórā. Āz āpjā hātāslovārā, oszt kivāgtātott āz udvārró.

- Jāj! – āsszongyā.
- Merre ment, te, Józsi, āz ā gyerek?
- Hāt ā pātāk mellett ā rētnek.

– Rögton szaládj utāná! Előzd meg!

Áz ānyjā meg elājút. Á nāgysāgos űr nem hāgyhāttā ottān ā feleségét. Nem mehetett Bāndi utān.

Á legény felūt ā lórā, oszt vāgtātott utāná, de bizony Bāndit mān hārom kilométerre fogtā meg ā réten, āhogy lovāgót. Hāzāhoztā oszt ā kocsis Bāndit ā nāgy lovāglāsról. Ázutān minden héten ēment kétszer is lovāgónyi. Olyān jó lovās vót mān ākkor is, hogy kivitte ā lovāt ā kerítéshez, felmāszott ā lórā, oszt ēvāgtatott. Áz vót ā kedvenc szórākozāsā, ā lovāglās.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

Máté László kassai otthona konyhájában, a telkibányai tányéros fal előtt. Családi fotó

41.

Ángyal Bándi betártja a szávát

Vót egy gázdág ember. Váлами báró vágy gróf lehetett. Mindenütt dicsekedett, hogy neki vān ā legszebb lovā ā környéken. Mehhállotta eztet ā Bāndi. Megüzente neki, hogy jól vigyāzzon ā lovārā, mer ē fogjā lopnyi.

Eccer sok pénzre vót szūksége ennek āz űrnāk, hāt ēvitte ā lovāt ā szikszói vāsārrā. ā pārādēs kocsist állítottā ā lóhoz, oszt ō meg ēment mennéznyi ā többi lovāt.

Bāndi odāment ā kocsishoz. Jól mennézte ā lovāt oszt mondtā, hogy ō mevvenné. ā kocsis mejjāratta ā lovāt, de Bāndi āztāt mondjā:

– Így kell ezt jārātnyi!

Fogtā ā lovāt, felpāttānt rā és ēvāgtātott. Szālādtāk ā pāndúrokér, de āzok mān nem érték utó. Mondtā is egy kupec:

– Ángyal Bāndi vót āz, ō vitte el ā lovāt.

Így tārtottā be Bāndi ā szāvāt.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1969)

Ónodi András (Angyal Bándi) a lován

Ángyal Bándi disznót lop

De még egy viccet csināt Perénbe Bándi.

Ément ā kocsmābā, ott mulātott āz emberekkel. Nem vert meg senkit. Bement ā kocsmābā, oszt mulātott ā gāzdākkāl. Hāt egy gāzdāvāl, āki itt lākik ā hími utcābā, mān Hím fele, fogādott, hogy még mā este ēlopjā ā hízójāt. Illyen tājba lehetett, kārācsony elōtt. Igen szép nāgy hízójā vót ā gāzdānāk, hāt ā gāzdā āszmontā:

– Nem létezik!

Ászmongyā Bāndi:

– No, mibe fogādjunk?!

Fogādtāk egy jó nāgy összegbe.

Ászmongyā Bāndi:

– Meg fogjā lātni, hogy reggelre nem lesz hízójā.

Hāt mikor mulātāk, ittāk, hāt Bāndi űgyessen vālāmi port kevert ā borbā ā gāzdānāk. Ā gāzdā mikor hāzāment, felvette ā gubāt, mer āz vót ā jōgāzdānāk, gubā, nāgykābāt helyēbe. Odāhūztā ā szekeret ā disznól elibe, oszt befekūdtt ā gubāvāl ā szekerbe. Elāludtt. Reggel, mikor felēbredtt, egybō āz ólājtorā nézett. Leugrott ā szekerrō, megyen, hāt hízójā nincs. Āz ember nem tudott hovā lennyi. Oszt Bāndi felvitte ā hízót.

Űgy vitte el ā hízót, hogy ā szekerkeret bekōtte ronggyāl, ā lōnāk meg ā pātāit csepűvel. Oszt űgy, hogy nem kopogott. Nem vót semmi zōrgés. Ā disznót megitātta vālāmi pālyinkāvāl, így nem nyítt, āhogy tették fel ā szekerre. Hārmān vótāk, oszt ēvitték.

No, ākkor este gyūn Bāndi, oszt mondjā:

– Ā hízō meglesz, hā meffizeti āz összeget.

Meffizette ā gāzdā āz összeget neki. Elō is ādtā ā hízót. Becsūletes vót.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

Mangalicacsorda, Dejtár. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:100

43.

Lātogátóban Ángyál Bāndinā

Jāj, gyönyörű lovā vót Ángyál Bāndināk. Ollyán ló vót, hogy hét vārmegyébe nem vót pārja. Vālāhol Szābolcsbā ollyán ingovānyos tálāj vót, āhovā Bāndi menekūt ā lovāvāl. Á pāndúrok lovā nem mert bemennyi. Árrā vót egy menyecskeje is. Oszt ā menyecske úgy szoktā mondānyi:

– Ángyāl kām!

Ázér márādt rā āz ā név, hogy Ángyál Bāndi, mer Ónódi Ándrās vót āz igāzi neve.

Eccer restijek mentek ā vāsārba Tokāj bā. Oszt keresztűmentek ā hegyen, hāt összetālākoztāk Bāndivāl ā hegyen. Mondtā, hogy mevendégeli ōket.

No, oszt āmikor elindútak, Bāndi benyút ā zsebbe, kivett egy fekete selyemkendőt, bekötötte mind ā hāromnāk ā szemét, oszt ākkor ādott nekik egy vesszőt, hogy āzt fogják. Így vezette be ōket a tányājārá. Ázér, hogy ā pāndúrokāt ne tudják ā nyomārā vezetnyi.

Hāt bementek... Vót sok pecsenye, vót bor. Hārmān tårtózkodtāk rājtā kívű ā tányān. Hārom tār sā.

No, osztān mikor mevendégēte ōket, ākkor visszā bekötötte ā szemüket, oszt ēvezette ōket egy dārābon. Oszt ākkor levette ā kendőt:

– Mehetnek mān!

Tudtā, hogy mā nem tudnāk eligāzodnyi, hogy hol vān ā tányājā. Illyen nāgy kópé esze vót Bāndināk. Mindent kifundāt.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

44.

Ángyál Bāndi tār sā

Vót Bāndināk egy kocsisā, ākit fogādott mágānāk. Nem is kocsis vót āz, hā betyār, mer együtt loptāk ā lovākāt. Minden nāprā szāz forintot ādott neki Bāndi. Nāgy pénz

Angyal Bandi a lovon. Mézeskalács ütőfa.
Ismeretlen mester munkája

vót! Úgyhogy összefogták tizenkilenc-húsz lovát is, oszt úgy gyüttek. Á lovákát meg vitték fel á Szepességbe meg Lengyelországba eládni.

Hät ecer is lovát lopták, tizenkilenc ló vót. Á segédjének jutott kilenc, Bändinák meg tíz. Mā előre ideádtá Bändi neki á száz forintot.

Hät mikor gyüttek á Tiszān keresztű, mikor beugrátták á Tiszāba, ákkor mondja neki á kocsis:

– Uram, én mā á gátyāba eresztettem!

Mikor oszt átmentek á Tiszān, ákkor oszt ászmongyā:

– Urām! Hā még kétszāz forintot is ádo, ákkor se gyüvök veled többet. Elég vót nekem á máji nap.

Oszt á másik társa Pátkó Bändi vót. Mikor az ecer lóhāton ment be Göncön á kocsmāba, azt mondtá:

– Kocsmārosné, látott-e mán egy lovon hét pátkót?! Lovām lábān négy pátkó, csizsmāmon két pátkó, mágām vágyok á hetedik Pátkó.

Rólā oszt keveset hāllottunk, mer ēfogták á pándúrok, oszt felākásztották. De Ángyāl Bänditő fétek. Vót olyan kárikāsā, hogyhā egyet páttántott vele, észaládták á pándúrok. Áméket ávvāl az ostorrāl mevvāgott, ánnák meg kellett hālnyi.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

45.

Ángyāl Bändi kárácsonyi ájándéka

Ősszel, kárácsony előtt, bekopogott az áblākon itt Restén. Á lovāt bekötötték az istālóbā, megábrákóták. Bändi meg bement á hāzbā. Mondtá, hogy egész estétű mindég ott jár á Bākonbā. Nem tudott onnān kivergődni. Pedig szeretett vónā á gyerekeknek válāmit igázitányi kárácsonyrā.

No, de hā nem sikerūt mā, sikerūt hónap. Úgy is lett. Mevvendégéték, oszt hájnālbā fél négyig ott áluadt. Igen nāgy köd vót, hāt ő azér tévedett el á Bākonbā. Nem is tudott onnān kiigázodni. De mehhāllottā, hogy á kutyā ugāt. Úgy tálāt oszt be á fālubā. No, oszt mikor

mevvendégéték Bándit, reggel hájnalbá felkēt. Felút
à lórà, ēvāgtātott.

Hármádnáp Jānokrú ēvitt nem egyet, de két lovát.
Vót à gyerekeknek kārācsonyrà pénz.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

46.

Àngyál Bāndi csikót lop

Àngyál Bāndi egy úrnā vót. Osztān mikor à csikókāt
felfogtā, hāt jārātātā. Àkkor osztān àszmondi neki àz úr:

– Hovā mégy te Bāndi fijām àvvāl à csikókkāl?

– Jārātātom, urām – àszmondi – jārātātom.

– Csāk jārātāsd, fijām – àszmondi – csāk tōbbet ē ne
jārātāss!

Felfogott két csikót oszt ēment.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

47.

À furfāngos Àngyál Bāndi

Hāt Bāndit údōzték à pāndúrok, erre válāhol à Hernād
mentén. Mā igen szorút à kápčājā Bāndināk. Oszt
válāmelyik fālubā vót egy özvegy menyecskeje egy
ötéves kisfiúcskāvāl. Hāt odászālādt Ilonkājānāl. Bāndi
āzt mondjā:

– Ilonkā, hozd rōgtōn à fejszét! Gyerünk à hízót
āgyonūtnyi!

Ilonkā vitte à fejszét, Bāndi āgyoncsāptā à hízót. À
hízó ēnyútōztkodott. Rōgtōn becipēték. Àz első szobābā
ferrāvātāloztāk mindjárt nāgy igyekezettel. Leterítette
oszt à disznót à rāvātālon à menyecske, Ilonkā, egy
lepedővel. Két ódālt gyertyāt gyútott à rāvātālon. Leút
à konyhābā. Igen nāgy jājszōvāl sírt ő is meg àz ināskā
is.

– Jāj, Bāndi, Bāndi! Csāk még eccer feléledné.

Hät eccercsák betoppännák á pándúrok.

– Ádd elő Bándidát, Ilonká! Hová tettet Bándit?

Jáj, havá tettem Bándit, havá tettem Bándit? Jáj, Bándi, Bándi – mondjá: – Mikor legjobbán ölëtem, ákkor ëtászítotott mágátó, három bukfencet vetett itt á pitáron, rögtön disznónák vát. Én káptám itt á kámárábó á fejszét, fejen vāgtam, oszt elnyútódzott. Jáj, odá vān Bándi! Csák még eccer feltāmádná!

– No, hol vān áz á Bándi disznód? – ászmongyá. – Gyerünk be!

Felemëte á lepedőt, nézik á pándúrok... Ilonká simongáttá á fejét á disznónák. Ott feküdt á disznó á rávátálon. Kétódált égett á gyertyá.

– Jáj lesz neked, há te minket becsápó!

Átkutátták áz egész szobát. Nézték ágy megett, szekrénybe, ágy alátt, mindenütt. Nem vót Bándi sehol. Kámrát, pádlást, istälót, mindent átkutátták. Közbe meg Bándi szépen be vót vetve áz ësó házbá á vetett ágyba á párnák közzé. Bándinák tälán még á fogá is vácogott, de úgy be vót igázítvá á párnák közzé, hogy nem tälätäk meg. Esőbb káromkodták Ilonkárá, később meg ëhitték, hogy válámi ördögöség vān á dologbá. Bándit látták bemennyi á kápun, oszt Bándinák hült helye sincs. Közbe meg á disznó vān á rávátálon. Hät ászongyá áz egyik:

– Mégis csák kell ebbe váláminek lennyi.

Ēmentek á kocsmábá, ott leádták áz egész történetet á pándúrok. Két pándúr vót.

Áz ináská hállgátott á kocsmá ábláká alátt. Ámikor ëmentek á pándúrok, házáment áz ináská, áz Ilonká ináskájá. Memmontá, hogy á pándúrok ëmentek.

Bándinák á lová á kert alátt vót. Áddig nem háttá ott á helyét, míg Bándi ki nem ment. Oszt úgy ment házá á szäläsárá.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1969)

48.

Ángyal Bándi hálálá

Bándinak az apja eládtá a birtokát, ement Kássára láknyi. Szégyellette, hogy az ő fija ilyenné vetemedett. Osztān mikor Kássān lākott – mān nem tudom hāny évre rā – úđózték a pāndúrok Bāndit. Oszt Hidāsnā az egyik pāndúr...

Mā ázelótt kétszer ē vót fogvá Bāndi. Mindég megszökött a pāndúroktó, hogy kísérték vón be Kássarā. Oszt hármádszor az egyik pāndúr keresztúlótte a lábszārāt, oszt ákkor mān Bāndi nem tudott szalādnyi, mer gyalog vót. Így osztān ēfogták. Legtöbbet lóhāton járt, de ákkor nem...

Oszt ákkor bevitték Kássarā. Áz apja ott lākott, hāt miyden délbe ement a börtön áblākja elibe, osztān igen szépen tudott tārogátóznyi Bāndi. Hāt mindég ott hāllgatta az apja, hogy Bāndi hogyan tārogátózik. Oszt ákkor áhogy hāllgatta, az apjánāk mehhāsátt az úton a szíve. Mehhált.

No, oszt ázutān vágy hāt hónáprā vót a főtārgyalāsá Bāndināk. Ákkor oszt hālāra ítéték. Fel is akásztották. Úgy mondogáttāk ázutān az emberek, hogy szerencse, hogy az apja mehhált. Ázt a szégyent nem érte vónā meg, hogy a Bāndi fijąt felakásztottāk.

Máté László gyűjtése nyomán (Reste, 1966)

49.

Zādeczky Kāroly ēfogatāsá

Vālāmikor a buzitái hātārba kevés főd vót. Csāk erdő borítóttā az egész hātārt. Nāgyon kevés vót a főd.

Hāt vótāk nāgy erdők! Ábbā tānyāzott egy Zādeczky Kāroly nevezetű hírhedt betyār.

Á gyerekek kimentek az ökrökkē, ējātszadoztāk. És ákkor kérdezték tőle, mikor árrā ment, hogy:

– Māga, bācsi, mit keres itten?

Ēkāromkodtā mágāt, oszt ákkor ázt mondtā á gyerekeknek, hogy:

– Mit kérdezitek, míg á náp ē nem száll!

Á gyerekek estefelé hájtottāk házā áz ökröket. Mennek házā á fálubā, hāt kettő hibāzik. Hāt ő ázér mondtā á gyerekeknek, hogyhá á náp észāt, ákkor kérdezzék meg, hogy micsinā.

No és ő télen-nyāron betyārkodott. Ide jārt be ebbe á tulajdon házba lāknyi, ámibe én lākok, Bihāri Kālmāny. Vót ákkor ennek á háznaċ egy gāzdājā. Bābā Jānosnāċ hittāk. És ő éccākārā begyött nālā āludnyi. Vót nālā bāltā és lőfegyver, kétcsövű. Ő náppālrā kiment mindég áz erdőbe. Este mindég visszāgyött.

Á Bābā Jānos kért tőle hāromszāz pengőforintot. Ábbā áz időbe úgy nevezték á pénzet. Hāt messzorút, mer á nép mār nem igen ment árrā. Nem tudott rábőnyi télen, hāt megkérte á hāromszāz pengőforintot, hogy ādjā meg.

Hāt megígérte neki Bābā Jānos, hogy ő meg fogjā neki ādnyi. Ēment egy este á fálubā, őt otthāttā á lākāsba. Visszāgyött, ázt mondjā Bābā Jānos, hogy:

– Csāk hōnāp estére biztātnāk, hogy ādnāk nekem kőcsön.

Hāt rendbe háttā á Zādeczky Kāroly:

– Jóvān, Jānkó!

Māsnāp este megint ēment, de mān előzőleg á bírākkāl mebbeszéte á dōgot, hogy itt vān Zādeczky Kāroly, nālā ālszik, hogy hogyan lehet ezt lefognyi. Ēgyött á törvénybíró, meg á jegyző. Derék emberek vótāk. Lehúztāk á lábbelit, oszt csuszkāvāl gyöttek áz ājtóbā. Bābā Jānos csāk lassān mondtā neki, hogy:

– Józsi, nyiss ki!

Ő kiszót:

– Māgād vāgy?

– Hāt kivel vónék.

Ēs ákkor ő gyött kinyitnyi, de á puskāt is hoztā mágāvāl, meg á bāltāt is. Á hārom ember mār áz ājtóbā lekukót. Mikor kinyitottā áz ājtót, mingyār á jegyző, derék ember vót, ēkāptā mind á két kārjāt. Ēvették tőle

à puskāt és àkkor gúzsba kötötték. Oszt mingyār Szep-
sibe beszállították. Feltették à szekerre, hāt mágyárān
mondvá... Mágyárān mondvá à szekérrő lekiātott:

– No, Bābā Jānkó, most b...tā be nekem!

Ennyi vót àz egész.

Máté László gyűjtése nyomán (Buzita, 1968)

50.

À vetélkedő juhász és gulyás

Itt vót Felsőláncon egy gulyás meg egy juhász. Hāt
à juhász meg à gulyás mindég eggyetlenkedett
à legelőn. À gulyás mindég mondtā à juhásznak, hogy
ne csápogássā àz ő legelőjét. À juhász is derék ember vót,
meg à másik is. Mindég mondogattā à juhásznak:

– Jānos bācsi! Ne ilyen vékony kámpóvāl járjon,
hānem olyan husānggāl, mint à gulyás, à Plātnyik. De
itten ő nem hāllgātott.

Hāt eccer ēgyütt ide à gulyákārāmhoz, oszt leūt à fá
tövibe, oszt hozzākezdedt imādkozni. À gulyás meg
gyütt à gulyāvāl be à kārāmbā. Ēment à juhászhoz, oszt
mingyā leūtötte. Àkkor oszt visszāment à kolyibāhoz,
elővette à bāltāt. Egyet ādott neki à homlokārā úgy,
hogy àz āgyā veleje kigyütt. À māsikāt megint à māsik
ódālārā. Kettőt meg à nyākārā úgy, hogy à nyākā ēfordút
à juhásznak. No, itten osztān à juhász mehhālt, mink
meg éppen à māsik erdőben vótunk. Mondtā egy ifjú,
hogy Pédert megőte à Plātnyik. Àkkor mink oszt men-
tünk odā, mind à hārmān. De mān nem tānātuk àz izét,
à Plātnyikot. Mān Plātnyik ēment hāzā.

No, itten mā bejelentették, hāt ēgyütt hārom csendőr.
Keresték oszt mindenütt à Plātnyikot, de nem tānātāk.
Hāt oszt mondtāk, hogy fent vān otthon à pādōn. No, odā
mentünk à csendőrökkel keresni. Ászmongyā nekem
àz udvárukbā à csendőr:

– Hāló, fiú! Menj fel à pādłāsukrá!

– Hā hogy mennék én, mikor à Plātnyiknā pisztoly
vān?!

Magyar szürkemarha ökrök. Buják.
Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:249

– Ájáj!

Én oszt felmentem, hát bizony á Plátnyik igen klá-pogtáttá á kilences pisztolyt rām, de üres vót. Mondom:

– Őrmester úr! Nincs á pisztolybā semmi.

Á csendőr felkáptá á szuronyrá á kálápot, oszt mondtá:

– Öreg! Gyerünk le!

Ászmongyá:

– Dehogy menyek!

Á csendőr oszt felgyütt. Áz ájká alá rúgott, oszt áz öreg hanyátt esett. Ákkor meffordítottá, á kezét á hā-tārā tette, oszt lelāncótá.

– Gyerünk, öregem!

– Hogy menjek, mikor kezem nincsen?

Áz öreg oszt ráút á létrārā, á csendőr meg hātbā rúgtá. Leesett nyákrā. Úgy böggött, mint á bikā. Nyákrā esett.

Lent oszt elātták á bājat á csendőrök. Bájúszāt nyúzták, filét csāvarták, áz orrāt húzták.

Ákkor oszt ēvitték. Bevitték á bíró pincéjébe. Oszt ákkor vót á temetésen.

Ákkor oszt ēvitték. Hát embert őt meg összesen. Nem tudom, örökös tömlöcre ítétek vágy hālārā.

Máté László gyűjtése nyomán (Felsőlánc, 1966)

51.

Békā á kepek között

Ezt á dógot Pistātó, Tóttó hāllottām.

Kistányān árātták kepét. Állítólāg ott vót ez á Törökné, meg sokān, többen innen Buzitāró. Mentek ebédēnyi. Jólesett áz ebéd, mer nehéz munkāt végeztek. Ez á Törökné éppen gāluskāt evett.

Egy hātālmās békā gyütt áz úton, úgynevezett várāngyosbékā, ahogy nálunk nevezik. No és ő rāsót:

– Hovā mégy?... Sietel?... Eszel egy kis gāluskāt?

Kidobott neki nyóc-tíz kānāl gāluskāt, májdnem á felét á porciójānāk. Á békā meg gyorsān bevette.

– Nocsāk siess, hā mégy!

Å többi kepés meg merrendűve nézte. – Ez mind å kettő boszorkány – mondogátták –, hà így tud vele szórakoznyi.

Máté László gyűjtése nyomán (Buzita, 1966)

52.

Å „trombitās” boszorkányok

Vót itten egy pāsztor. Å teheneket őrizte. Osztā azok olyan növendéktehenek vóták. Nem fejlődtek å legelőn, mer nem járták házā. Oszt å pāsztornāk vót kutyājā, oszt mevveszett å kutyā. Osztān mekkāpdostā å tehenek orrāt, meg mehhārāptā å gāzdājāt is. Oszt mevvesztek å tehenek, mevveszett å pāsztor is.

Nāhāt å tehenek ott vóták körűkerítve kint å mezőn, kārāmba å tehenek. Ordították, bōgtek å tehenek. Hāt oszt ēmentek å bācsohoz, mer å bācso tudott illyeneken segíteni. Ēmentek å bācsohoz, hogyhāt micsinājjonak å tehenekkel. Åszmontā å bācso, hogy å tehenek meg vānnāk rontvā. Menjenek ki éccākā tizenkét órákor å helyszínre, oszt åkkor fog mennyi å boszorkány. Åkkor meffogják lātnyi å boszorkányt.

Hāt mentek åz emberek, åz egész fālu vásvidlāvāl, míg ki mivē tudott.

Åkkó oszt åz én āpām... Ollyān-illyen betyāros ember vót, nemfélős ember vót. Hijābā, régi ember vót! Ezred-trombitās vót katonāsāgnā. Igen jól tudott kürtőnyi. Hāt ēkerzte å csordāstó å kürtöt, māsik huncut ember meg å kondāstó å kürtöt. Oszt fēmentek å dombrā, å pártrā, odā å Góçā tetőkre, oszt åkkor éccākā gyűttek le kürtővel.

– No, itt gyün å boszorkány! – Oszt åz egész fālu házāsžalādt. Hāt ők meg jót nevettek. Hāhāhā...

Máté László gyűjtése nyomán (Alsólānc, 1968)

53.

Á boszorkányok ellenszere

Vót rá eset, hogy példāul válákinék á tehenye nem ádtá le á tejet. Ez hosszābb idejig így ment, hogy nem ádtá le á tejet. Ákkor per-sze micsināt á gāzdā nāgy mērgēbe? Vót it-ten válāmi Pestā nevū bācso Novācsāny-ba. Összeszedelődzködött á gāzdā, oszt ēment Novācsānyba mekkérdeznyi, hogy mitévő legyen. Á Pestā oszt szokott ādni tanācsot, hogy āssāk ki á tehen elōtt á földet, mer ottān válāmi csontdārāb vāgy vāsdārāb, vāgy rongydārāb vān. Hā āzt onnān kiveszi, ākkor minden jól lesz. Kinek millyen tanācsot ādott, hogy hovā tegye á tālāt dōgot.

Itt konkrétān olyan eset elōfordūt āz egyik szomszédunknā, hogy āsszontā:

– Āz istālō küszōbje ālatt āss ki egy lyukāt, ott vān! – Mā nem emlékszem, hogy rongydārāb vāgy csontdārāb, de ott vót. És ā-hogy āzt kiāstā, hāt gumicsizsmābā kellett teny-nyi, és hogy ākāszcšā fel á kéménybe. És āmi-
kor fel lesz ākāsztvā, ākkor āz, āki merrontottā ā tehenet, āz fog odā mennyi ā hāzhoz. Elō fogjā ādnyi, hogy tisztā felesleges ilyesmit csinānyi, le kell venni ā kéménybō āzt āz odāākāsztott gumicsizsmāt, mer tisztā felesleges. Hogy illyesmit nem érdemes csinānyi.

Ē is ment āz ā szemēly, és mondott is illyeneket. Gondótāk mingyār, hogy boszorkāny. Pikkelték is rā!

Máté László gyűjtése nyomán (Felsőlánc, 1966)

54.

Mátyás király és a gömöri urak

Ha épp nem viselt hadat, s orszāga űgyei sem szólítottāk másfelé, Mátyás király meglátogatta hol az egyik, hol

a másik érdemesebb nemes urat, aki hűséggel volt hozzá, katonával, élelemmel segítette nehéz hadviselésében, s vérét is kész volt hullatni, ha kellett a harc mezején.

Így hát egyszer egy gömöri nagyúr várában vendégeskedett Mátyás király. Eljöttek a szomszédos nemesurak is mind, hogy tiszteletüket tegyék a király előtt.

A vendéglátó várúr igen nagy vendégséget csapott, ínycsiklandó falatokkal hordatta tele az asztalt: volt ott csirkéből, bárányból, malacból, ökörből annyi jóízű fogás, hogy az urak mind a tíz ujjukat megnyalták valahány után. De nyalogatták ám a bajszukat is, amint az ezüstkupákból a gazda borait kortyolgatták. Volt ott a tavaszi napsugárhoz, s sáraranyhoz hasonlatos fehérékből éppúgy, mint a legnemesebb vörös nedűkből.

A jobbnál jobb boroktól tüzes lett az urak orcája, nekihevülve állottak fel egymás után, ezüstkupával a kézben. Legelőbb azonban maga a király:

– Isten éltesse szerelmes országunkat!

A király után pedig a többi nemesúr emelte kupáját:

– Isten éltesse Mátyás királyunkat!

– Isten éltesse Beatrix királynét!

– Isten éltesse a magyarok nagyasszonyát, Szilágyi Erzsébetet!

– Isten éltesse hős vezéreinket!

– Isten éltesse a vár nemes urát, kedves háza népével!

Össze-összecsendültek a kupák, ittak mindenki egészségére, azután sorban magasztalták a becsesebbnél becsesebb borokat, amelyeket a gömöri szőlők adtak.

Mikor azután csend lett, megszólalt Mátyás király:

– Már mindenkiért ittatok, jó urak, valakit mégis elfelejtettetek! Azokért a jobbágyokért is ihatnánk tán egyet, akik e jó bornak szőlejét kapálták.

Fel is emelte Mátyás király a maga kupáját, az uraknak is fel kellett a magukét emelni. De látta Mátyás, hogy az urak egymásra pislognak, a bajszuk alatt el is mosolyodnak.

Akkor végignézett az urakon a király.

– Úgy veszem észre – azt mondja –, hogy nem valami nagyra tartjátok azt a kapáló munkát.

Akadtt egy-kettő a nemes urak közt, aki felbátorodott, kimondta, hogy márcsak engedtessek meg, de hát az a kapálás nem éppen jeles dolog, nem valami nagy érdem, hogy is lenne ahhoz hasonlítható, ha valaki karddal szolgálja hazáját.

– No, jól van, urak – mondja Mátyás –, tegyünk egy próbát, csakugyan olyan semmiség-e jobbágyaink munkája. Holnap reggelre kimegyünk a hegyoldalba, s magatok is megpróbáljátok a szőlőkapálást.

S ahogy mondta, úgy is lett. Másnap virradatkor az egész társaságot felvezette Mátyás király a szőlőhegyre. Nyárelő volt, ott kapálták a szegény jobbágyok a szőlőt. Mátyás kivette a kapát a jobbágyok kezéből, odaadta a nemes urak kezébe.

– Hadd látom, hogy boldogultok.

Megköpték a markukat a nagyurak, nekiállottak kapálni. Kezdetben nem esett rosszul a hajnali friss mozgás, de mire a nap felkelt, már bizony megelégtették a dolgot. Igencsak elkezdte törni tenyerüket a kapanyél, s az agyagos föld is minduntalan rátapadt a szerszám élére.

Mikor eljött a fölöstököm ideje, intett Mátyás király:

– No, most fölöstökömözhetek.

Előszólította a jobbágyokat, akik körös-körül a földön ülve bámulták a cifra urak hajladozását, megparancsolta, hogy adjanak a kenyérből, vereshagymából az uraknak fölöstökömöt. Leültek a nemes urak, megtették a kenyeret, vereshagymát, azt hitték, evvel vége a napszámnak. De Mátyás azt mondta nekik:

– A jobbágyoknak ez semmi, kapáljatok csak tovább.

Hát tovább kellett kapálni. A király egy körtefának vetette a hátát, gyönyörködött a munkában. Sütött a nap melegen, az urak elkezdtek izzadni, a kövérebbje meg szuszogott is nagyba, sorjába lelékték a fejükről a kócsagos kucsomát, lehányták a bársonydolmányt magukról, felgyúrték az ingujjat, meg-megállottak, mind fogdosták a derekukat, nyögtek, nyöszörögtek, törülgették a homlokukat, nyakukat. A verejtek úgy hullott rólu, mint a záporosó. Egyik nagyúr a másik után vágott

Hollókői kapás leány hétköznapi viseletben.
1930-as évek. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:315

csizmája orrába, nem csuda, hisz a durva munkától egészen elgémberedtek már tagjaik.

Déli harangszóig muszáj volt izzadni, szenvedni a nemes uraknak. Akkor ebédet kaptak, megint nem egyebet: vereshagymát, kenyeret. Inni meg csak kútvizet a csobolyóból. De a java az uraknak ekkorra már se eleven, se holt nem volt, csak a nagy körtefák árnyékát nézegette vágyakozva. Erre aztán meg is szánta

Mátyás a gömöri urakat, elengedte a déltől estig való porciót. Mikor oszt a kapát letették, azt mondta a király az uraknak szép szelíden:

– Lássátok, elgondoltam már én sokszor, mi minden tudománya van az együgyű parasztnak. Tudja, mikor kell szántani, mit mikor kell vetni, mikor kell aratni. Megőrli a föld terméseit, kenyeret süt belőle. Tudja, mire jó a mezőnek füve, virágja. Tudja a csillagok járását, idő fordulását. Érti az állattal való bánást. Maga megépíti a házát, megcsinálja mindenféle kézhez való szerszámját. Némelyik nemes úr egyébhez se tud, mint a gerelyvetéshez vagy a nyilazáshoz; van, aki a betűt is érti, de nemigen tanul belőle; de olyan is akad, akinek a jó falaton, jó kortyon kívül egyéb tudománya sincsen. A parasztnak a kapálás a legkisebb tudománya, most már elhiszitek-e, hogy ehhez is érteni kell? Hát csak megérdemel a lakomán egy áldást a jobbágy is, aki a szőlőt kapálta.

Magyar népmonda nyomán Pomozi Péter átdolgozása

Holló Barnabás sajjögömöri szobra, 1914. A szobor talapzatának egyik felirata a gömöri népmondát idézi verses formában:

Mátyás király az igazságos.
Mátyás király a tréfát fölötte kedvelé,
Mátyás király feláll, s int a szőlőhegy felé.
Ím, dolgozott a munkás, míg vigadánk, urak,
Ne váltanók fel őket, hogy ők vigadjanak?

Görföl Jenő felvétele

127

Anekdoták, adomák

55.

Hāt mikor Bányi a hét fálubú összetömörűt, építettek egy szép tēplomot. Mā szerettek vóna bejārnyi, de még nem vót mēh hozzā a feszület. Elhātāroztā hāt a nemēs tánācs, hogy députāciót kűd ki, ākik mājđ Egērbű hoznāk egy meffelelő Krisztust.

Elindútāk hāt a mēbbízottāk, de előbb beszótāk Kālāsnyī is, mer egy kis itókāt ākártāk vinnyi āz útrā. Mā jó messzire lēhetek, mikor eszibe jutott āz egyiknek: „Āunye, mit is ākārok csāk mondānyi? De jó bor is vān Kālāsnot; mēmmēg oszt āzt sē kérdēztük mēg, hogy hogy fejēr Krisztust vēgyűnk-ē vāgy feketét?” – „Hāt gyerűnk visszā!”

Im hogy visszāballāgtāk: mēkkérdēzték, āmit āz úton kisűtöttek. Odāhāzā osztān elkűdték ōket, hogy mégis fejēret vēgyēnek, mer a szēbb. Elindútāk hāt újrā. Még a nānjok is kikīserte a jānosi kāpuhoz, hogy nē vājjanāk el olyan nehez szívvel. Mā mikor még tovābb vótāk, a māsiknāk jutott āz eszibe vālāmi. „Hogy előbb nem tātātuk ki! Mēmmēg nem kérdēztük mēg, hogy kicsinyt vēgyűnk-ē vān nāgyot? Gyerűnk visszā!” Mā mikor lātāk odāhāzā, hogy újrā visszālōdörögtek, mēkkérdēzték: „Tān elfogyott āz itókājok?” „Nem biz ā, de még ākārjuk tudnyi, hogy minō fājtajūt vēgyűnk, mer ki ilyet, ki olyāt ōhāj”. „Nocsāk!...” A nemēs tánācs osztān elhātāroztā, hogy sē kicsit, sē nāgyot, hānem olyan fēfājtajūt.

Szērēncsēsēn el is jutottāk Egēr hātārāig. Ott mā a hārmādik ütött egyet a fejē búbjārā: „No, hiszēn, hogy egyē mēg āz íz kentēkēt, nem jutott āz eszōkbe ēzibe, hogy mēkkérdēztük vónā, élōt vēgyűnk-ē vāgy hōtāt?” „No, mā én csāk āzt mondom, hogy mégis csāk élōt vēgyűnk, mer hā nem lēsž jó, mājđ āgyonűtjűk”.

Bodor Dezső gyűjtése nyomán (Rimaszombat, 1898)

Palóc hétköznapiak

Tréfás párbeszéd

56.

- Jó most kének?
- Lyántá jobb vót.

- Tānājji ki Māris nene, hun vótām.
- Én kitānālom, hā kē mēgmondjá.

- Csāk buró, buró, āggyíg kīszöl, míg rā ereszkēgyik āz eső.
- Mān lājhālódik.

- Hun vān āz ā kölyök? Hun kútyorog mēgēst? Mōttētű vārok rājā és nem gyün.
- Ott tārāngā ā kāpu előtt.

- Gyüji kē minālunk.
- Mājđ tovābbāt, most nincs értēkēm.

- Mēgēst itt vān kē, minek gyütt ide, nem híttā sēnki.
- Erišszēn, mert úgy mēgütöm, hogy nem is fog fājni.

- Mōre ment Estyi bātyā?
- Nem tom, sēhun sē lātom.
- Tān becsuktāk?
- Őtet nem, csāk āz ājtót.

- Bājvāl érünk hāzā.
- Igēnēs āz út, csāk mēnjēn elére.

- Mēmme csāk torzsonkodik.
- Hügy ne vónā hārāgos āz embēr, hā mindég nyivāszttjāk, ingerlesztik.

- Összegubájzodták és jó megázsánákolták egymást.
- Egyik most is siválkodik.

- Sihessi kē, gyovonnyi megyünk.
- Mēk mingyā, csak várji kē egy kicsit.

- Ádji kē kinyeret mēg egy fálās szálonnāt.
- Elég mā.
- Ákkor elég, há ütnek.
- Mēnji kē, nē závádzájjon.

Kubinyi Ferenc gyűjtése nyomán (Kováár, Hont megye, 1888)

Palóc életutak

57.

Kegyetlen té vān. Hājnalbā mēgy ā mezőn házafelē ā bērnēceji cigān ā tēsāji muzsikālās bō. Hāt ēgyszēr csak āzt lātjā, hogy hārom ēhēs fārkās gyōn ā nyomājīn ā nāgy hóbā. No, ēkezgyi ā cigān hānnyi ā kērēszttēket: – Jēzus, Mārijā, Szent Jōzsēf, segīts! – Ēmondjā mān ezerszēr is, de ā fārkāsok csak gyōnnek. Ēgyik mān mājnēm belēhārāp ā cigān sovānkā seggibe. No, hātrāfordó erre hirtelen ā mērrémōt cigān, elordītjā mágāt: – Áhāj-hu! – De most mān ā hārom fārkās rēmō mē! Māj kitōrik ēgymāson ā nyākokot, ugy szālānnāk ijettyēkbe ā Nāgyhideghēgy felē. Fōszólāl ā cigān: – Tōbbet ér egy āhāj-hu, mint ezer Jēzus-Mārijā.

58.

Vót nekünk ēgy ārānszājó bolondos pāpunk. Ąz ēgyszēr ārró prēgyikāt, hogy Drégēl'vārbō ā törökōk nēm ākártāk házāmēnnyi. Ąmikor kiūzték ōkōt, inkābb ātszōkdōstek āz erdōsīgēkēn Bērnēcēre. Ązér vān itt ānnyi kerekfejō feketē gyērēk.

59.

Nëm gyózzük à sok bābāásszonseggit mëg à tinórkāt pijácrá hordányi ebbe já esztendőbe, de àz ászát gombāt sokvál jobbán mëffizetyik máj távászrá.

60.

À házák fundaméntomāt pátákkőbő ráktuk, à fálákot is kővel kezdtük főhúznyi pël'vās sārvál àz áblákokig. Onnán osztān à vál'og is mëttëttë. Erre kerőt à sārgërendā mëg à mestërgërendā, máj gyöhetëtt à többë.

Órhalmi parasztporta udvarrésze.
Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:377

131

61.

Ákkoribá építettük ezt ë kis házácskát, há bëjott, leszákádt rólunk mindën gönc; nëm is mëhettem áz ünneplős népek közë. Józsi fijám száváltá á Tálprá mágyárt március tizenötögyikën á Hősök szobráná. Én á lerongyolódott gúnyámbá csak messzëró hállgátháttám ëgy nágy kőre lëhúzódvá. De belő csak ugy égett bennem á büszkesíg, mer nágyon szépen mondtá szëginy fijácskám.

62.

Válámikor nágyon jó borok vóták errefelé. Még á lengyelëk is innen vitték. De á százád végin gyött á filokszërá; mindën nëmës tőke kipusztót. Përszë, utáná is csak á pijác hoztá á pízst! Ámi csak mëttermëtt vágy főnevelődött, mënt á bátyi, pásztói, sági mëg kopornái pijácokrá. Há ëgy fiátál üsző bëtánót, mán ádtuk is el' á hástehenet. De osztán begyöttek á csehëk, hátárt csináták az Ipóbó. Igy végë lett á régi jó pijáci világnák.

63.

Há nekëd nem ér á szép szó, gyerek! – Hát ázt tudod-ë, hogy ëgy embër Malébó hét felë szaládt? De ë váló igaz, mer váláhun Putnok felé ván ëgy két ol'l'an fálu, hogy Malé mëg Hét. – Hát, bijott, á sági málomig el'csurgott nekëm ëgy zsák rozsom. Há mosmán micsinál'ák? Hát legálább á pipiskék nëmcsák á lőszárbá tálálták szëmët áz országuTON.

64.

Á Szent Ántál tüzit kárácsonyi morzsával szokták mëffüstőnyi, Bërnécën á bocfáág bel'só ződ hártáját is rakáták rá, Këmëncën mëg á piros kukoricá gőzivel pãróták, á mikoláiak mëg piros rongyot kötëtek rá.

65.

Csöre, ádjá mán legálább ëgy pengőt ánnák á gyereknek, nëhogy lëhugyozzák á kutyák áz útcán; hájiszen szépen keresgeté mán!

66.

Á fiátál keserőgombák kálápját ugy sűtjük á plátnyin, minthá kényeret pirítánánk, májd egy cséppet mēssózzuk, oszt lehet is énnyi. Pērszē mēzszírozvá csák jobb vóná.

67.

Há á juhász nem tudtá eládnyi á sok sájtot á sági pijācon, keserőtúrót csināt belölē. Á szāraz sájtot hūsdārālón lēdārātāk, jó mēssóztāk, öszgyéúrtāk, oszt egy keserőtúrós fādēbēnbe belētēmték. Elāt á távászig. Á tetejē ugyan pēnyiszēs lét, de ám mē jó vót kōhögísre, fojtāsokrá, ol'l'ānkor há nēm szakádt fő az embēr mel'l'ibő á krí.

68.

No, ott vót az á kemēncei kocsmāros. Két szūrke gebével gyött á fálubá. De á jó kifundātá á dógot! Nālā oszt hitel, á vónyi vót! De áhān hitelēzője vót, annyiszor két hosszú mogyoróvesszót tártott. Egyik nālā vót, másik á kuncsáftnā. Hordoztá is vígān á sok sel'ēmjobbāgy á bort mē pāl'inkāt csurgátó csudápācāt. Ámikor oszt mēgitt á kocsmábā egy fēdēcit, á kocsmāros mind á két botrá vāgott egy-egy rovāst. Csákhogy gyorsān cifrá lét á pācā! Ámikor oszt kitelt á rovās, āszongyā á kocsmāros; – Hállod-ē, ázt á dārāb kendērfōdet rāmirátod! Bējony, hāromszāz jó hódāt szēdēt így öszē á jobbāgyoktó.

69.

Hunton dombon vān á tēplom, lē is ákártāk tāsízitányi á láposrá. Gyúrkőzik is á fálu. Á bíró á szép lápos hel' közepin lēterítyi á ködmönyit, hogy āszongyā, ott éppen jó hel'ēn lēs az tēplom. Igēn ām, de árrā gyōn á huntyi cigān. – Éhē, itt egy ködmōn! – Ávvāl mā csāpjā is á hónā ālā, oszt iszkri! Á huntyiāk mē csák tāsízittyāk á tēplomot, māj belēszakānnāk. Főnéz á bíró, á ködmōny mān sēhun: – Mēgal'l'unk embērēk! Mēhetünk házā, mān á hel'in vān á tēplom.

70.

Gyön á sok level vidékrő is ennek ë l'ännák, pegy csak
ëgyszer vót ott búcsóbá. Á kupérták më mint telërajzová
rózsákvál, tulipántokvál.

71.

Áhugy á sok ásszonnépsig lãmpãsokvál ballãg főfelé
á tẽmplombá áz októberi létãnyãkrá, messzërő ol'án,
ákãrcsák á szentjãnosbugãrak.

72.

Á lé mãn kãsz, de á nãgyhãluskãrá mëg vãrnyi kő, mer
më nẽm szãt fő. Rãkjã á drãjfusz ãlã jó lãngoló vékon
fãt, hãgy forrjon.

73.

Á nãgy kãtlãnbã egisz álló nãp kevergetnyi kő
lëkvãrkeverővel á rotyogó cibërét, de erővel ãm, hogy lë
në ëgjen, mëgis jó kemindre fől'l'õn áz á finom szãvalëkvãr.

74.

Á kënnyërsütés el'ső örömë á jó forró zsãiros lepin, de
á gyerëkëk örömire á zsãirosvãkãrcs is elöbb kisű á fris
kënnyërkëné.

75.

Há váláki á hóná álát kikel'tyi á feketé tyúk el'só tojását, ánnák ábbó lidércsibéje lesz. Ánnák oszt ázt páráncsóhát, ámit csak ákar. Mártonyéknák is á lidérc hortá á sok píszt.

76.

Vás légyén fázékjok, / Cin légyén tányerjok, / Ólom légyén kánáljok! / Csikós légyén á lovok, / Borjás légyén tehenék! / Á l'ánnak szép mátkát, / Á leginnek ázonszérint! / Igy heverjének tyúkjáik, lúdjáik!

77.

Fársángkor mindénféli kácátot-vácátot mágunkrá szédtünk, fölőtöztünk olácigánnák, drótostótnák, bőrös zsidónák, kürtösöprónek, még áz Isten sē tudjá mán, hol'l'an máskuráknak. Ev vót á máskarázās, így muláttunk. De disznótorokbá is járták á máskárák.

78.

Mébborotváták, mint Pērészlémbe á hárángot. De ē válóbá méttörtint. Hárángot öntettek közadákozásbó. Egy jobbágy nágy összegét ádott, ennek á nevit á fálu tudtá nékú á hárángrá ráöntötték. Mikor osztán á fővirágozot hárángot főszentőték, kezdték főfelē húznýi á toronbá. De áhugy á virág hūt lē rólá, á nép csak mēlláttá á nágygázdá nevit á hárángon. Kájbákoznyí, veszekédnyí kesztek, ágygyé házá nēm mēnt sēnki, ámēgygyé visszá nēm eresztették áz új hárángot á földre. Bijott, ott hel'be lēreszel'tették á nágyjobbágy nevit á hárángró! Csák ákkor húzhátták fő újrá. Ázöttē osztán még ázt is mondogátál'ák, hogy kétszēr húzták fő, mint á Pērészlényi hárángot.

79.

Kegyességvel, fővel igaz kērésztenyék! / Öregék, ifijak, ákik mégértették szent kárácson böjtyit! / Istennek áldásá légyén ezēn házrá, / Á bennē lákókot mindēnvel ellássá! / Bor, búzá, gáboná bőven légyén bennē, / Még á Kisjézuská isteni kégyelmē! / Má született á kis Jézus,

Betlehem városába, / Rongyos istálócskába. – Tánító úr
kűdött ěgy kis ostyāt, szívesen fogadják!

80.

Ědes ālmā sāványó! Nyuszi pājtas szomoró.
(gyermekmondóka)

Forrás: TÓTH Imre: Ipoly menti palóc tájszótár

Viszik a kiszét Őrhalmon. 1940-es ěvek eleje.
Ismeretlen fěnyképěsz felvětele.
MNM PM F:414

136

Palóc nyelvjárászigetek – Kupuszinai (bácskerteszi) történetek

81.

Nem vótám pijácon m̄a legálább két hónápjá vágy tēb. Nincs mit vinnēm, ákkó mit vigyek? Hāt, mikó hová, mos m̄a sēhová. Vótám á Kátinā, á Gābornā. Ákkó á Súgārkanā répāt szēttink, céklāt szēttink, retkēt szēttink, fekete, fehér, fekete. Mēg ákkó hārom nāp krumplit szēttink nālā, nēki még á régi izé benne vān, á nāgy dārāb mindēnbe, á sokbā. Ákkó hārom nāp hājmat szēttink nēki. Vālāmi hāt nāpot vótám ārpādzsukot szēnni á Kátinā, de részibí. Feles. De m̄a ázt is eládtám á Pāp Mārisnāk, ennek, á Gābijénāk, mer āzoknā vótám pāprikāt szēnni, ázt á ipārit, tudod, osz nālā is vót ottān szēnni, Kucskāba ārpādzsuk, de ilyen nāgyok. Hāt mondom, Māris, hāt ez nem ārpādzsuk, ez kis hājma! Hā, mondjā, Trēzi néni, micsinājāk, hā mos ilyen vān? Ritkārā kikēt, hāt mos māshojān nem lehet. Hā, mondjā, mágā szēd, ugyē? Mondom, szēdēk. De sēnkinek nē ádjā! Én, mondjā, mágā kipucójā, én ezt mēgvészēm még észkor. Mājd ítetink is belile távászkó is, meg észkó is. No, ákkó eládtám nēki szāz kilót. Oān szépen kipucótám, mindēnt. No, mos ákkó még vān ēgy zsohā. Ez á zegész.

Hāt á Ārok utcābā szilettem, ott vótám tizenkilenc évig. Ákkó férhé gyittem, itt vótám nyóc évig, itt á Diófā utcābā. De á Gābi mēgvette ezt á helyiségēt, māsodik hāzāt. Elsé vót á Vāskāroké, Vāskār Pali bācsié. De ázt is mēgvette, ázt még á Pāp Jānos yette mēg. Utānnā meg á Gābi, áki vót á Rubus Gāsié. Én ott vótám nyóc évig mēnyecske. Utānnā mēg Zēldfā utcābā mentink, tíz évig vótám ott. Hāt á Kedves Kāti āngyi hāzābā, āhun mos

lákik a Botár Pisti, és ákkó ázután mégé onné még a Pápárkára újra, a Nagy Feri bácsi házát vették meg. Ott vótám tizenhárom évig. És ákkó onné mentem a János utcába, osz ott még tizenhátig vótám. Ázé, mer a gyerkeim nem beszéltek velem, végig. Mos ide gyittem, tisztá magám. Hát, a Mikóhó is tisztá magám mentem, hát az özvegy vót. Nyócvánba (hált meg), mā 26 éve, a első. Négy évig vótám özvegy. Ákkó tizenhatig vótám a Mikóvā. (A négy év álát) hát ot Pápárkán vótám. Magám vótám. A gyerekek, azok nem beszéltek velem négy évig. Há azok beszéltek vóna velem, há a Jugoszláviā lett vóna a zényim, én sēhovā nem mentem vóna. Nem mentem vóna férhé. Nem egy Mikóhó! Tizenkettéhé! De hát egy udváron lenni, os sēmmi! Há mos látod, mégin lejárt a négy év, osz nem gynnnek ide, még nem is beszélnek velem. Mos mond még, hogy micsodá ez a élet! A Mikó hát éve mā, 2000-be hált még. Magám, tisztá magám. Napszāmbā megyék. A féggyeim, négy dárab vān, bārlāng. Kinek adjām el, nincs kinek. Nincs, āki hāsznājā. Sēmmi. Két évig kiadtām, mos mā az is lētette. Mos a adót, hát fizetni ké. Nem?

Mindēt. Távászko ítessék a ārpádzsukot, az a legelsé, tudod. Ákkó áztát dógozni, ákkó ārpádzsukot gyomlāni. Ákkó elgyin az a idé, hogy elébb hājmat szēdink, ákkó ārpádzsukot szēdink, ákkó mēk hāny nāpot vótám retkēt szēnni, rēpāt szēnni. A Mārishó mostān, ebbe észī idébe. Mos ákkó zēdségēt mégé māj jēvé hētre megyék szēnni a Kātihó, a Gāborhó, téli idé, mer mā kiszēttik vóna, de hát ilyen idé! Mēghērvād. Sēmmi, mos sēhovā nem, hát nincs sēmmi.

Mikó mi a szēzony. Vāgy hājmaszēdés, első a hājmaszēdés, ázután még a ārpádzsukszēdés. No, ákkó, há mész válākinek, így távászko a Mārishó megyék ítetni, vāgy a kertbe, vāgy ki a hátārbā, pāprikā még pāradicsom, még ilyen, tudod. De mos mā ārpádzsukot nem ítet sēnki, mer min géppē beveti. Ez mos mā elmút. Mer ákkó

ázé mennyi pénzt kápnānk! Nem? Hā még birnānk! Ki tudja, hogy fogok-ē bírni. Hetvenkettét betétettem, mā vágyok ā hetvenhārmādikbā. Mit gondósz! Hāt, ki tudja, hogy fogok-ē bírni. Jāj! Úgy fājnak ā lábājim, dērēkām, Úr Jézus Krisztus, Māgdolnā! Hāt birnāk (hājolni), per-se, hogy birnāk. Muszājok, hā birok, hā nem birok, ész-szeesé, ākkó is muszājsz. Ēt nāp szētem hājmat ābbā hārminchārom fok melegbe. Gondód el! Két nāp ā Mā-risnā, ākkó hétfén-keddēn nem vót olyan meleg. Szēr-dān, csitērtēk, de pintēkēn, hāt āz kriminālis vót, mā ākkó úgy, úgy! Ā Kātinā, ā Gābornā, szēttink, ā Vērā is vót, ez ā sārok, sārok mellet, ez ā Pisunāk ā anyjā, Kor-sós. Vótunk válāmi heten. Hāt it ā fehérdēdi dīlébe, hāj-māt szēnni, Jogon. Āz nāgy ezer szēgēl. Hāt ā hārmādik nāp āz mā olyan vót, hogy mindnyājān úgy ki vótunk merivē. Olyan meleg vót, hogy úgy perkét āz ā nāp! Nem is hogy égetēt, hanēm úgy pērkét!

No, de jó vót, ākkó mā két órārā kiszēdtik. No, mondjuk, hāt ēt nāp, gondód mēg, ēt nāp! Rēggētī nyóctú délutān négyig vágy ētig. Órārā. Āmennyi órāt dógozó, ānnyit fizetnek. Igēn, így vān mēghātározvā. Hāt mos rēndēs vágy nem rēndēs? Vān, āki fizet tēbbet, vān, āki nem fizet. Hāt, mos ebbe évbe elkesztik hetvené, tāvāl mēg hātvāné. No, de ākkó, hāny nāp vótām it, válāmi hāt nāp vótām it kukuricāt lērākni ā Mārisnā. Āzt ā nāgy koci kukuricākāt. Ākkor mā, ugyē, ākkó fizettek nyócvānāt. Mēg mikó vótunk krumplit mā szēnni, ākkó is mā nyócvānāt fizetēt, de még mikó ā ārpādzsukot szēttik, mēg ā hājmat szēttik, ākkó hetvenet fizetēt. Vēri mondjā, hogy í mit tudom én, í ā Fidrik Mārinā vót, osz mondjā, hogy Trēzi, hā nyócvān dīnārt fizettek. Én nem mondok sēmmit! Én itt vágyok ā Mārisnā, én nem mondok sēmmit! Hogy āmennyit fizet, ānnyit fizet. Én nem szólok sēmmit! Hā nem fizet, én ākkó is, és nem szólok sēmmit. Ezēkkē mēgyēk is pijácrā, hā vān ēgy kis válāmim, elvisznek, ā Pāp Pisti mēg ā Māris, Sūgār Māris. Mer tudod, hā mostān vān āz ā kis válāmid, mos āz vān ēgy-két dārābkā, mēg tē, ākkó āz hāromszāz dīnār, āmilýē elvisz. Ākkó fizesd ā helpénzt, ākkó mēgē sēmmit.

À fuhārosnā, hā, āki visz ā Pistā, āki mindēnkit visz, hāromszāz dīnār. No, hāt ākkó? Viszi ā ārúmāt, mēg engēmet is. No, de ākkó, ugyē, én āztāt ledógozom nēkik. Ákkó āzt nem fizetēm, mer ākkó ā Māris mondjā, hogy Trēzi néni, nem fizet sēmmit, māj ledógozzā. Hāt ākkó, tudod, így tengēdsz, mind ā tengé, hogy lējjobb-fēllebb, lējjobb-fēllebb. Mos lēesté, mos fēlmész. Ilyen ā zélet.

(Elmondta Mikóné Dubac Teréz, 72 éves. Gyűjtötte Silling István Kupuszinán 2006-ban)

Forrás: Silling István: Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv

82.

Hāt vittem ā gyerekēt ā kezemēn és mēgijedt. Áhogy vittem ā hāmbār, ā régi hāmbārok vótāk, osz fēlugrott ā kutyā, és mēgijedt. Én elnevettem mágām, ezt sēmminek vëttem. Elmēntem ēgy hārom hónap utān ā szomszédāsszonyhó, és āszmongyā:

– Tē, ez ā gyerek ijedezik. – Akkor āszmontā, hogy ēntsé nēkije ólmot. Elmēntem ēgy ēreg nēnihé, āszmontā, hogy hārom nāp ēntsek nēki ólmot és imādkozzāk. Ez mēgtértént, āszmontā, nem elég. Tānyérbā vizet tēnnyi, szentelt vizet mēg ā friss vizet ā kútrú, āmit nem hāsznātunk mēg el, és ākkor kērēszti tēszink sēprít, dārāb sēprít, eltērgēlink, ā tíz fēlēt imādkozunk, és ott ā kánālba óvāszttjuk el āz ólmot. Á kánālāt ā kezinkbe tārtsuk, ā párāzsrā. Mikor elimādkoztuk Miātyānk, Idvēzlégý és ā végin Dicsésség, ēgyszēr, és mikor készen vān ā gyerek feje fēlēt tārtni ā tānyért, és beleēnteni ā ólmot, ākkor mēglātszik, hogy mēgijedt ā gyerek, mitēl ijedt mēg. Ezt mēgcsinātuk, ez nem vót elég hāromszor. Áz ólom teljesen ēgy kutyāt mutatott, āmiti mēgijedt, mēg sok tiskék vótāk. Ázt ā néni āzt mondta, hogy ā szív, mēg ā ijedségnek ā tiskék, tiskeji. Ákkor mēgēn hārom nāp imādkoztunk, āz hāromszor kēllēt ēntenyi, hāromszor ēgy nāp, fēlővāszttāni, és āzt, szintēn ugyanāzt āz ólmot. És āszmontā, hogy ez nem elég, mer

á gyerék szárásságba
vân. Á gyerék áz sovány
vót és nem jávút egyál-
tálân. (1981)

*Forrás: HÓDI Éva szerk.:
A nyelvek és nyelvjárá-
sok jövője*

Szentháromság-szobor
Kupuszinán. Felirata:
Isten dicsőségére ké-
szítettett a Kupuszinai
Egyesült Czéh által. 1864.
évben

Kenderáztatás. Rimóc.
Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:563

IV. Irodalmi gyöngyszemek

Arany János

83.

Szondi két apródja

Felhőbe hanyatlott a drégeli rom,
Rá visszasüt a nap, ádáz tusa napja;
Szemközt vele nyájas, szép zöld hegy-orom,
Tetején lobogós hadi kopja.

Két ifiu térdel, kezökben a lant,
A kopja tövén, mintha volna feszület.
Zsibongva hadával a völgyben alatt
Ali győzelem-ünnepet űlet.

„Mért nem jön a Szondi két dalnoka, mért?
Bülbül-szavu rózsák két mennyei bokra?
Hadd fűzne dalokból gyöngysorba fűzért,
Odailőt egy huri nyakra!”

„Ott zöldel az ormó, fenn zöldel a hant
Zászlós kopiával a gyaur basa sírján:
Ott térdel a gyöngypár, kezében a lant,
És pengeti, pengeti, sírván:”

Arany János (1817–1882), nemzeti líránk ki-
magasló alakja a partiumi Nagyszalontáról szár-
mazott. Az elbukott szabadságharc, az azt köve-
tő kegyetlen megtorlás, a nemzeti szabadságért
meghozandó egyéni áldozatok témája számos al-
legorikus verséhez szolgált kiindulópontul. Ilyen
a Szondi két apródja (1856) is, mely nagykőrösi
balladakorszakának gyümölcse. Ebben a nógrádi
Drégelyvár elestét énekli meg.

...S hogy feljöve Márton, az orosz pap,
Kevély üzenettel a bős Ali küldte:
Add meg kegyelemre, jó Szondi, magad!
Meg nem marad itt anyaszülte.

„Szép úrfiak! immár e pusztá halom,
E kopja tövén nincs mér' zengeni többet:
Jertek velem, ottlenn áll nagy vigalom,
Odalenn vár mézizü sörbet. –”

Mondjad neki, Márton, im ezt felelem:
Kegyelmet uradtól nem vár soha Szondi,
Jézusa kezében kész a kegyelem:
Egyenest oda fog folyamodni.

„Serbet, füge, pálma, sok déli gyümölcs,
Mit csak terem a nagy szultán birodalma,
Jó illatu fűszer, és drága kenőcs...
Ali győzelem-ünnepe van ma!”

Hadd zúgjon az álgyu! pogány Ali mond,
És pattog a bomba, és röpked a gránát;
Minden tüzes ördög népet, falat ont:
Töri Drégel sziklai várát.

„Szép úrfiak! a nap nyugvóra hajolt,
Immár födi vállát bíborszínü kaftán,
Szél zendül az erdőn, – ott leskel a hold:
Idekinn hideg éj sziszeg aztán!”

A vár piacára ezüstöt, aranyt,
Sok nagybecsü marhát máglyába kihordat;
Harcos paripái nyihognak alatt:
Szügyeikben tört keze forгат.

„Aztán – no, hisz úgy volt! aztán elesett!
Zászlós kopiával hős Ali temette;
Itt nyugszik a halmon, – rövid az eset –;
Zengjétek Alit ma helyette!”

Két dalnoka is volt, két árva fiú:
Öltözteti cifrán bársonyba puhába:
Nem hagyta cselédit – ezért öli bú –
Vele halni meg, ócska ruhába!

„S küldött Alihoz... Ali dús, Ali jó;
Lány-arcotok' a nap meg nem süti nála;
Sátrában alusztok, a szélkül is ó:
Fiaim, hozzá köt a hála!”

ANKA
ungariae ciuitas.

Hogy vítt ezerekkel! hogy vítt egyedül!
Mint bástya, feszült meg romlott torony alján:
Jó kardja előtt a had rendre ledül,
Kelevéze ragyog vala balján.

„*Ruszt*em maga volt ő!... s hogy harcola még,
Bár álgyugolyótul megtört ina, térde!
Én láttam e harcot!... Azonban elég:
Ali majd haragunni fog érte.”

Communicavit Georgius Hofnaglus
acceptum alunde A° 1617.

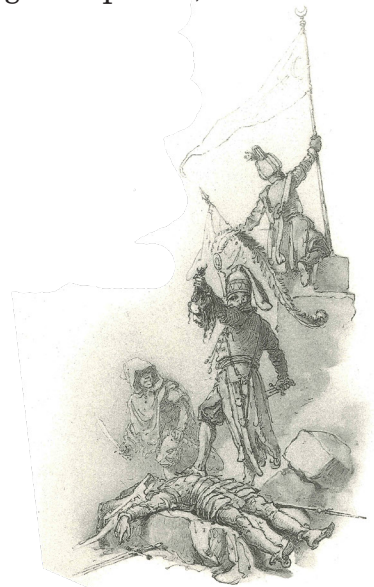
Mint hulla a hulla! veszett a pogány,
Kő módra befolyván a hegy menedékét:
Ő áll a halála vérmosta fokán,
Diadallal várta be végét.

„Eh! vége mikor lesz? kifogytok-e már
Dicséretiből az otromba gyaurnak?
Eb a hite kölykei! vesszeje vár
És börtöne kész Ali úrnak.”

Apadjon el a szem, mely célba vevé,
Száradjon el a kar, mely őt lefejezte;
Irgalmad, oh Isten, ne légyen övé,
Ki miatt lőn ily kora veszte!

A Szondi két apródjának Zichy Mihály-féle
illusztrációja, amely az Arany János balladái Zichy Mihány
rajzaival című díszkötetben jelent meg Budapesten,
1895–1898 között

Balassi Bálint

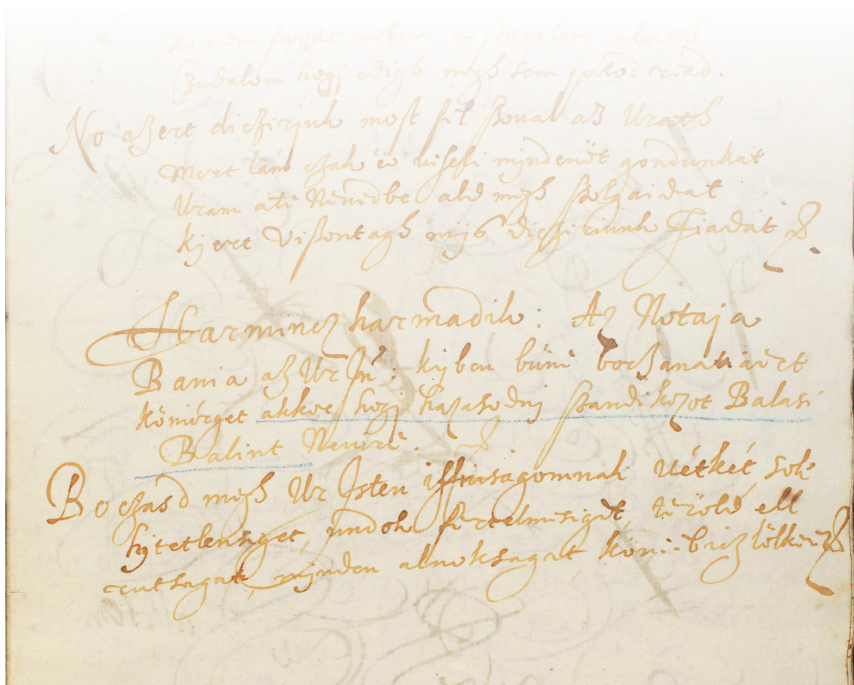
84.

Szent Dávidnak 75. zsoltára

Bocsásd meg Úristen ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét,
Töröld el rútságát, minden álnokságát,
Könnyebbécs lelkem terhét.

Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben
Tétova bujdosik mint madár nagy szélvészben.
Tőled oly igen fél, reád néznyi sem mér,
Akar esnyi kétségben.

...

Akarna nagy sokszor viszont te hozzád térnyi,
De bűnei miatt nem mér elődbe jönnyi,
Tőled elijedett, tudván hogy vétkezett,
Színyed igen rettegi.

...

Térj azért én lelkem kegyelmes Istenedhez,
Szép könyörgésekkel békéljél szent kezéhez,
Mert ő hozzá fogad, csak reá hadd magad,
Igen kegyelmes Úr ez.

...

Balassi Bálint (1554–1594) első, magyarul verselő világirodalmi nagyságunk Zólyom várában született, a Balassák nógrádi eredetű családjából. Balassagyarmat is róla kapta nevét. Birtokaik Borsodtól Barson-Honton át Zólyom és Liptó megyéig terjedtek, a költő a Liptóújvár melletti Hibbe templomában nyugszik. Balassi lírájában a palóc gyökerek ritkán jelennek meg, az itt olvasható zsoltár-változat talán az egyik szép kivétel.

Tompa Mihály

85.

Csengőbarlang

Torna bérces szép vidékén,
Hegyoldalban bércüreg;
A kiáltás, rejtekéből,
Csengve-bongva térve meg:
Jámbor éltü népnek ajkán
Csengőbarlang a neve;
S szirtein így hangzik a mult
Halk viszhangja, a rege:
Sárga lombot ráza s hinte
Fák alá az őszi szél;
Búsan gubbadt a pacsirta
Pusztá fészke szélínél;
S kis kosárral szép leányka
Tartott a hegyek felé,
Hol piros bogyóit a som
Késő fája érlelé.
A rejtelmes lánykebelnek
Egy meghitt barátja van,
Álmait, szerelme titkát
Azzal közli nyájasan;
A rejtelmes lánykebelnek
A dal a meghitt barát;
Dalban hallod szólni szíve
Örömét és bánatát.
Hangos ajka hó dalával
Ment könnyűden a leány;
Vígán lejtett a szomorgó
Völgyön s halmok oldalán;
Hangos ajka hó dalában
Szíve hó szerelme szólt,
Mely forró volt, mint a napfény,
És epedő, mint a hold.
Majd megállt a szirtüregnél

A virító hajadon,
Hol feléje som piroslott
A lefüggő ágakon;
S im mögötte, – hogy bogyókat
Tépne a fa ágiról: –
Szép leány, érett-e a som?
Egy közel hang, – vajh ki szól?!
Rezzen a lány... s kis kosárját
Földre ejti hirtelen;
Néz alá s föl... csendes a táj,
És egy lélek sincs jelen.
Szép leány, érett-e a som?
Kérdi a szó, mint előbb...
S nyájas arcu férfi most a
Szirt-üregből ím kilép.
»Még nem érett, – lőn a válasz, –
Még fanyar, jó idegen!
De jöjj vélem, elvezetlek,
Amott fenn a bércen,
Jól megérett puha somra...!«
Mond, s elindul a leány;
És mosolygva ment a férfi
A kecses vezér nyomán.
Ott somoztak bérctetőn fenn,
Ért bogyóju fák alatt;
»Tépem én, te, jó idegen,
Tartsad a kis kosarat!«
A komoly, szép férfiúhoz
Mond a leányka biztosan;
És az a szót megfogadva,
Sommal a kas rakva van.
Kondulván az est harangja,
– Intő a szép hajadont,

Hogy lakába térne vissza –
A rejtélyes férfi mond:
Vedd e gyűrűt, jó leányom!
Viseld gondját, s ne feledd:
Bajban vigaszt vagy szerencsét
Hoz reád ez, ugy lehet!
És ajándokát a lányka
Megköszönve, távozott;
S a gyűrű szegény fejére
Nem szerencsét, bajt hozott:
Szeretője látván, ami
Nem volt ujján azelőtt:
Pirongatta, megvetette,
Mint egy álnok hitszegőt.
»Hol vevéd a drága gyűrűt...?
Hűtelen vagy, hűtelen!
Isten hozzád; csalfa! többé
Nem beszélsz már énvelem!
Éld világod kedveseddel,
Bujdosásba mégyek én!«

»Oh ne menj!« eseng a lányka,
»Elmegyek!« mond a legény.
»Csak az Isten tudja, látja,
Híved voltam, az leszek
Gyász koporsóm bézártáig...!«
A megrémült lány szepeg,
És a gyűrűt kutba dobja;
De nem lágyit a fiún,
Zordan indul, s nyomán a lány
Kérlelőn és szomorún.
És a csengő nyílás száján
A háborgó pár megállt;
Bércüregnek rejtekébe
A leányka békiált:
»Gyűrűt aki nékem adtál,
Jöjj ki nyájas idegen...!«
Csengve-bongva tér meg a szó,
– És a férfi megjelen.
»Nem hozott gyűrűd szerencsét!
De keserves bánatot;

Mátkám szívében miatta
Nagy gyanúság támadott;
Hűtellenek tartva, mostan
Ha világul elmegyén:
A sirba visz, olyan nagy bú
Marad az én szivemen!«
A mosolygó férfi kézen
Fogta most a távozót,
S rábeszélő nyájas ajka
Békéltetve ejte szót;
És szivét a bús legényke
Könnyebbülve érezé,
S indulának mind a hárman
A közel helység felé.
Ott az ifju pár csodája,
S rettegése egyre nőtt:
Térdet hajtva nagy kicsinnyel,
Az idegen ur előtt;
Néma tisztelettel állva,

Szólni a nép nem mere,
Mivelhogy a férfiuban
Fejdelmére ösmere.
Hű a lány; fiú, okos légy!
Kedvesed most megbocsát!
S kutba dobtad balga lány, te,
A király ajándokát?
Nem mondám-e: vedd e gyűrűt
Viseld gondját, – s ne feledd:
Bajban vigaszt vagy szerencsét
Hoz reád ez, ugy lehet!’
S hogy cimert nyert vőlegénye
Nagy pecsétés íraton:
Csakugyan hogy szerencsét vőn
Gyűrűjén a hajadon.
S ő, ki Bélát elvezette
Érett somra a tetőn:
Egy, mind e napig virágzó
Család összüléje lőn.

A rimaszombati születésű Tompa Mihályt (1817–1868) a XIX. század második felében a népi-nemzeti „költői triász” tagjaként, Petőfivel, Arannyal együtt emlegették. Ebben komoly szerepe volt A madár fiaihoz c. híres allegorikus versének, az elbukott szabadságharc megidézésének. Tompa élete derekán egyre inkább viszszaakanyarodott palóc szülőföldje témáihoz: várakról, városokról, palóc sorsokról írt romantikus elbeszélő költeményeket. Csengőbarlang c. műve kedves lírai példája e korszakának.

Mikszáth Kálmán

86.

A néhai bárány

Az napról kezdem, mikor a felhők elé harangoztak Bodokon. Szegény Csuri Jóskának egész hólyagos lett a tenyere, míg elkergette a határból Istennek fekete haragját, melyet a villámok keskeny pántlikával hiába igyekeztek beszegni pirosnak.

Minden érezte az Isten közeledő látogatását, a libák felriadtak éji fekhelyeiken, és felrepülve gágogtak, a fák recsegve hajladoztak, a szél összesöpörte az utak porát, s haragosan csapkodta fölfelé. A Csökéné asszonyom sár-

ga kakasa fölszállt a házfedélre, és onnan kukorikolt, a lovak nyerítettek az istállóban, a juhok pedig egy csomóba verődve riadoztak az udvarokon.

Hanem a harangszó, mely főnségesen rezgett a viharban, egy kis eső híján, s az is inkább

Mikszáth Kálmán (1847–1910) nemcsak az egyik legnagyobb magyar mesélő, hanem szeretett palóc hazájának, a tót atyafiaknak és jó palócoknak holtig hűségese krónikása. Műveiben megelevenednek a történeti Felvidék palóc alakjai egészen a bányavárosokig és a havasi legelőig. Az egyszerű parasztemberek hétköznapijait éppoly színes ecsettel festette, mint az utolsó várurak sejtelmes, letűnő világát.

használt, mint ártott, elfordította a veszedelmet. A kísértetiesen szaladó búzavetések és kukoricaszárak megállottak, lassanként kitisztult az ég, s csak a megdagadt Bágy hömpölygő vize, mely szilajon, zúgva vágatott el a kertek alatt, mutatta, hogy odafönn Majornok, Csoltó környékén nagy jégeső volt vagy talán felhőszakadás.

No, ha most ez egyszer ki nem csap az a patak, s ki nem önti a bodokiakat, mint az ürgét, akkor mégis jó dolog keresztény katolikus falunak lenni – lutheránus vidéken.

Megnépesült a part, s itt-ott megvillant egy-egy ásó vagy kapa. Az öreg Sós Pál még csákyát is hozott. A gazdák barázdákban eresztették a folyóba az esővizet. Csak aztán vissza ne térjen többedmagával!

Pizkosan hömpölygött alá az ár, s a partok tömött fűzfabokrairól nemcsak a leveleket tépdelte le alul, de a kérget is lehámozta, itt-ott kirepedt az olvadékony földből egy darab, s elmállott a vízben. Hajnalra szélesebb csipke szeli majd a határt, s a cikcakkjai is újak lesznek!

Gerendák, ajtók és mindenféle házi eszközök úsztak a hullámokon, szakajtó, zsúp és ablaktábla. (Egész házakat mosott el a víz valahol!) Azután jött egy petrence, utána pedig valami négyszögletes tuskót gurítottak a habok...

A holdfény éppen oda vágódott. Nem tuskó biz az, de tulipántos láda, s nini, egész csuda, milyen szépen ül ott a tetején egy picike bárány.

Az ám, most, hogy ím a partnak hozza a szél, Tóth-Pernye Jánoséktól egészen jól látszik, amint két hátulsó lábát alászedve, az első lábacskaival megkapaszkodik. Szép patyolatgyapjas, két fekete folt van a hátgerincén, piros pántlika a nyakában. Nagyon szerethette valahol valaki!

Olyan türelmesen ül az ide-oda billegő jószágon, mintha jószántából hajókáznék, s ha mekken is néha, csak azért, mert éhes. Pedig itt még ehetik is, ha a láda bolondjában utoléri a petrencét. Nincs valami messze... amott fordul ni, a Périék pajtájánál! Nosza, szaladj hát utána, öreg láda!

Nézték egy darabig, hogy majd csak előbukkan a kanyarodónál, de meg nem láthatták. Elnyelte nyilván a sötétség, vagy hogy talán Sós Pál uram fogta ki útközben a csáklyával...

Hanem hát azt mondja ökgigyelme, hogy ott volt ugyan, de színét se látta a jószágnak, ami úgy is van akkor, ha olyan módos, tekintélyes ember állítja, ki már az idén is kevesellte a mezőbírói hivatalt, mert öregbíró lesz, ha élünk, esztendőre ilyenkorra.

Ámbátor, ha már szóba jött az a bárány, mégis furcsa eset, hogy míg a felsővégen mindenki tud róla, Sós Pálék kertjénél egyszerre nyoma vész, az alsóvégiek közül már nem látta senki.

Amennyi itt a rossz nyelv, még mindjárt másnap, ott a hálaadó misén is csak addig pihentek, míg az imádságoskönyvek leveleit nyálazták, ahol pedig az Úr kímélő kegyelmét kellett volna inkább megköszönni, amiért nem sújtotta a falut... de amennyi itt a rossz nyelv, százan is kinyújtják lapátnak, hogy a mások becsületét hordják el rajta.

Nyomban nekiestek a gyanúsítással Sós Pálnak: csak ő húzhatta ki, senki más, a ládát! Hanem, iszen, az Isten nem alszik, rossz tűz el nem alszik, nem marad ez annyiban.

Kerül annak gazdája akárhonnán!

Felvidéki tulipános láda kelengyével.
Németh István felvétele, Felvidék.ma

Súgtak, búgtak, hogy (ugyan kis szopja az ilyeneket az ujjából?) ennyi meg annyi tömérdek régi ezüsttallér volt a ládában.

Ami igaz, igaz, lehet az öregnek is tarka macskája, mert a „nagyitalú” Mócsik György, a góizoni szűcs olyasfélét mondott a minap itt jártában, hogy ebben a dologban, ha nem volna lakat az ő száján... Ki tudhatja hát? De az már egyszer mégis bolond beszéd, az ezüsttallérokról.

Nem volt abban a ládában egy veszett garas sem, hanem (ma már tudjuk) benne volt a szép majornoki Baló Ágnes kelengyéje: három perkálszoknya, négy szélből az egyik, hat olajos kendő, nyakba való kettő, ezüstcsatos mellény, tíz patyolat ingváll s azonfelül a mente meg egy rámás csizma, újdonatúj, még a patkó se volt

ráeverve. Szegény Baló Ágnes, benne volt abban a ládában mindene!

Hogy az ár elmosta a csószházat, elmosta a házasságot is. Gúnya nélkül nem léphet az oltárhoz szégyenszemre. Már mindene megvolt, pedig beh keservesen mint cseléd szerezte, minden ruhadarabot egyenkint. Szüretre lett volna meg a dolog, legalább úgy mondta az utolsó szombaton maga a vőlegény – de most már vagy lesz valamikor vagy sem.

Bezzeg a búbánat venné fel a Baló Mihály házát, ha a ház megvolna, ha nem éppen amiatt venné fel, mert a víz felvette. Ágnes majd kisírja két ragyogó szemét, pedig legalább ő vigasztalhatná azt a szegény Borcsa gyereket, kinek a báránya veszett el gonoszul, a tarka Cukri bárányka, akivel együtt játszott, együtt hált... Jó, hogy a cudar Bágy elöntötte a rétet is... úgy sincs már, aki selyemfűvét megegye, mert a kedves, az édes Cukri bárány odalett...

Milyen szépen rázogatta a farkát még az utolsó nap, ugrándozott ott künn a verőfényben, Borcsa picike tenyerét hogy megnyalogatta, jámbor szemeivel nyájasan bámulta, mintha érezné, hogy utoljára látja!

De hátha megkerül, hátha visszahozzák?

Jött is hetek múlva valami nesze az úszó ládának, amelyiken egy bárány ült, makacsul, mintha őrizné. Látták Csoltón, sőt még Bodokon is, körülbelül éjfélre vitte odáig a haragos folyó.

No ez, ha úgy igaz, nem lehetett más, mint a Baló lányok kincse!

El is indult Baló Mihály azonnal. Majd kikeríti ő a lányai igaz jószágát, ha térdig kopik is a lába.

Sígy esett meg a csúfság Bodokon, hogy a legmódosabb ember házát kikutatták. Istenem, de csak nagy úr is a törvény! Maga volt ott a bíró meg a tizedes, mert Baló Mihály a pletyka után indulva, a hatalomhoz fordult.

De nem volt foganatja: semmit sem találtak a Sósportán. Bosszúsan indult haza Baló, lányai egész a határig eleibe jöttek, ha vásárba lett vón, se várhatnák jobban.

– Megvan-e a bárány? – kérde Ágnes fojtott hangon. Jaj, dehogyis merné a ládát kérdezni előbb! Még tán el is ájulna, ha hirtelen azt hallaná, hogy megvan.

– Se a bárány, se a láda. Pedig mindent kikutatott a bíró annál az embernél, akire gyanakszom.

Apróra elbeszélte, amit tudott. Ágnes a szép fejét rosszállóan csóválta.

– Kend, az erő, a hatalommal ment ellene, most én megyek, a gyenge – szólt dacosan –, és a furfang lesz a fegyverem.

Csak a gyermek nem szólt. Pedig még ő is ott állt: a leggyengébb.

Egy hétig járt oda Ágnes, kutatott, fürkészett, fűt-fát kikérdezett. Gózonban is megfordult, hol egy lánya van férjnél Sós Pálnak, hátha ott lesz a ruha? De nem ment semmire, sőt még tetejébe meg is betegedett, kocsin kellett érte menni Bodokra.

Hát lám, hiába volt az Ágnes útja is. Nem segített sem a hatalom, sem a furfang. A gonoszok ereje nagyobb ezeknél.

Hanem ha tán elindult volna az igazság, nem álruhában, nem kerülő úton, nem pallossal, hanem csak pusztá kézzel?...

Le kellett most már mondani a reményről is. Kár volt akár egy szalmaszálát is keresztültenni ebben a dologban; mert csak rosszabbra fordul.

Nemcsak a hozománya van oda a szegény Ágnesnek, hanem most már az egészsége is.

Ahogy érte mentek, vánkost és dunyhát téve a kocsikulcsba, Boriskát is magával vitte az öreg, hadd lásson egy kis világot ő is. Nyolcéves innen-onnan, s még nem volt ki soha a faluból, nagyon anyás... vagy mit is beszélek, hiszen rég nincs már anyja szegénynek!

Nagyobb volt az ijedelem, mint a betegség, amint, nehogy a kocsi megrázza, gyalog mentek mind a hárman a kövezett nagy utcán keresztül, hogy a haranglábnál majd felülnek. Ágnes olyan könnyedén lépdelt, hogy akár hazáig kibírná. Bizony Isten, kár volt a kocsióért!

Hát amint a Csorba Gergelyéktől befordulnak, a Kocsipálék csúre mögül egyszer csak szembe jön az egész előljáróság meg a főemberek, köztük Sós Pál uram is, ünnepiesen felöltözve, újdonszerű ködmönben, mely panyókára fogva lógott a válláról. Igaz biz'a – az új templomot szentelték itt föl a mai napon.

– Nézd, Boriskám! Nézd meg jól azt a hosszú hajú magas embert – súgja kis húgának Ágnes –, az vitte el a Cukrit.

Éppen a községházához értek őkegyelmeik, s mint-hogy Sánta-Radó Ferenc uram azt találta megjegyezni a földélre, hogy új zsúp kellene rá, megállottak a falu hatalmasai, s műértőleg nézegették az ócska eszterhaját. Már csak különös az, hogy minden kopik a világon, még a községháza is!

Borcsa félénken nézte meg azt az embert, nagy, kék szemei telelettek könnyel.

– Ne rángass hát! – förmedt rá Ágnes, s eleresztette a kezét.

– Nem én... csak megrezzentem... Mintha a Cukrit láttam volna felém szaladni a levegőben.

Eközben ők is odaértek a faluházához. Baló Mihály uram dicsértesséket mondott, és továbbment. Ágnes nemkülönben. De nini, az a bolond gyerek, a bizony oda-

megy egész közel, s még meg is szólítja azt a hatalmas embert. Ejnye no, mire való az!

– Bácsi! – szólt csengő szelíd hangon. – Adja vissza a bárányomat.

A tanácsbeliek összenéztek. Kié vajon ez a szép, szomorú arcú leányka?

– Adja vissza a bárányomat! – ismétlé, s a vékony gyermeki hang úgy süvített a levegőben, mint egy parittyakő.

Sós Pál odanézett fanyarul, aztán megigazította hátul palócosan fésűre fogott, deres haját, s nyájasan kérde:

– Miféle bárányodat, fiacskám?

– Az én Cukri bárányomat, a két fekete folttal a hátán, piros pántlikával a nyakában. De hiszen tudja maga nagyon jól...

– Nem láttam én a te bárányodat soha – szólt szemlátomást kedvetlenül. – Takarodj innen, azt mondom...

Aztán odafordult a tanácsbeliekhez:

– Biz ez már régi fedél, bíró uram, becsurog biz ezen...

– Be ám, de a kelmed fedelén is nagyon becsurog, úgy nézem. Alighanem lyukas az valahol, Sós Pál uram.

Fülig vörösödött őkigyelme a bíró gúnyos vádjára.

– Esküszöm, bíró uram, ebben a báránydologban...

A gyermek bámészan nézte a jeletet, amint ingerülten hátrább taszította ködmönét, s kezét elővonván alóla, felemelte két húsos ujját az égre.

Berkenyei palóc kislány 1938-ban. Ismeretlen fényképész felvétele.

MNM PM F:44

– Esküszöm kendtek előtt, itt a szabad ég alatt, az egy élő Istenre...

A gallérzsinór megereszkedvén a rántásban, magától oldózott, s a nehéz új ködmön kezdett lassan-lassan lefelé csúszni, mígnem a csípőktől egyszerre lecsapódott a földre.

Boriska sikoltva egy szökkenéssel termett a leesett ruhadarabnál.

Mindenki ránézett. Még a vén Sós Pál szájában is ott akadt a következő esküszó. Jó is, hogy ott akadt.

– Cukri! Kis báránycám! – kiáltott fel a leányka fájdalmasan.

Lehajolt. Fejecskéjét odaszorította, ahol a bélésen két barna folt látszott...

Ügyes szücsmunka és szép tisztára mosott báránycámból volt az egész bélés, hanem az ismerős közepe mégis a legkülönb.

A kis Baló Borcsa könnyhullatásával még tisztábbra mosta.

Mikszáth Kálmán szülőháza.
Tibai-Takáts János festménysorozatából

Bede Anna tartozása

Mind együtt ültek a bírák. Ott künn a köd neki-nehezedett az idomtalan épületnek, s szinte özszebb szorítá annak falait, ráült az ablakokra, és elhomályosítá a jégvirágokat. Minek is ide a virágok?

A teremben nehéz, fojtott levegő volt, ködmön-és pálinkaszag, s a legfelső ablaktáblán csak lassan, lomhán forgott az ólomkarika.

A bírák fáradtan dőltek hanyatt székeiken, az egyik behunyta szemeit, s kezét bágyadtan leeresztve hallgatta a jegyző tollának percegését, a másik ásítózva dobolt irónjával a zöld asztalon, míg az elnök, letolva pápaszemét orra hegyére, izzadó homlokát törlekendőjével. Szürke, hideg szemei fürkészve szegződtek az ajtóra, melyen most távozik az imént letárgyalt bűnügy személyzete, a beidézett tanúk és vádlottak.

– Van-e még odakünn valaki? – kérdi vontatott, hideg hangon a szolgától.

– Egy leány – mondja a szolga.

– Hadd jöjjön be az a leány.

Az ajtó kinyílt, és a lány belépett. – Üde légáramlat surrant be vele, mely szelíden meglegyintette az arcokat, s megcsiklandozá a szempillákat: a vastag ködön át mintha egy sugár is lopózott volna az ablakhoz, és ott táncolna a jégvirágok között, megsokszorozva magát a tárgyalási terem falain és bútorzatán.

Takaros egy teremtés. Délceg, arányos termet, melyre a kis virágos ködmönke olyan módosan simult, mintha szoborra lenne öntve; fekete szemei szendén lesütve, magas, domború homloka elborulva, megjelenésében báj, mozdulataiban kecs, szoknyája suhogásában varázs.

– Mi járatban vagy, gyermek? – kérdi az elnök közönyösen. (Az ilyen merev, szigorú hivatalnoknak nincs érzéke semmi iránt.)

A lány megigazítja fekete kendőjét a fején, és mély sóhajjal feleli:

– Nagy az én bajom, nagyon nagy.

Hangja lágy és szomorú, a szívekig hat, mint a zene, mely mikor már elhal is, mintha még mindig zendülne a levegőben elváltoztatva mindenkit és mindent.

A bírák arca nem olyan mogorva többé, a király képe meg az országbíróé is odább, nyájasan integet neki a néma falról, hogy csak beszélje el azt a nagy bajt.

Ott az írás, elmondja az; csakhogy azt még előbb meg kell keresni a keblében, ki kell gombolni a pruszlik felső kapcsát, s kezeivel belenyúlni érte.

Ó, a csúf kapocs! Ni, lepattant... leesett. Milyen elbűvölő látvány, amint lehajol érte szemérmesen, s az írás is kihull onnan.

A kegyetlen szürke fej, az elnöké, elfordul, csak a nagy, kövér kéz van kinyújtva az írás felé.

– Egy végzés! – dűnnyögi, amint szűrő szeme elszalad az iraton. – Bede Anna felhívatik, hogy félévi fogházbüntetését mai napon megkezdje.

A lány szomorúan bólint a fejével, s amint azt mélyen lesüti, hátracsúszik rajta a gyászkendő, s a gazdag fekete haj egy vastag fonata kioldózva ömlik arcára. Jobb is, ha eltakarja, mert ha fehér lilium volt előbb, olyan most a szégyentől, akár a bíbor.

– Ma egy hete kaptuk az írást – rebegi töredeazve. – Maga bíró uram hozta, meg is magyarázta az értelmét, édesanyám pedig így szólt szegény: „Eredj lányom, a törvény törvény, nem lehet vele tréfálni.” Hát én el is jöttem, hogy kiálljam a fél esztendő.

Az elnök kétszer is megtörölgeti a szemüvegét, mérges, hideg tekintete fölkeresi a kollégák arcát, az ablakot, a padlót, a nagy vaskályhát, melynek likacsos ajtaján szikrázó tűzszemek nézik vissza mereven, és azt morogja önkéntelenül: „A törvény törvény.”

Majd újra meg újra végigolvassa az idéző végzést, azokat a kacskaringós szarkalábakat a fehér lapon; de bizony következetesen azt mondják, hogy Bede Anna orgazdaság vétsége miatt félévi fogságra van ítélve.

A bádogkarika örült sebességgel kezd forogni. Bizonyosan szél támadt odakünn, aminthogy rázza is

már az ablaktáblákat, s mintha valakinek a hazajáró lelke volna, hideg borzongatást keltve besüvít a nyílásokon: „A törvény, törvény.”

A kegyetlen fej helyeslést bólint a túlvilági hangnak, a nagy kövér kéz pedig a csengettyűt rázza meg a törvénytisztogatóknak:

– Kísérje ön el Bede Annát a fogházi felügyelőhöz.

A szolgálja átveszi az iratot, a lány némán fordul meg, de kicsi, piros ajka, amint görcsösen megmozdul, mintha szavakat keresne.

– Talán valami mondani-valód van még?

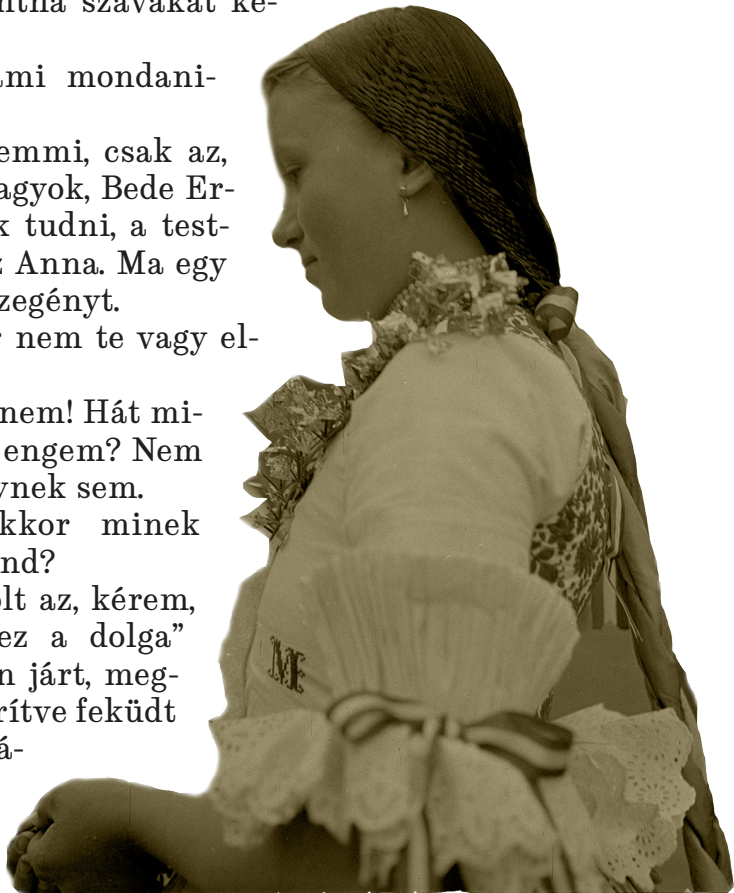
– Semmi... semmi, csak az, hogy én Erzsi vagyok, Bede Erzsi, mert tetszik tudni, a testvérnéném, az az Anna. Ma egy hete temettük szegényt.

– Hisz akkor nem te vagy elítélve?

– Ó, édes Istenem! Hát miért ítélnének el engem? Nem véték még a légynek sem.

– De hát akkor minek jössz ide, te bolond?

– Hát úgy volt az, kérem, hogy mialatt „ez a dolga” a király tábláján járt, meghalt. Mikor kiterítve feküdt a virágos kamrában, akkor jött ez a parancsolat, a „fél

Bánski leány. Fényes Dezső felvétele.
MNM PM F:182

esztendő miatt”, hogy mégis ki kell állnia. Ó, mennyire várta! Beh jó, hogy nem bírta kivárni. Nem ezt várta...

Könnyei megeredtek a visszaemlékezésben, alig bírja folytatni:

– Amint ott feküdt mozdulatlanul, becsukott szemekkel, örökre elnémulva, megsiketülve, megígértük neki az anyámmal, mindent jóváteszünk, amit a szeretője miatt elkövetett. (Mert nagyon szerette azt a Kártony Gábort, miatta keveredett bűnbe.) Azt gondoltuk hát...

– Mit, gyermekek?

– Azt, hogy legyen meg a teljes nyugalma a haló porában. Ne mondhassa neki, hogy adósa maradt: édesanyám a kárt fizeti ki, én meg a vármegyénél szenvedem el helyette azt a fél esztendőt.

A bírák egymásra néztek mosolyogva: „Milyen naiv, milyen együgyű lány!” Az elnök arca is, mintha nem volna már olyan szertartásosan hideg. Sárga kendőjével nem is annyira a homlokát törli; talán lejjebb valamit...

– Jól van, lányom – szól halkán és szelíden –, hanem megállj csak, most jut eszembe...

Széles tenyerét homlokára tapasztja, s úgy tesz, mintha gondolatokba mélyedne.

– Igen, igen, nagy tévedés van a dologban. Hibás írást küldtünk hozzátok...

Nagy, mélázó szemeit élénken emeli fel a lány az öregre, s mohón szól közbe:

– Lássák, lássák!

Olyan fájó szemrehányás van hangjában, hogy az öreg elnök megint a zsebkendőhöz nyúl. A kegyetlen ember egészen el van érzékenyülve. Odalép a lányhoz, megsimogatja gyöngéden azt a hollóhaját a fején.

– Odafönt másképp tudódott ki az igazság. Eredj haza, lányom, tisztelem édesanyádat, mondd meg neki, hogy Anna nénéd ártatlan volt.

– Gondoltuk mi azt! – suttogá, s kis kezét szívéhez szorította.

Szent Péter esernyője (részlet)

Az esernyőről forgalomba jött híreket részint nem hallotta, részint mosolygott rajtok. Igaz, hogy nem értette, miképpen került oda az esernyő, egy percig csudálkozott rajta, de aztán nem törődött vele s odatámasztotta egy szögletbe, ha a tulajdonosa jelentkeznék érte. Ámbár hiszen összevissza nem ér öt garast.

Hanem a mai nap eseményei mindezzel ki nem merültek. Este villám gyanánt terjedt el a hír, hogy Gongoly Mihályné, a glogovai nábob neje befűlt a Bjela-Vodába, mely a felhőszakadástól átkozottan megáradt. A szerencsétlen asszony át akart menni a padlón, hogy a túlsó parton rekedt libáit visszahozza. Vissza is hozta már a gúnárt meg egy fekete bóbitást a hóna alatt, de amikor újra átment a másik kettőért, valahogy megcsúszott a lába, s belepottyant a tajtékozva nyargaló folyamba. Uramfia, még reggel víz se volt benne, egy kecske is kiitta volna egyhuzomra s délre már őrült folyammá dagadt, s a szegény asszonyt, senki sem lévén a közelben, örökre elnyelte. Keresték egész délután, hova lett, tűvé tettek érte csűrűt, padlást, pincét, mikor aztán este Lehota mellett kivetette a víz a holttestét.

Ottbukkantak rá lehotai emberek, fölismerték, s lóháton nyargalt ide az egyik híradással Gongoly Mihályhoz:

A rémeset nagy izgatottságot keltett a községben. Az emberek csoportosan gyülekeztek egyes porták elé:

– Hja, az Isten bír a gazdagokkal is!

Klincsok György bezörgetett a paphoz is.

– Nagy temetése lesz holnapután.

A harangozó betért, egy kupica pálinkát remélve a hírért, a kántorhoz:

– No, kántor uram – mondá –, most szedje össze az eszét. Kövér halott van. Szép versek fognak kelleni.

Harmadnap csakugyan megvolt a temetés. Régen volt már ilyen Glogován. Gongoly uram a lehotai papot is elhozatta, hadd sirassa két pap, a koporsót Besztercéről hozták váltott lovakon, a keresztet elvitték Kopanyicára, hogy az asztalos befesse feketére, fehér betűkkel ráírván a megboldogult nevét és vízbefúlásának napját. Rengeteg nép volt, hátha még szép idő lett volna, de amint már éppen megindult a pap teljes ornátusban a minisztránsokkal a halottasház felé, hát egyszerre megint nagy záporosó kerekedett, mire vissza is szalasztotta Kvapkát.

– Menjen kend hamar, és hozza el az esernyőt, az almárium mellé van támasztva!

Kvapka Pál bámész szemeket vetett a tisztelendőre. Tudta is ő, mi az az esernyő!

– Ej no – mondá a pap türelmetlenül –, azt a nagy vászonkarika-formát értem, amit a kishúgom kosara felett találtunk tegnapelőtt.

– Most már értem.

A tisztelendő úr, nehogy megázzék, behúzódott a Majgó Péterék eresze alá, míg kisvártatva hozta az esernyőt a gyorslábú Kvapka, melyet őtisztelendősége, mindnyájok nagy bámulatára, kezének egyetlen mozdulatával kipeckelt szélesre, kerekre, hogy úgy nézett ki, mintha száz denevérszárny volna egymásba forrasztva. Aztán megfogván nyelénél, felemelte a feje fölé, s ment lassan, méltóságteljesen, anélkül, hogy ázott volna, az esőszemek haragosan cuppogtak-kopogtak a furcsa alkotmányon, de a tisztelendő testéhez nem férhetvén, szép csendesen lefolytak róla.

A temetésen is mindenki az esernyőt bámulta. Erről suttogtak egymással az asszonyok és a férfiak.

– Ezt hozta Szent Péter!

Csak a kántor úr szép versei vonták el egy pillanatra a figyelmet, s feltört a zokogás itt-ott a gyülekezet közt is, amint a legérzékenyebb búcsúszavakkal szólaltatta meg a halottat:

Búcsúzom, búcsúzom felső, alsó szomszédomtól, Lajkó Pál komámtól, Klincsok György sógortól.

Lajkó Pál egész házanépe sírni kezdett, Klincsokné elragadtatva felkiáltott:

– Istenem, hogy bírta ilyen szépre gigondolni.

Amely felkiáltás nagy animót öntött a kántorba, s följebb emelvén a hangját, még szebben, még érzékenyebben szólongatta a halott nevében a többi ismerősöket és rokonokat. Nem maradt itt talán egyetlen szem sem szárazon.

Alighogy elkaparták Gongolynét, még ki sem beszélhették magukat a falu öregasszonyai a temetési pompáról, Gongoly özvegységéről és, uram fia, bocsásd meg nekik a fecsegésüket, hogy már a temetésen keresgélte volna héjaszemeivel a Tyurek Anna szép arcát, amiről a vak is megjósolhatja, hogy a Gongolyné híres »mentyék«-je nem sokáig marad gazdátlanul, mondom, hogy alig józanodtak ki a sírásók a sok pálinkától, amit a torban bevettek, mikor már ismét új sírt kellett ásni. Gongolyné után meghalt a Srankó János, aki azelőtt is sokat settenkedett Gongolyné körül, mikor az még helyes menyecske volt. Most aztán, mintha összebeszéltek volna, együtt mentek. Szinte így várta már ezt az ember. Azelőtt is, beszéltek, némelykor a mezőn eltűnt a Gongolyné a rozsokba, aztán kisvártatva valahonnan csak előbukkant Srankó, és az is eltűnt a rozsokba. Ó, azok az istentelen rozsok! Olyan magasra megnőnek, hogy minden bolondságot eltakarnak!

Most is egymás után tűnt el a két árnyék a végtelen semmibe... Srankót meghalva találták a temetés után való reggelen az ágyban, úgy látszik, a halál »mennyköve«, a guta suhintotta meg.

Srankó is jómódú ember volt, »mágnács«, háromszáz birkája legelt a határban és sok földet szántott, neki is

fényes temetés járt. De nem is volt fösvény a Srankóné, maga ment el a tanítóhoz, paphoz, s megrendelte, hogy minden úgy legyen, ahogy a Gongolyné temetésén volt. Kerül, amibe kerül, de a Srankó familia se kisebb, mint a Gongolyék.

Két pap legyen a temetésen, négy minisztránszgyerek fekete szoknyácskákban, folytonos harangozás. És a többi meg a többi.

János pap meglegedetten bölintgatott a fejével.

– Meglesz, minden meglesz.

– És mibe kerül az egész? – kérdezte Srankóné.

János pap kiszámította krétával, hogy mibe kerül.

– Úgy ám – szólt Srankóné –, de adja még hozzá tisztelendő uram azt a *pirosat is*, hadd lássuk, hogy azzal vajon mennyivel lesz drágább.

– Miféle pirosat?

– Hát amit a Gongolyné temetésén tartott a feje fölött. Gyönyörű volt az.

A pap meg nem állhatta, hogy el ne nevesse magát.

– Hiszen az lehetetlen! Oh, oh!

Srankóné megneheztelve pattant fel, hátraszegve a nyakát kevélyen.

– Miért volna lehetetlen? Az én pénzem is csak olyan, mint a Gongolyé. Hát nem úgy van?

– De édes Srankóné, hiszen akkor az eső esett; holnap pedig valószínűleg szép idő lesz.

Srankónét azonban nehéz volt leverni a lábáról a kapacitálással, ő maga jobban értvén a dialektikához, mint a tisztelendő.

– Hogy akkor az eső esett? Hát annál inkább hozhatja, lelkem szent atyuskám, a pirosat, mert legalább nem ázik a drága jószág. Aztán megérdemli a szegény boldogultam. Nem volt ám az érdemetlenebb ember, mint a Gongolyné. Bíróviselt ember volt az én uram, az anyaszentegyházra is áldozott, most öt éve ő hozta azokat a tarka gyertyákat az oltárra Besztercebányáról, a nagy fehér oltárterítőt pediglen az ő testvérhúga slingelte. Hát meg kell lenni a veresnek.

– De csak nem tehetem magam nevetségesnek, hogy esernyő alatt temessem derült napfényes időben. Hagyjon fel ezzel a hóborttal, Srankóné!

Srankóné azonban erre sírva fakadt, hogy mivel érdemelte meg ő azt a szégyent, hogy az Isten szolgája megvonja azt a tisztességet, ami a holtak jár, s ami az élőknek is jól esik. Mit fognak mondani a faluban?

A Szent Péter esernyőjéből 1958-ban Bán Frigyes és Vladislav Pavlovič rendezett filmet. A felvidéki kisvárosi jeleneteket Selmechányán forgatták. Pomozi Péter felvétele

Azt fogják mondani: »Srankóné még a tisztességes eltakarítást se adta meg az urának, belökte a gödörbe, ahogy a koldusokat szokás.«

– Tegye meg, tegye meg, tisztelendő uram – könyörgött, s míg a nedves szemeit törülgette a keszkenőjével, addig-addig morzsolgatta az ujjáival annak egyik csücskét, míg azon a bog kioldózott, s kihullott belőle egy tízforintos bankó.

Srankóné fölemelte a földről és odatette finom szerénységgel a pap asztalára.

– Ezzel még megtoldom, csak meglegyen a teljes pompa, kérem alássan.

Erre a jelenetre betört a konyhából Adameczné is kötényben, főzőkanállal, hozzácsatolván a maga kérését.

– Úgy, úgy, édes tisztelendő úr, a Srankó istenes ember volt. Nem igaz ám az a sok pletyka, amit róla beszélnek. De ha igaz volna is, akkor ez az igazság éppen a Gongolynét sújtaná – Isten nyugosztalja. Ha hát az egyiknél ott volt a szent esernyő, bátran ott lehet a másiknál is. Vagy már haragszik az Istenke eddig is s akkor mindegy, hogy egy kicsit jobban haragszik, vagy még nem haragszik, és akkor most sem fog megharagudni.

– Ugyan, ugyan, Adameczné, nem szégyenli magát ilyen ostobaságokat beszélni. Hagyjanak nekem békét az efféle babonákkal! Az egész kívánságuk egyszerűen nevetséges.

Hanem a két asszonyt ugyancsak nem lehetett lebeszélni: »Tudjuk mi, amit tudunk, minket a tisztelendő úr el nem ámít«, s addig-addig rimázkodtak, okvetetlenkedtek, míg végre beleegyezett, hogy Srankó Jánost is az esernyő alatt fogja temetni, hozzátévén:

– Ha addig el nem viszi a gazdája. Mert az tény, hogy valaki itt hagyta, s ha érte jó, oda kell adnom.

Adameczné jelentőségteljesen hunyorgatott Srankónéra:

– No, afelől nyugton alhatunk, aki azt elhozta, minden ezer esztendőben egyszer szokott megfordulni a planétánkon.

Valóban az esernyőért senki sem jelentkezett, úgy-hogy másnap, bár száraz, szép délután volt és egy csöpp felhő sem mutatkozék a mennybolton, a fiatal tisztelendő úr mégis kinyitá az esernyőt a koporsónál s az alatt menve, kísérte a beszentelt koporsót a temetőbe.

Négy erős férfiú: Szlávik, Lajkó és a két brontes Magát testvér vitték vállukon a szentmihálylovat, melyen a koporsó nyugodott. Isten akarata úgy rendelé, hogy a kovácsműhely tájékán az egyik Magát megbotlott egy kőbe és leesett, mire megijedt az utána ballagó Lajkó Pál, megrázkódott, elveszté lélekjelenlétét, a szentmihálylova félrebillent, és a koporsó lezuhant a kövekre.

Nagyot reccsent, meghasadott, összetört, megvillant egy percre a slingelt szemfödő, majd később látható lett a halott is, aki a nagy rázkódás következtében felocsúdván a tetszhalálból, mély lélegzetet véve, megmozdult és felsóhajtott:

– Istenem, hol vagyok?

Lőn nagy ámulás-bámulás, népek csodálkozása, mire a kovácstól dunyhát, vánkosokat hoznának sebesen, s ágyat vetvén egy, az udvaron talált, vasalás alatt levő kocsira, oda tették fel az Isten különös csodatétele által feltámasztott halottat, s átváltozván gyászmenetből Istent dicsérő processzióvá, templomi zsolozsmák éneklése mellett kísérték haza a szegény Srankó Jánost, aki már útközben annyira magához tért, hogy otthon mindjárt enni kért.

Egy köcsög tejet hoztak neki. A fejét rázta. Lajkó feléje nyújtotta a pálinkásbutykost, mely a tor szempontjából meg volt töltve. Mosolygott.

E nevezetes eseménytől kezdődik voltaképpen az esernyő legendája, mely szállt, szállt, keresztül a fenyves erdőkön, az égnek meredő sziklákon, mindig messzebb, messzebb, megnövekedve, fölfrissítve, újabb és újabb részletekkel megaranyozva.

Krúdy Gyula

89.

A lőcsei kakas

Lőcse város piacán még manapság is ott áll a híres Thurzó-ház, amelyben valamikor királyok és fejedelmek laktak, ha Lőcsén átutaztak. Nemcsak régen, de még manapság is a Thurzó-ház a legszebb ház Lőcsén. Tele van szobrokkal, faragott képekkel a ház homlokzata.

Abban az időben, amikor Mátyás királyunk parancsolt Lőcse városában, bizonyos Thurzó Kelemen volt a ház gazdája.

Thurzó Kelemen gyakran járt Budára a király látogatására. Rossz időjárás mellett bizony három hétig is tartott az utazás. Néha elakadt a hintó az országút sará-

ban. Akkor lóháton folytatta az utazást Thurzó Kelemen.

Krúdy Gyula, a leglíraibb magyar próza mestere nyírségi születésű volt, de iskolás évei meghatározó részét a Poprád-völgyi Podolinban, a Szepességben töltötte. Később Szindbádként, korokon és világokon átutazó hajósként újra és újra bejárta Bártfát, Lublót, Podolint, a Felvidék ódon városkáit. Történeteiben megelevenednek a palóc várkisasszonyok és a szolgálóleányok, városbírók és kapitányok.

Pedig már nem volt valami fiatal ember. Azt szerette mondani magáról, hogy százesztendő is elmúlt. Lehetséges, hogy eltévesztette az időszámítást, nem volt egészen százesztendő.

– Uram, király – mondta egyszer Budán –, te már bejártad gyalog és lóháton egész Magyarországot. Még csak Lőcsén nem voltál. Pedig ott van az én vendégszerető házam, messze földön híres konyhám.

A nagy király szelíden legyintett.

– Jobb háza neked nincs, mint az enyém Budán, s konyhámra se volt panasza idáig senkinek. Ezért

tehát nem megyek Lőcsére. Nincsen valami egyéb nevezetessége Lőcsének, amiért érdemes volna odautazni?

Thurzó Kelemen felborzolta az üstökét:

– Van. Az én kakasaim. A legnagyobb kakasok Magyarországon. Aztán úgy beszélgetek velük, mintha a fiaim volnának.

– Ejnye, no – pattintott az ujjával a király –, mintha már hallottam volna valahol, jártamban-keltemben, a lőcsei kakasról. Csakhogy az sem a te kakasod volt.

Thurzó Kelemen lelógatta a fejét:

A lőcsei Thurzó-ház homlokzata

– Igaz biz az. Az én kakasomnál is van Lőcsén híresebb kakas. A lőcsei kakas. Így hívják Fabricius uramat, a szigorúságáról híres lőcsei főbíró.

Mátyás elgondolkodva nézett a vár lábánál folydogáló Dunára. Aztán így szólalt meg:

– No majd elmegyek egyszer Lőcsére, megnézem az ottani kakasokat.

Thurzó Kelemen boldogan kiáltott fel:

– Piros csizmát húzok a kakasaim lábára.

Nemsokára pedig azután a lőcsei erdőben megfogtak a csőszök egy szegény embert, aki a lehullott száraz gallyakat gyűjtögette.

Miután a szegény ember nem tudott engedelmet előmutatni a fagyűjtésre, a csőszök összekötözték kezét-lábát, és behajtották a városi tömlöcbe. Ott hagyták ülni vagy két napig, aztán a főbíró elé vezették.

Rettegett ember volt akkor a lőcsei bíró. Még a fejét is leüttette a bűnösöknek. Ott volt a pallos az asztalán, amikor a szegény embert elébe vezették.

– Hogy mertél a város erdejében fát gyűjteni? – kérdezte a főbíró.

– Télre hajlik az idő. Nem volt tüzelőm. Pedig éppen kakast akartan főzni ebédre.

A lőcsei bíró ezen nagyon megharagudott, mert tudta, hogy őt a háta mögött kakasnak csúfolják.

– Miféle kakasod lehet neked, te rongyos? – kérdezte.

– Olyan kakasom van, amely piros csizmában jár.

A bíró a lábára pillantott. Éppen a piros csizmája volt rajta. Mérges lett erre, hogy szinte szikrázott a szeme.

– Ezért megtanítlak! – kiáltotta. Piros csizmát csak a bírónak szabad hordani Lőcsén.

– Hát talán éppen a bírót akarom megenni ebédre – felelt a szegény ember –, mert nagyon megéheztem két nap alatt a tömlőben.

– Vágjatok rá huszonötöt! – parancsolta a bíró fogcsikorgatva a város legényeinek, akik ott állottak a bíró háta mögött.

Erre a szegény ember kihúzta a derekát.

– De bizony hozzám ne nyúljatok, mert nem marad eleven kakas Lőcsén, ha engem megérintenek. Én vagyok Mátyás, a király.

Hej, lett erre nagy riadalom a városban!

Még tán a toronyóra is megállott ijedtében a városházán.

Thurzó Kelemen uram pedig futott lóhalálában a városházára.

– Uram, királyom! – kiáltotta. – Hisz én vártalak vendégnek Lőcsére, nem a város tömlőce.

A bíró térdre borulva kérte a királyt, hogy bocsátana meg neki.

– Igaz, ami igaz – mondta a király –, hogy Thurzó uram piros csizmás kakasait jöttem megnézni Lőcsére, de másféle kakast találtam. Hát ezentúl ez másképpen lesz. Lőcsén ne legyen másféle kakas csak az igazi kakas. Ennek emlékezetére a lőcsei bírónak ezentúl piros csizmában kell járni. Az erdőben pedig szedjenek fát a szegények.

Így is volt az sokáig! A lőcsei bírók szégyenkezve viselték a piros csizmát, de igazságtalanságot nemigen mertek elkövetni. A piros csizma mindig eszükbe juttatta a királyt.

Az utolsó várkisasszony

Enyiczko alatt éppen olyan szeszélyesen kanyarog a Vág, mint akár másfelé. Fut, fut a nagy hegyek alatt, és hízelkedve locsolja körül a kősziklák lábát. Kristályvizében gyönyörködve nézik magukat a parti nagy fák, sőt még a vén hegyek is belepislognak a természet adta gyönyörű tükörbe, mintha csak azt néznék, hogy milyen hosszúra nőtt már a szakálluk.

Ha ezek a vén hegyek beszélni tudnának! De sok mindent láttak már, mióta mozdulatlanul állnak egy helyben! De még a százesztendőös nagy fák is sok mindent tudnak. A hegyre keskeny ösvény kanyarog, beszegve boróka- meg kökénybokrokkal. Valamikor másféle volt ez az út is. Nem álltak rajta nagy kövek, sziklák, amelyeket a vihar lesodort a hegytetőről. Odafent kopasz

A Vág völgye a kanyargó folyóval

falak, füstös, félig romba dőlt bástyák jelentik, hogy itt valamikor várkastély állott. Régi, dicsőséges időkről beszélnek a romok. A tornyokban most varjak laknak, de meglehet, hogy még nemrég is fegyveres vitézek figyelték onnan az enyiczközi országutat. A nagy szakállú, vitéz Enyiczky nemzetség lakta a kastélyt. Ha nem verekedtek az ellenségeikkel, itt mulatoztak békees időkben. Meghaltak valamennyien, és szépen levitték őket a mély sírboltba. Amikor a legutolsó Enyiczky is érezni kezdte, hogy már lekívánkozik oldaláról a kard, csizmájáról a sarkantyú, egyszerűen elnehezedett, és lóra se tudott ülni, elhívatta az írődeákját, Bikk Kelement.

– No, diák – mondta –, még én is meghalok.

A diák csaknem elpityeredett, mert nem volt még valami öreg legény.

– Ne tegye azt, kegyelmes uram. Mit csinálunk mi itt, ha kegyelmes urunk meghal?

– Magam is éppen azon gondolkozom – felelt a várúr.

– Ha fiam volna, nem sokat törődnék az egész halállal. Azt mondanám: Isten áldjon meg benneteket, szolgáljátok tovább a fiamat, éppen olyan hűséggel, mint engem szolgáltatok! De az a bökkenő, hogy nincs fiam.

– Bizony nincs – sóhajtott a diák. – A vitéz Enyiczkyek nemes fája nem virul tovább a fiúágon.

– Van azonban kisleányom, aki csak pusztán véletlenségből nem született fiúnak. Tüzes, szilaj, bátor, mint egy férfi. De hát mit ér a bátorsága, amikor ő voltaképpen mégiscsak leányka. Gyenge leányka, akire nyomban rátörnek ellenségeim, amint én behunyom a szemem. Bezzeg ha még tudnám forgatni a buzogányt, nem sokat törődnék ellenségeimmel. De, diák pajtás, már a sarkantyúmban is meg-megbotlom, ha éppen nem vigyázok.

A diák szomorúan bólingatott.

– A szakálla is fehér kegyelmes uramnak.

– Biz az fehér, öcsém. Hanem hát nem az a fontos itt, fiam, hanem az, hogyan kellene segíteni a dolgon. Hogy ne legyen bántódása se a leánykámnak, se nektek, ha én már nem is leszek. Gondolkozz, diák!

A diák leült és gondolkozott. Furcsa kis ráncok szadgáltak az arcán, a homlokán, mialatt gondolkozott. Még a hátát is meggörbítette, a nyakát előrefeszítette, és úgy szorította az öklét, hogy csaknem ropogtak a csontjai.

– Nem jut eszembe semmi – motyogta.

– Gondolkozz tovább! – parancsolta Enyiczky.

A diák megint nekifeküdt a gondolkozásnak. Talán még a feje is ropogott bele, a szeme pedig kidülledt...

– Nos? – kérdezte a várúr.

Ebben a pillanatban hangos kürtszó hallatszott a várudvarból. A kapuláncok csikorgása hallatszott. Enyiczky uram kidugta a fejét az ablakon.

Tüzes paripán fiatal, nyúlánk leányka száguldott be a kapun. A kezében kelevéz, a nyeregben férfi módjára ült. A paripa kényesen rakta finom lábát alatta. Mintha érezte volna, hogy drága terhe van.

A lovagnő után fegyveres csatlósok, vitézek nyomultak be a kapun. Majd egy csomó csaholó kutya. Végül födetlen fejű parasztok zöld gallyakból font saroglyán egy hatalmas vadkan tetemét cipelték.

– Nézd, diák! – kiáltott föl ragyogó szemmel a várúr. – Hát nem férfinak született ez a leány?

A diák kinézett az ablakon.

– Bizony annak. De ha annak született, miért nem férfi? Legyen férfi a mai naptól. Ne tudja meg soha senki, hogy ő leány. Járjon férfiruhában, forgasson fegyvert. Nem hal meg az utolsó Enyiczky. Margit kisasszony az utolsó Enyiczky.

A lovagterem ajtaja felpattant. Margit hosszú vadászruháját felkapva, hosszú lépésekkel jött be a magas ajtón.

– Itthon vagyok, apám – szólt, és kezét csókolt az öregnek.

Kis zsámolyt húzott a karosszék mellé, és nagyokat fújva odatelepedett.

– Sok dolgot adott az a vaddisznó, amit ma leterítettem. A negyedik határig üldöztük hegyen-völgyön át. Lovaink, kutyáink ugyancsak kifáradtak a hajtasban.

De még a vadászok is kimelegedtek. Azért a mai napra pihenőt rendeltem a kastélyban – így szólt Margit, és tüzes nagy szeméit apjára emelte.

– Jól tetted – felelt az öreg.

– Még valami más mondanivalóm is van – folytatta a leány. – Útközben a sűrűségből fegyveres vitézek rohantak elő, és lecsaptak ránk. A Komoróczy uram katonái voltak.

– Nos? – szólt az öreg, és előrehajolt.

– Hát aztán jól helybenhagytuk őket.

A diák örömeiben akkorát ugrott, mint egy kecske. De még az öreg Enyiczky is felállott karosszékéből.

– Ezt jól csináltad. Fuss, diák, guríttass három hordó bort a pincéből vitézeimnek! Ma mulathatnak.

Mire a diák visszajött a lovagterembe, akkorra csodálatos változás történt ott. Egy ifjú vitéz állott a terem közepén sárga szattyáncsizmácskában, bő, kék bársonyzubonyban, fején sastollas főveggel. Éppen a kardot csatolta fel a derekára.

Enyiczky uram nevetve dörzsölte fonnyadt kezeit.

– Nagy dolog történt! Enyiczky Margit várkisasszony eltűnt. Elröpült, mint egy galamb. Ellenben idepottyant valahonnan ez a fiatal vitéz, akit neveznek Enyiczky Mártonnak. Ő az én édes fiam. Diák, tudasd a várnéppel a nagy eseményt.

Bikk Kelemen előbb fél térdre ereszkedett. Felemelte a jobb kezét.

– Ezennel hűséget esküszöm az én kis gazdámnak! – szólt, és kezet csókolt az ifjúnak.

Majd megszólaltak a vár harangjai. A vitézek mindenfelől összegyülekeztek a várudvaron. Hármat pukkantak az ágyúk a bástyafokon. A dörgést százszorosán visszahangozták a hegyóriások. Az öreg Enyiczky levezte a fiatal vitézt az udvarra vitézei közé.

– Íme, a fiam, katonák! Szolgáljatok hűséggel.

A vitézek vivátot kiáltottak.

Majd kürtösök pattantak gyors paripákra, és beszáguldották az egész környéket. Megfújták a kürtöt, és mindenütt hirdették, hogy a várúrnak fia van.

Este nagy máglyákat gyűjtöttek a hegyormokon. A máglyák fénye bevilágította a környéket. Az udvaron muzsika zengett, és a vitézek rakták a táncot.

A diák éjfél után ezzel a hírrel toppant a mulatók közé:

– Vége legyen a mulatozásnak. Az imént lehunyta örök álmra szemét az öreg várúr. De él a fiatal.

S nyomban lovas staféta vitte Budára a királyhoz a hírt, hogy mától fogva Enyiczky Márton az úr Enyiczky várában.

II.

Az enyiczkyi várban lassan-lassan feledésbe ment, hogy itt valamikor egy nyúlánk, fiatal leányka járt-kelt, virágokat öntözött, és varróasztalkánál ült.

A kis varróasztalka búsan, elhagyatottan állott a fehér leányszobában. A jácintok, tulipánok elhervadtak a kiskertben, még a fehér cicák is elmenekültek a várból, mert már senki sem kötött piros szalagocskát a nyakukra.

Fegyvercsörgés, vitézi torna, katonák zajgása verte fel a vár csöndjét. A fiatal várúr nagy kedvelője volt a férfias mulatozásoknak. Enyiczky Márton nem a békét szerette, hanem a harcot. Otthon néha kifakadt a vitézei előtt:

– Nem értem a királyt! Miért nem csinál már valami háborút? Megöl bennünket az unalom!

De ha a király nem is háborúzott, mégis gondoskodott a sors arról, hogy a kardjuk meg ne rozsdásodjon az enyiczkyi vár lakóinak. Házsártos, verekedő szomszéd urak mindenfelé vannak, voltak Enyiczky körül is. Csak éppen a Vágon kellett átkelni, mindjárt megtalálhatták Korponai Pál uramat az ő vitézeivel.

Korponai uram eleinte szépen kitért az Enyiczky vitézei elől.

– Eh, asszonnyal csak nem mérem össze a kardomat!
– dohogta.

De az ő türelme is elfogyott. Utóvégre megunt, hogy mindig idegen hadak kalandozzanak a birtokain,

lőjék erdejében a vadat. Kijött a sodrából. Megcsavarta a bajuszát.

– Már látom, hogy előbb-utóbb mőresre kell tanítani azt a leányt! – mondta.

Az alkalom nem is nagyon késett. Nemsokára ezután vadat űzött Enyczky Márton a Vág túlsó oldalán. Korponai Pál lecsapott a vadászokra.

– Adjátok meg magatokat! – kiáltotta Korponai Pál. Egy csengő hang felelt a felhívásra:

– Kard, ki kard!

Enyczky Márton összeesapott a Korponai vitézeivel. Kerekedett olyan csetepaté a völgyben, hogy csak úgy visszhangozták az erdők a fegyverzajt.

Korponai uram is véres fejjel menekült az ütközetből. Öklével fenyegetett hátra:

– Megbánjátok ezt! Majd igazságot tesz a király! Szabad-e lánynak verekedni férfiakkal?

Leány fehér lovon, lovagi páncélban.
William Etty (1787–1849) angol festőművész
Jeanne d'Arc című festménye

Igen ám, csakhogy a király Budán lakik, messze a Vág völgyétől. Addig bizony senki se parancsol Enyiczky Mártonnak. Nem is volt neki nagyobb mulatsága, mint jól elpáholni a szomszédait.

– Eleget garázdálkodtatok – mondta –, amíg férfiak voltak az urak Enyiczkón. Most majd megmutatom nektek, hogy milyen erős egy leány.

Meg is mutatta. Akadtak bátor fiatal menyecskék, leányok a környéken, akiknek szörnyen megtetszett az Enyiczky Márton vitésége. Jöttek sorban:

– Margit kisasszonyka – (nekik, hiába, mégiscsak Margit volt Márton) –, sorozzon be minket is katonának.

Enyiczky Márton nevetett.

– Helyes. A testőrségembe sorozlak benneteket. Legyen csupa asszony testőröm.

Az öreg Málík Ferencné volt a testőrök kapitánya. Ennek a hatalmas termetű öregasszonynak még bajusza is volt akkora, mint akármelyik férfiúnak. A menyecskék, lányok hamarosan megtanulták a fegyverforgatást. Hej, furcsa leányok teremnek ott a Vág mellett! Nem egykönnyen ijednek meg az árnyékuktól. Ellenség járt mindig ezen a tájon. Az asszonyok megtanulták már régen, hogy ha a férfiak mind elfogynak egy szálig, nekik kell megvédeni az édes magyar hazát.

Csak éppen a véletlenül múlt, hogy a férfiak nem fogytak el soha.

Vitézi ruhát kaptak az asszonyok, és ott lovagoltak valamennyien a vezér körül. Csupán egy férfi volt közöttük. Bikk Kelemen, a diák, ő vitte az Enyiczkyek címeres zászlaját. A buzogányt tartó férfikart kék mezőben.

– Ez a zászló férfikézbe való – mondta a diák, és semmiképpen sem vált volna meg a lobogótól.

Nemsokára Korponai Pál uram veresége után a többi szomszédokra is rákerült a sor. Komoróczy Mihályt úgy beszorították az Enyiczky-hadak Zupolyra, a kastélyába, hogy a jó úr hetekig nem mert onnan kimozdulni.

– Veszedelmesebbek az ördögnél ezek az asszony-katonák! – dörmögte. – Mintha tűz lobogna valamennyinek a szemében. No de majd igazságot tesz a király! Szabad-e asszonynak verekedni?

Mentek az urak a király elébe. Éppen Mátyás király viselte akkor a koronát, az az igazságos Mátyás király, akinek emlékezete örökké él a nép ajkán.

A király meghallgatta a Vág-völgyi urak panaszát. Nevetve csóválta a fejét.

– Ilyet még a nagyapám se hallott! – kiáltott fel. – Hol van az az ördögös leányzó?

– Enyiczkón, felség – feleltek az urak.

Marastoni József:
Mátyás király páncélban, 1855.

A király nyomban lovas hírnököt küldött Enyiczkóra. Jöjjön a várúr a királyhoz Budára.

Jött is Enyiczky Márton. Csupán a legkedvesebb testőreit vitte magával Málikné kapitány-asszonnyal. Megállott a király előtt:

– Hívatott felséged, itt vagyok.

A király elgondolkozva nézte a daliás termetű vitézt.

– A szomszédaid panaszkodtak.

Enyiczky Márton nevetett.

– Megraktam őket.

– Azt panaszták éppen.

– Büntessen meg, felséged... Én nem tehetek róla.

A hadaim unatkoznak. Háborút nem csinál a király, hát mi magunk csinálunk háborút.

Mátyásnak ráncba szökött a szemöldöke.

– A király azt teszi, ami a legbölcsebben van. Hanem azért neked, Enyiczky, nem szabad verekedni. Leány kezébe nem való buzogány. De viszontag úgy kell azoknak a gyáva férfiaknak is, akiket megvertél. Most menj haza békével. Jövő évre háború lesz.

Enyiczky Márton a levegőbe dobta a süvegét.

– Éljen a király! – kiáltotta.

A kiáltást meghallották odakívül táborozó hadai, és azok is éljent kiáltottak. A kiáltást a vén budai hegyek visszamorogták.

– Jövő évre háború lesz! – szállt-repült a hír szájról szájra.

A szemek kigyulladtak, az arcok kipirosodtak.

Enyiczky Márton fél térdre ereszkedett a király előtt.

– Felséged nevezzen ki kapitánynak! – szólt.

Mátyás megcsóválta a fejét.

– Nem tehetem, Enyiczky. Mert nagy a király hatalma, de még ő sem csinálhat a leányból fiút.

– De azért mehetek a háborúba?

– Ha ott leszel, jól leszel.

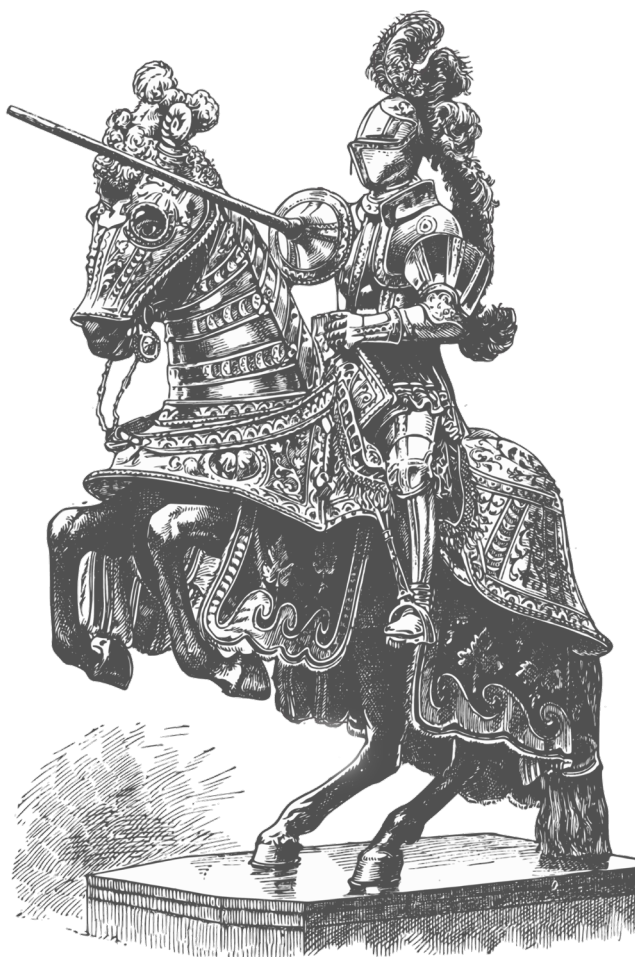
– Ott leszek! – kiáltotta Enyiczky Márton.

Lóra ült, és visszatért hadaival Enyiczkóra várni, amíg kiüt a háború.

III.

A Vág völgyében a vén hegyek már tavaszi ruhájukat öltötték fel. Ilyenkor még a legvénebb sziklák is mintha kicsicomáznák magukat, szép zöld moha terem rajtuk, mint ha újra haja nőne valamely kopasz aggastyánnak. A rigók füttyültek az erdőben, a pisztrángok nagyokat ugrottak a Vág kristálytisztá vizében. Tavasz volt, és az enyiczközi várban a vészharangot kongatta a toronyőr.

– Kongasd csak, Szatmári, kongasd! – kiáltotta fel Enyiczky Márton a toronyőrhez. – Hadd gyülekezzenek a népek, a katonák.

A körös-körül levő falucskában, ahol a vészharang kongását hallották, a tótok letették munkájukat.

– Valami baj van a várban – mondták, és siettek a legrövidebb úton elérni Enyiczky várát.

Jöttek, jöttek mindenfelől. Szinte feketéllett a fehér hegy a fölfelé törekvő embertömegtől. A vár kapuja tárva-nyitva. Ott sorakoztak a tótok. Bikk Kelemen, a diák, kardját csörgetve járt közöttük.

– Elbúcsúztatok-e az otthonvalóktól? – kérdezte a gyülekezőket.

– Ugyan miért búcsúztunk volna el? – felelték a tótok.

– Mert háborúba megyünk. A király hírnöke itt járt ma reggel, és meghívta Enyiczky Márton urunkat minden hadaival a király zászlaja alá.

– Háborúba megyünk! – zúgott végig a hír a tótok csapatában.

Nem is nagyon búsultak a dolog miatt. Sőt, inkább örültek neki. Legalább kedvükre kiverekedhetik magukat. A fiatalabb legények jókedvűen ütötték össze a bocskorukat, de még az öregek is felkiáltottak:

– A kakas csípje meg! Legalább utoljára, mielőtt meghalnánk, igazában verekedhetünk.

A vár pincéit felnyitották, és a cselédek halomszámra hordták elő onnan a sok fegyvert. Paripákat nyergeltek az istállókban, és Bikk Kelemen, a diák, lehozta az udvarra az Enyiczky zászlaját.

De összegyűlt az asszonyok hada is. Málikné osztogatta közöttük a parancsokat:

– Vitéz asszonynépek! Most aztán jól vigyázzunk a mi kis gazdánkra! Mert igazi háborúba megyünk!

A lépcsőkön talpig ezüstpáncélba öltözve jött le az ifjú Enyiczky. A tavaszi nap végigesókolta gyönyörű ruháját. Szikrázott aranyos sisakja, amely mellett kerecsentollat lobogtatott a szél. Olyan gyönyörű volt nyúlánk, karcsú alakja, mintha a mesebeli királyfi lépkedne ott az enyiczkyói tótok között.

A vitézek körülrivalogták. Ragyogva tapadt rá mind-egyiknek a szeme. Százszor is meghaltak volna a kis gazdájukért.

Nemsokára ezután megindultak a hadak. Mintha ércbíró kanyargott volna a Vág völgyében. Daliás lovasok nyargaltak elől, utánuk hosszú sorban jöttek a gyalogosok. Így vonult harcba egy középkori várúr.

Mikor elértek a király táborába, Mátyás jókedvűen nézte a hatalmas sereget.

– Jól viseled magad, Enyiczky, hívem.

Ez a dicséret többet ért Enyiczky Mártonnak mindennél a világon.

A Felvidéken garázdálkodó cseh rablókkal volt éppen háborúja a királynak. Az idegen földről idevetődött rablólovagok magas hegyeken épült sziklavárakban húzták meg magukat, és a király hadainak egyenként kellett elfoglalni a várakat.

Folyt a háború már második esztendeje. Nem fáradt bele senki. De legkevésbé a fiatal Enyiczky. Mindig ő volt legelől katonáival a harcokban. Mintha valami csodálatos bűvkör vette volna körül ezüstpáncélos alakját: fegyver nem fogja testét. A legjobb vitézei elhullottak mellőle, őt meg egy karcolás sem érte. A vitéz Málikné egy sáncárokban lelte halálát, Bikk Kelemen, a diák, a sztrahói völgyben esett el egy véres ütközetben. De mikor már mozdulni sem tudott, még akkor is erősen tartotta az Enyiczkyek lobogóját. Nem is adta oda másnak, csak a kis gazdájának. A vitéz tótok sorai is megritkultak a hosszú harcok alatt. Elmentek egy másik országba, ahol több zab terem.

Csak az ezüstfehér vitéz maradt sértetlen a legádázabb harcokban is. A csehek szinte babonás félelemmel tekintettek a hófehér paripán vágató ezüstfehér vitézre. Futottak előle.

– Jaj, az ördög! – kiáltották.

Mások meg azt mondták, nem az ördög az, hanem angyal. Lángból van a szablyája.

A vén Morvó-hegyen álló cseh sziklafészket dúlták fel egészen Mátyás hadai. Hosszú, véres harc után, amelyben a vár védői egytől egyig halálukat lelték, bevonultak a várba a király katonái. Felkutatták a folyósokat, tornyokat, vajon nem rejtőzött-e oda ellenség.

Enyiczky Márton a mély pincébe ereszkedett le. Amint ment, ment előre a sötétségben, egyszerre halk gyermeksírás ütötte meg a fülét. A hang irányába ment. A pince bolthajtása alatt két gyönyörű, szőke leánykára talált, akik egymást átölelve tartották... Enyiczky meghatottan nézte a szepesgyermeket.

– Szegény kis árvák! – sóhajtott.

Most megszólalt az egyik leányka:

– Ezüstfehér vitéz, elvetted-e tőlünk az édesapánkat?

– Ki volt az édesapátok?

– Ennek a várnak az ura.

Enyiczky szomorúan bólintott.

– Elment az égbe a vitéz lovag, a többi hősök közé.

A gyermekek zokogva ölelték át egymást.

– Oh, te gonosz, ezüstfehér vitéz, ki lesz most már a mi oltalmazónk, ha már édesapánk nincsen? – sírta a nagyobbik leányka.

Enyiczky csodálatos meghatottságot érzett. Megsimogatta a gyermekek aranyos fejét.

– Én leszek a ti oltalmazótok – mondta. – Én leszek az édesapátok.

Kézen fogta a gyermekeket, és vezette őket.

Kazári palóc kislányok. Ismeretlen szerző felvétele.
MNM PM F:321

A háborúnak már úgysis vége volt. Enyiczky Márton mehetett haza Enyiczkóra. A hadait előreküldte, ő pedig a két gyermekkel együtt utazott. De hol volt az ezüst-fehér vitéz? Hol volt a kardos, sisakos levante? Helyén egy fiatal, rózsaszínű arcú hölgy ült, aki szeretettel karolta magához az árva gyermekeket.

Nem is vette föl többé Enyiczky Margit az ezüstpáncélt, csupán ennek a két gyermeknek élt. Kardot sem vett többé a kezébe, hanem annál sűrűbben varrótűt a szobájában. Szerető édesanyjuk lett a két gyermeknek, és álmódzva mondta néha:

– Mily balga voltam, midőn a harcokban kerestem a boldogságot! Amikor a boldogság a tűzhely mellett, a gyermekek között lakik.

Anya gyermekével.

Részlet William Sergeant Kendall (1869–1938) angol festő
A nap végén című festményéből

Jókai Mór

91.

PALÓC HÁZASSÁG

A palóc legény kimegy az erdőre hétfőn, kihajtja a csürhét. Szombaton estére elfogy a kenyere, szalonnája, akkor meg visszahajtja a csürhét.

A faluvégen kinn áll a keresztanya a kapuban, s rákiált már messziről:

- Te Ferkó! Tán még nem is tudsz semmi újságot?
- Már honnan tudnék.
- Látod: meghót anyádasszony.
- Hát mér nem mondta?

Jókai Mór (1825–1904), a nagy romantikus magyar mesélő Komáromban született, a palóc nyelvjárásterület nyugati csücskének szomszédságában. Jókai egyik legkedvesebb regénye, Az aranyember Komárom múltjából meríti témáját, de alkalmanként palóc figurák, palócos vidékek is megjelennek műveiben, mint pl. A lőcsei fehér asszonyban. Itt két kis palóc anekdotáját olvashatjátok.

– De nem addig van ám. Apád meg asszonyt hozott a házhoz.

– Bezon bánom is én.

– De neked hozta ám, nem magának.

A legénynek eláll szeme-szája.

– Hát tán még nem is tudtad, hogy megházasodtál?

– Most hallom kentül. Hát már kit vettem el?

– Szilvásról a Ferde Pannit.

– Bárcsak legalább ismertem volna valaha.

Otthon aztán, mire hazaér a vőlegény, kijön eleibe az apja furkósbottal, módot talál valahogy beleköthetni a fiába, ez meglevén, végigveri istenesen, s

akkor aztán magára hagyja látatlan feleségivel a fiát, ki is menten azzal helyezi be magát férji jogaiba, hogy a Panna lelketem eldöngeti emberül, s ezzel konzumálva van a házasság.

Másnap megesküsznek, s harmadnap a templomban dicsekedve mondja el Panna a többi menyecskének, hogy az ura úgy megszerette, hogy már meg is verte jól. Ferkó pedig ríva panaszkodik a pajtásainak, hogy míg ő az erdőre járt, itthon megházasodtak neki.

91.

A PALÓC ÉS A TINTA

A palóc legény elemózsniát hozott hazulról az úrfinak, ki a városban járt iskolába.

Meglátja a legény az almáriom tetején a nagy tintásüveget, s felé kacsint.

– Innám eén abaó, ha szabadna.

– Innál a gutát! – mond a diák, – hisz az tinta.

– Hadd legyeek az tinta, csak een egyet húzhatnék belőle.

– No hát húzz belőle egyet, tudom, hogy nem húzasz másikat.

A legény fogja az üveget, s egyet kortyant belőle.

– Üm! – mond fanyar képpel – hát mért nem mondta az úrfi? Hisz nem tinta ez, hanem kalamáris.

Forrás: Jókai Mór: A magyar nép élce

Órhalmi leány a padlásfeljáró előtt sepreget. Fényes Dezső
felvétele.
MNM PM F:363

V. Palóc vármondák

Palóc vármondák

Csorba Csaba

Palócföld hegyein mintegy két tucatnyi vár állott valaha. Századok óta jórészt már csak pusztuló romok. A környező falvakban lakók képzelete varázslatos történeteket fűzött az omladékokhoz. Ezeket egymásnak hagyományozták, alakították, színesítették a mesélő kedvű emberek a századok folyamán. Sajnos nem mind-egyiket jegyezték le. Ami megmaradt, azokból válogatunk egy csokorra valót.

Már csaknem három évszázada, hogy az első nagy országismerető mű szervezője-szerkesztője-írója, Bél Mátyás, aki jól ismerte a palócsági tájat is, közölte a palóc tájakhoz, várakhoz, más építményekhez, természeti

képződményekhez kötődő mondákat. A 19. század második felében képes hetilapjainkban tucatjával találkozunk ilyen mondák ismertetésével. Az 1845-ben a Felföld keleti harmadát beutazó Petőfi Sándor Úti leveleiben olvashatjuk a következőket Sáros vára kapcsán: „Dehogy mulasztanám el valami romot megtekinteni, ha

csak szerét ejtethem. Oly jól esik ott színom a dicső lovagkor levegőjét, melyben születnem kellett volna igazság szerint.” Füleken járva megjegyzi „szinte romokban fekszik az egykor nevezetes vár. Természetes, hogy összejártam; de kimondhatatlan harag fogott el, midőn láttam, hogy a romokat lehordják az utcákat tölteni... hogy amely köveken őseink szent vére szárad, azokon most tapodjanak...”

Somoskő várát is bejárta, s megjegyzi: „Ide Salgó egy órányira esik. Azt beszéltek e faluban, hogy mikor

Hollókő vára

196

Salgón a török volt, innen a somoskői várból oda lőtték a magyarok, s egy töröknek, ki evett, éppen a kanalat lőtték ki kezéből... mire a pogányok nyakra-főre elinaltak Salgóról, s mai napig sem tértek vissza. Hol van oly merész képzeletű költő, mint nép?"

Majd megmászta Salgóvárát is, s látottak megihlették Salgó c. romantikus költeménye megírására, amelyben leírja, hogy a salgói rablólovag Kompolthy testvérek hogyan kerítették hatalmukba csellel Gedővárat, ahol a feleségét oltalmazó Gedő Simont megölték, de felesége, Perenna bosszút áll férje gyilkosán. Vajon a költői történetnek lehetett-e mondai alapja?

Hogyan és miért, s miért éppen oda épültek a várak, ez a kérdés foglalkoztatta mindenekelőtt az embereket. A várak elnevezésére keresték a magyarázatot.

A valóságos élő múzeumnak számító jellegzetes palóc falu, Hollókő regéje szerint Kacsics András várat építtetett Pusztavárhegyen, s az épülő várba zárt egy elrabolt szépséges leányt. Csakhogy a leány dajkája boszorkány volt, akinek kérésére az ördög fiai éjszakánként holló képében megjelentek az épülő várban és csőrükben hordták el annak a köveit egy közeli hegyre. Addig-addig, míg a leány ki nem szabadulhatott a lerombolt falak közül. A kövekből pedig fölépült egy új vár a közeli hegytetőn, amely a hollók emlékezetére a Hollókő nevet kapta. Úrnője lett a szépséges leány, akit útjain, bármerre járt is, hűséges hollói kísérték.

Fülek várának nevére is megtalálta a környék népe a magyarázatot: Réges-régen egy juhász azon a hegyen legeltette a nyáját, ahol ma a füleki vár magasodik. Kedves kutyája, akit Fülelesnek nevezett, vigyázott a juhokra, míg ő lepihent. Az elkóborolt birkákat gazdája füttyentésére mindig összeterelte. Egyszer azonban a kutya nyomtalanul eltűnt. Keresésére indulva egyszerre meghallotta a nyüszítését. A hang irányába menve egy keskeny nyíláshoz ért: oda esett be a kutya. Kötélen leereszkedve nemcsak a kutyájára lelt rá, hanem egy bőrszakban csodálatos kincseket is talált. A súlyosan sérült hűséges állatot felhozta és eltemette, a kincsekből várat építtetett a hegyre, s azt elálló fülű kutyájának emlékére Füleknek nevezte el.

Fülek vára

Talált kincsnek köszönheti fölépülését a dalban is megénekelte „Krasznahorka büszke vára” is. Élt valamikor egy Bebek nevű juhász, aki földesura nyáját legettette a Somhegyen. Egy hörcsög- vagy egérlyukban talált kincset, amit gomolyasajtba rejtett. Amikor erre járt IV. Béla király, megkínálta a sajtból. Viszonzásként az uralkodótól csak annyit kért, hogy építhessen a nyája számára hét juhaklot. Az elsőt a Somhegyen akarta fölépíteni, de nap mint nap, amit megépítettek, éjjelente láthatatlan kezek áthordták egy másik hegyre. Mit tehetett Bebek, belenyugodott, s így épült meg Krasznahorka vára, meg a hat másik „juhakol”: Murány, Szádvár, Torna, Szendrő, Regéc, Fülel. A juhásznak a leszármazottai pedig mind-mind nagyhatalmú urak lettek.

Krasznahorka büszke vára. Görföl Jenő felvétele

Kincseket rejtett Buják vára is. Regélték róla, hogy a szomszédos Ecseg meg Szanda várával is titkos alagút kötötte össze. Sőt volt a várban egy „feneketlen kút” is, aminek mélyedése ma is látható. Ez összekötetésben volt a falu mellett fakadó forrással. A hagyomány szerint valaha a vár egyik felügyelője férjhez akarta kényszeríteni a leányát, aki kétségbeesésében a kútba ugrott. Aztán csodák csodájára épen és sértetlenül került elő: a félórára lévő forrásban bukkant ismét a felszínre. A kútba bedobott kacsák pedig a hegy alatt folyó patakba úsztak ki.

A bujáki várhoz más rejtelmes történet is kötődik. Egy szegény asszony karácsony előestéjén kiment az erdőre száraz fát gyűjtögetni. Vele volt a kisfia is. Sokáig keresgélt, ám egyszerre csak rájuk sötétedett. Igyekezett volna haza, de mivel nem volt járatos az erdőben, eltévedt a homályban. Kóboroltában egyszer csak a bujáki vár romjaihoz ért. Egy szélvédett helyen húzta meg magát, ölébe véve kisfiát. Összebújva így próbálták kivárni a virradatot. Telt-múlt az idő, s fölhangzott a faluból az éjféli misére hívó harangszó. Ekkor váratlan dolog történt: föltárult közelükben egy addig láthatatlan vasajtó. Pincébe vezetett, ahonnan csodás világosság áradt. A nagy fényességet az okozta, hogy odabenn arannyal, gyémánttal és más kincsekkel teli kádak sorakoztak: a sok drágaság olyan szemkápráztató volt, hogy szinte elvakította az embert.

A szegény asszony meglátva ezt, rohant be a fiacskájával. Míg a gyerek játszadozott a sok csillogó holmival, addig az asszony ide-oda kapdosva minél több kincset igyekezett összegyűjteni a kötényébe. Zavarában ki-bezaladt a pincébe. Egyszer éppen kint időzött, amikor hirtelen becsapódott mögötte a vasajtó. Benn maradt

a gyermeke. Sőt el is tűnt az ajtó! Hiába kereste pirkadatkor, másnap, harmadnap, sohasem találta többé!

A szegény asszony gyermeke elvesztésébe szinte beleháborodott. Szomorú szívvel jött egy év múltán, megint csak Szentestén a várba. Ott töltötte az éjszakát az egyik fal tövében. Inkább a fagyhalálra vágyott, mintsem arra, hogy gyermeke nélkül éljen tovább.

Amikor megint megkondult az éjféli misére hívó harang, ismét föltárult a láthatatlan vasajtó. Ahogy benéz rajta, látja ám, hogy a fiacskája ott ül, s mintha csak az előbb hagyta volna ott, csendesen játszadozik a csillogó kincsekkel. Az asszony úgy megörült ennek, hogy beugrott az ajtón, fölnyalábolta kisfiát, nem törődve a kincsekkel, drágaságokkal, rohant ki az ajtón, s futott-futott egészen hazáig. Nem kereste aztán már soha többé sem a vasajtót, sem a kincseket. A gyermeke többet ért neki minden gazdagságnál.

A bujáki vár

Mások azonban azóta is keresik a vasajtót s a mesés kincseket, de megtalálni eddig még senkinek sem sikerült.

Kisnánavárának kincsei mondhatni máig izgalomban tartják a falu lakóit. A 16. század hírhedt „rablólovagja” Móré László egy ideig a Dunántúlon fosztogatott, majd onnan ide menekült, az északi hegyvidékre. Állítólag 12 szekérrel szállították rablott kincseit Kisnána várába. Itt vették ostrom alá a törökök. Őt magát fogolyként Isztambulba hurcolták, de a vár titkos alagútját, meg az Ördögvályú-völgyben lévő Kecsefejes szikla alatti barlangban elrejtett kincseit nem találták meg. A várból kivezető alagút nyílására épült egy parasztház, ahol állítólag a kincses barlang helyét tartalmazó, befalazott „Nánai-kódexet” őrizték. A sziklának már nincs nyoma, állítólag az áradások eltemették. Ördögök őrzik, akik viharos éjszakán nagy patadobogással jönnek fel a föld alól, aminek zaja a faluba is behallatszik. A titokzatos alagútnak és a kincses barlangnak mindmáig senki sem jutott a nyomára...

A tatárjáráshoz is kapcsolódó mondák egyike Markaz különös ostromának-védelmének története:

A Kompolthyak markazi sziklavárát hiába ostromolták a tatárok. A vár alatti falun töltötték ki dühüket. Kifosztották és föl is gyújtották.

Kompolthy kapitány elhatározta, megleckézteti őket. Éjszaka száz válogatott emberével kivonult a várból, hogy rajta üssön a tatárokon. Csakhogy az éber tatár vezér embereivel elvonult, s elrejtőzött az erdőben.

Amikor Kompolthy kapitány emberei a faluba érkeztek, fegyvereiket letéve gyorsan a tűzoltáshoz kezdtek.

A tatárok csak erre vártak. Villámként rohanták meg és bekerítették a várból jött kis csapatot. Fogságba ejtettek mindenkit.

– Holnap délben a váradban ebédelek! – mondta a tatár vezér Kompolthynak.

– Nem olyan könnyű oda bejutni. Katonáim nem nyitják meg a kapukat!

– Parázson égetlek el, ha nem adod ide a vár kulcsait!
– fenyegetődött a tatár vezér.

– Nincsenek ám nálam a kulcsok! – válaszolta Kompolthy.

– Akkor írd levelet! Küldjék ide a kulcsot!

Kompolthy kapitány engedelmeskedett: – Írok hát a leányaimnak, megkeresik a kulcsot, de adj nekik háromnapi gondolkodási időt.

– Megadom! – bölintott a tatár vezér. Hiszen ideje volt elég... Az írődeákjával elolvastatta a kapitány levelét, s egy tatár harcos nyílvevesszőhöz erősítve föllőtte a várba.

Kompolthy leányai a levelet nem egészen értették. Apjuk életéért cserébe el kell küldeniük a vár kulcsait, erre háromnapi gondolkodási időt kaptak. De miért kéri apjuk, hogy engedjék hozzá tíz kedves fehér galambját, hogy gyönyörködhesen bennük? Ezt ugyan a tatárok sem értették, de nem is gyanakodtak a különös kérés miatt.

A leányok öreg dajkájuknak is elbeszélték, hogy mit írt az apjuk. A dajka megfejtette rögvest a furcsa üzenetet: – El kell küldeni a galambokat. Tíz kicsi, éles tőrt kell a galambocskákra erősíteni, ők majd eltalálnak apátokhoz.

Az okos madárcák egyenest odataláltak ahhoz a sátorhoz, ahol a kapitányt őrizték. A kapitány, miközben

kedveskedve simogatta meg őket, megérezte, hogy náluk van a titkos küldemény.

Éjszaka, amikor elcsendesedett a tábor, az első galambhoz erősített kicsiny zacskóból kivette a töröcskét, elvagdosta a kezét összekötő szíjakat. Majd a többi tört szétosztotta tisztjei között, akik mind elvágták a saját kötelékeiket, majd embereiket is mind kiszabadították.

Kompolthy és emberei óvatosan kilopakodtak a nyugodtan alvó tatárok táborából, és gyorsan fölvtágtattak a tatárok elkötött lovain a várba. Még a tatárok fegyvereit is magukkal vitték.

A leánykái boldogan nyitottak kaput a kicsiny se-regnek. Bezzeg a tatárok reggelre virradóra annál dühösebbek lettek. Hiszen sem a fegyvereiket, sem a lovaikat nem találták, és hült helye maradt értékes rabjaiknak is. Lovaik és fegyvereik nélkül, öklüket rázva kotródtak el a vár alól.

A török idők emlékét őrző mondák közül az egyik legérdekesebb Léva várához kötődik, a lévai ludak regéje.

Erős vár volt Léva, mégis elfoglalták a törökök. Kucsuk basa, a vár és a város ura és parancsolója a polgároktól nemcsak pénzben szedte be az adót, hanem házanként évente még egy-egy libát is tartoztak beszolgáltatni.

Egyszer aztán a basa a város főbírójához írott levelében azt parancsolta, hogy az esedékes ötven libát a város ötven legszebb leánya meg asszonya vigye föl a várba.

A bíró és a tizenkét tagú tanács sejtette, hogy milyen hátsó szándék húzódhat meg a parancs mögött. Az ötven libát nem sajnálták, volt elég a városban, de a leányok-asszonyok életét és becsületét bizony féltették. A tanácskozáson elhatározták: megtagadják a parancs teljesítését, ha az a fejükbe kerül is.

Váratlanul megjelent a tanácsteremben a bíró leánya, tizenkettővel magával, s azt mondták, hogy ők elmennek az adóval a török basához. Csak adjanak nekik egy-egy éles tört, amit aztán a ruhájukba rejtenek. Addig pedig, míg ők a várba mennek, a polgárok gyűljenek össze fegyverrel a kezükben a vár alatti rétre. Aztán ha látják röpülni a libákat, akkor sietve menjenek a várba...

Harmadnap fölmentek a várba a szép leányok és menyecskék. A török őrseg nagyobb része portyázni ment, alig néhány tucatnyian őrizték tessék-lássék a falakat. A basa kedvtelve szemlélte a szép nőket. Ki is szemelte magának a legcsinosabbat, Veronkát, a bíró leányát. A bátor leány elbájoló mosollyal járult a basa elé, illedelmesen meg is hajolt előtte, hagyta azt is, hogy a basa átölelje, majd egyetlen villanás, és előhúzott tőrével ledöfte a törököt. A többiek sem tétlenkedtek, a basa kíséretének tagjai, belső emberei is halálukat lelték.

A bátor leányok aztán kinyitották a vár kapuját, kieresztve rajta a libákat. Az aggódó apák, testvérek és vőlegények sem késlekedtek, előkapták fegyvereiket, beözönlöttek a kapun. A kisszámú török őrseget legyűrték, s újra magyar kézre került Léva büszke vára.

Amikor visszatért Lévára a portya során kissé megtépázott török csapat, meglepve látták, hogy a váron Szűz Máriás magyar zászlók lobognak. Mi mást tehettek: szégyenszemre eltakarodtak.

Léva látképe. Rézkarc

Sirok várához több monda is fűződik. Egyik a vár nevét próbálja magyarázni. Darnó tündérkirály fia beleszeretett egy halandó leányba. Az apa azonban nem engedte, hogy a szerelmesek összeházasodjanak. Bánatukban mindketten meghaltak. Az apa ekkor már megbánta, hogy annyira kemény szívű volt, s meggyászolta őket. Egyre csak azt hajtogatta: sírok, sírok, sírok. Innen kapta a nevét Sirok vára.

A másik rege Nagy Lajos király uralkodásának időszakát idézi: Sirok várának akkori ura a hatalmas, erőszakos, kemény Bonyódi Demeter volt, akitől rettegték a jobbágysai, közülük is leginkább az özvegy Kövesdiné meg a szépséges leánya, Katinka tartott tőle. A várúr legényfia, Géza ugyanis halálosan beleszeretett a szegény jobbágyleányba.

Egyik este Géza szomorúan nyitott be Kövesdiné házába, s ezt mondta: – Egy esztendőre el kell válnunk egymástól! Ugyanis nagy megtiszteltetésért: Lajos király magához parancsolt az udvarába, hogy megtanuljam, milyen is a lovagi szolgálát.

Sirok vára

Katinka szemét elborították a könnyek: – Én rosszat sejtek! Elmégy, és soha többé nem találkozunk már!

Ha egy év múlva vissza-kerülök, s téged megtart számomra a Jóisten, akkor esküszöm neked, mátkám leszel mindenki előtt, s oltárhoz vezetlek, – mondta Géza.

A leány szomorú lemondással válaszolt: – Nem egymásnak teremtett minket az Isten. Te gazdag, előkelő család sarja vagy, én meg csak szegény jobbágyleány. Egy várúrnak hogyan is lehetnék én a hites társa?!

Géza akkor kéréssel fordult hozzá: Sok galambotok van. Adj nekem tizenkettőt. Minden hónapra egyet, s én velük fogok üzeneteket küldeni neked, s ha megérkezik hozzád mind a tizenkettő, akkor hamarosan érted jövök én is!

Egy hét múlva Budán volt az ifjú levante Lackfi vajda mellett kezdte tanulni a lovagi szokásokat. Alig telt el egy hét, már röptette is az első fehér galambot Katinkához. Aztán érkeztek sorban a többiek: a második, a harmadik, s így tovább a tizenegyedikig.

Katinka izgalommal várta valamennyit, s ahogy telt-múlt az idő, már kezdett reménykedni is: hátha valóban egymáséi lehetnek...

Tavasszal indította útjára Géza a tizenkettedik, az utolsó galambot. Küldött üzenetében azt írta, hogy rövidesen hazaérkezik, sőt, hogy még a királynak is megemlítette, kiféle, miféle lenne a szíve választottja. Lajos király jó kedvében volt, és mosolyogva mondta, hogy ha az apja ura nem ellenzi, ő hozzájárul a házassághoz.

Katinka már hozzászokott, hogy egymás után érkeznek a fehér galambocskák, ámde hiába várta azutolsót, a tizenkettediket.

Géza apja, Demeter úr vendégeivel vadászni ment. Az egyik vendég uraság észrevett egy magasan röpülő fehér galambot, s fogadást kötött Demeter úrral, hogy

nincs az a sólyom, amelyik azt el tudná fogni. Sirok ura a kedvenc sólymát, Sanyit röptette a zsákmány után. Alig néhány perc múlva már a karmaiban hozta Sanyi a véres fejű galambocskát. Demeter úr már odadobta volna a madár tetemét az egyik agarának, amikor észrevette, hogy valami van a szárnya alatt: összesodort kicsiny lapocská.

Kibontotta és elolvasta. Elsötétült előtte a világ. Még hogy az ő fia ír egy jobbágyleánynak síríg tartó szerelméről, meg hogy a király oltárhoz segíti őket...

Máris otthagyta a társaságot és vágóban robogott Kövesdiné kis házához. Dühödten berontva kiáltotta: – Hol a leányod! Hol az aljas nőszemély?!

Benn a szobában ráordított a se holt, se eleven Katinkára is: – Te akasztófavirág! Te világ szemetje! Te közönséges céda! Ha nem hagysz föl aljasságoddal, hogy magadhoz édesgesd a fiamat, akkor fölakasztatlak, anyádat meg kisöprűztetem a faluból!

Azzal kifordult az ajtón. Azt már nem is látta, hogy a szerencsétlen leány ájultan hanyatlott a földre. Szegény édesanyja nyalábolta föl, s fektette az ágyra. Amikor magához tért, s ráeszmélt, mi is történt vele, egyre csak rázta a zokogás. Hetekig feküdt lázban égve,

szinte öntudatlanul. Nemcsak az fájt neki, amit a várúr mondott, hanem méginkább az, hogy hiába várta annyira a tizenkettedik galambot.

Mikor egy kicsit magához tért, az anyja végre el tudta neki mesélni, hogy megérkezett bizony a tizenkettedik galamb, csak hogy nem ahhoz, aki várta, hanem Demeter úr sólyma fogta meg, s így került az ő kezébe az üzenet, azért jött aztán oly dühösen hozzájuk.

Alighogy ezt elmondta az anyja, lódobogást hallottak. Alig telt el egy kis idő, már be is lépett a kicsiny szobába Géza. Ahogy a leány meglátta, úgy érezte, hogy kezd kissé erőre kapni. Könnyek között mondta el, mi történt vele. Hiába biztatta Géza, hogy a király mellettük áll, Katinka csak a fejét ingatta: atyád soha nem fog beleegyezni, hogy egy jobbágyleány legyen a feleséged.

Géza otthon csak az anyját találta. Neki kiöntötte a szívét. Amikor megérkezett az apja, hiába próbálták mindketten meggyőzni a gőgös urat, az dühödten kiáltotta: – Egy várúr feleségül vegye egy földhözragadt szegény jobbágyleányát? Beszennyezni a címerünket?

Géza csendes szavakkal próbált apja lelkére hatni: – Szeretem azt a leányt, s maga Lajos király is megígérte támogatását. Csak a te áldásodat kérem!

– Ne álld útját Géza boldogságának! Egy jobbágyleány lelke is lehet nemes... – így beszélt Zsuzsánna aszszony, Géza anyja.

Még hogy egy jobbágyleány lelke is lehet nemes? – kiáltotta Demeter úr, aztán becsapva maga mögött az ajtót, egy szolgája kíséretében lóra pattant, hogy járjon egyet, kiszellőztetni a dühét.

Alighogy a várának az aljába ért, sötét fellegek gyűltek az égre. Sűrű cseppekben esni kezdett az eső, amit dörgés, villámlás követett. Egy villám Demeter úr mögött agyoncsapta a kísérőjét, lovával együtt. A várúr lova is megbokrosodott, s elég volt egy vigyázatlan pillanat, s lecsúszott Demeter úr a nyergéből. Csak hogy az egyik lába a kengyelben maradt, s lova bőszülten rohanva akarta tovább hurcolni.

Mielőtt Demeter úr elveszítette volna az eszméletét, csak annyit hallott: – Jézus Mária! A mi drága jó urunk... Emberek, segítsetek!

Még látta, hogy egy öreg jobbágyasszony oda ugrik a ló elé...

Talán egy hét is eltelhetett, amikor Demeter úr először kinyitotta a szemét. Ott ült az ágya mellett kisírt szemekkel felesége, Zsuzsánna asszony meg Géza, a fia.

Mi történt velem? Hol vagyok? – kezdett nehezen mozgó nyelvvel, akadozva beszélni Demeter úr. – Itthon, édes jó uram most már gyógyul félben, – mondta Zsuzsánna asszony.

Aztán elmesélte, hogyan is történt az eset: Bizony a várúr életét egy öreg jobbágyasszony mentette meg, az kapta meg a ló kantárját. Nem más volt ő, mint az öreg Kövesdiné. A ló letiporta, de a kantárt akkor sem engedte el. A többi ember aztán megfékezte a lovat, s a várurat kiemelték a kengyelből. Kövesdiné, hát igen, szegény asszony... Éppen ma temetik...

Demeter úr nem szólt egy szót sem, csak nagyot sóhajtva elfordult, s aztán újra elveszítette az eszméletét. Aztán napokig kínlódott, mindegyre félrebeszélt.

Aztán amikor újra magához tért, csendesen beszélni kezdett: – Anyádnak igaza volt, fiam. A jobbágyban is lehet nemes lélek. Fiam! Adjatok száz aranyat az árván maradt leánynak! Anyja sírjára márványkövet állítunk. Aztán a királyt magam fogom meghívni, hogy fölavasson, édes fiam!

Aztán elaludt. Másnap reggel már kezdett erőt is érezni magában, amikor kinyitotta a szemét. Akkor a fia odalépett az ágyához: – Atyám, eljött Kövesdi Katinka, hogy megköszönje a jóságodat. Bejöhet?

– Küldjétek be azt a derék leányt! – mondta a várúr.

Katinka kisírt szemekkel, mély gyászban lépett be, amikor oda térdelt Gézával együtt a várúr ágya elé,

az fölemelte a jobbját, s áldóan tette Katinka és Géza fejére: – Áldjon meg az Isten benneteket, kedves gyermekeim! Legyetek nagyon boldogok!

Jegyespár. Ismeretlen sváb mester műve, 1470 körül

KRASZNAHORKA...

Elbeszélve Kuruckói dal

Flute

Krasz-na-hor-ka büsz-ke vá-ra , Rá-bo-rul az éj ho-má-lya.
Ma-gas tor-nyán az ő-szi-szél Ré-g múlt dí-cső-ség-ről be-szél.
Rá-kó-czi-nak dí-cső ko-ra Nem-jön-viz-sza többé so-ha.

Krasznahorka büszke vára, ráborul az éj homálya.
Toronyok ormán az őszi szél, rég múlt dicsőségről mesél.
Rákóczinak dicső kora, nem jön vissza többé soha.

Harcosai mind pihennek bujdosó fejedelemnek.
A toronyból késő este tárogató nem szól messze.
Olyan kihalt, olyan árva, Krasznahorka büszke vára.

Rozsnyó főtere. Görföl Jenő felvétele

VI. Függetlék

Felhasznált szakirodalom

- Benkő Loránd 1957: *Magyar nyelvjárástörténet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Istvánffy Gyula 1963: *Palóc népköltési gyűjtemény*. A Miskolci Hermann Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai II. Herman Ottó Múzeum, Miskolc.
- Juhász Dezső 2019: A fiatal Balassi nyelvjárásáról. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk. *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 195–208.
- Juhász István (szerk.) *Tudományos Gyűjtemény*. 1817–1841. I–II. Magyar Hírmondó. Magvető Kiadó, Budapest, 1985.
- Király Péter 2009: Maďarské a nemecké slová vo východoslovenských a ukrajinských nárečiach východného slovenska. *Studia Russica XXIII*. 55–80.
- Kiss Jenő (szerk.) 2001: *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kósa László–Filep Antal 1983: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Manga János 1979: *Palócföld*. Gondolat, Budapest.
- Menyhárt József–Presinszky Károly–Sándor Anna 2015: *Szlovákiai magyar nyelvjárási szöveg-és forrásgyűjtemény*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- MNyA. = *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Deme László et al. szerk. 1968–1977. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Orosz Örs 2019: Nyelvi jogaink a Felvidéken. (Történelmi áttekintés 1918-tól napjainkig) In: Pomozi Péter szerk. *Felvidék*. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest. 65–71.
- Pajusalu, Karl–Pomozi Péter 2013: Lõunapoolseima lõunaeesti ja Ülemungari keele- ja kultuuripiirid. *Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele-ja kultuurikeskuse aastaraamat XI-XII*. (A legdélebbi délést és a felvidéki magyar nyelvjárások nyelvi és kulturális határai). 42–72.
- Pajusalu, Karl–Pomozi Péter–Juhász Dezső–Viitso, Tiit-Rein 2012: Sociolinguistic Comparison of the Development of Estonian and Hungarian Dialect Areas. *Linguistica Uralica*. 241–264.
- Pomozi Péter (szerk.) 2019: *Felvidék*. Magyar nyelvű otthon 4. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest.
- Pomozi Péter–Karácsony Fanni 2013: *Felnõtt vala egy édesz*

- almafa... Régi stílusú népballadáink archaikus nyelvi vonásai.* (Kiállítás a Székely Nemzeti Múzeumban és a PIM A Magyar Nyelv Múzeumában 2013-ban, ill. 2013-2015 között.)
- Pomozi Péter–Karácsony Fanni 2017: *Magyarország.* Magyar nyelvű otthon 1. Anyanyelvápolók Szövetsége, Budapest.
- Radványi Kálmán 1910: *Ipolyszalkai nyelvjárás.* Stephaneum Nyomda R.T., Budapest.
- Rájsli Ilona (szerk.) 2017: *Nyelvjárási szöveggyűjtemény Vajdaságból.* Verbi Nyelvi Kutatóműhely, Szabadka.
- Révay Zoltán 1974: *II. Rákóczi Ferenc és korának rejtjelzése (XVIII. század).* Zrínyi Nyomda, Budapest.
- RMNyA. = *A romániai magyar nyelvjárások atlasza. I–XI.* Juhász Dezső szerk. 1995–2010. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Sándor Anna 2004: *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Silling István 2007: *A kupuszinai nyelvjárás és szótára.* Loisir Kiadó, Budapest.
- Silling István (szerk.) 2010: *Vajdasági magyar olvasókönyv.* Forum Könyvkiadó, Újvidék – Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka.
- Simonyi Zsigmond (szerk.) 1902: *Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv.* Nyelvészeti Füzetek 4. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Szabó József 1990: *Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárásszigetek.* Dél-Alföldi Évszázadok 3. Csongrád Megyei Levéltár, Békéscsaba–Kecskemét–Szeged.
- Tóth Imre 1987: *Ipoly menti palóc tájszótár.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 176. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- Vargha Fruzsina Sára 2017: *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése.* Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

Történeti és folklórszöveg- közlések forrásai

- 1–2. Jókai-kódex. [A szövegeket az OSZK digitális másolata alapján közöltük: <http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/jokaikodex>]
- 3–4. Demján Izabella – Guitman Barnabás 2017. *Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe. XVI. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból.* Attraktor, Máriabesnyő. 112–113 és 159–162.
5. [sz. n.] 1955. *Balassi Bálint összes versei és levelei.* Szépirodalmi Könyvkiadó, [h. n.]. 313–317.
6. Szirácsik Éva 2004. *A nemes vármegyének kezéhez... II. Rákóczi Ferenc levelei és Nógrád vármegyei visszhangjuk I. (1703–1705).* Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. 145–146.
7. Varga Endre 1958. *Úriszék XVI – XVII. századi perszövegek.* Magyar Országos Levéltár Kiadványai, II. Forráskiadványok 5. Budapest. 727–728.
- 8–15. Lubik Imre 1883. *Gyermekversikék.* Rimaszombat. *Magyar Nyelvőr* 12. 190–191.
- 16–27. Kósa László (szerk.): *Rozmaringkoszorú. Szlovákia magyar tájak népköltészete.* Madách, Bratislava 1979. 49–52, 54–56, 63–66.
28. Glosz Gizella 1886. *Találós mesék.* Rozsnyó. *Magyar Nyelvőr* 15. 571–572.
29. Glosz Gizella 1884. *Szólásmódok. Rozsnyó vidéke.* 1884. *Magyar Nyelvőr* 13. 571.
30. Csomár István 1888. *Szólásmódok. Zemplén megye, Szürnyeg.* *Magyar Nyelvőr* 17. 375–376.
31. Borsodi László 1901. *Szólások. Mátra alja és Felső-Borsod vidéke.* *Magyar Nyelvőr* 38. 331–333.
32. Ladányi Béla 1890. *Néprománcok. Husang Jancsi. Gömör megye, Balog-völgy.* *Magyar Nyelvőr* 19. 192.
33. B. Pongrácz Emil 1874. *Nógrádi népdalok.* *Magyar Nyelvőr* 3. 95.

34. Bakos József 1947. Mátyusföldi babonás történetek. *Ethnographia* 58. 247.
35. Mikó Pál 1894. Állatmesék. Nógrád, Terbeléd. *Magyar Nyelvőr* 23. 480.
36. Wolf Vilmos. Népmesék (Fülek, Nógrád megye). *Magyar Nyelvőr* 5. 33–34.
37. Vargha Gyula szerk. 1907. Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok [itt: Jász-Nagy-Kun Szolnok] megyéből. Magyar népköltési gyűjtemény IX. Nemzeti Örökség Kiadó, Budapest. [1903 dec. Besenyőtelek, Heves vármegye, Szabó Julcsa, asztalosné] 124–127.
38. Vargha Gyula szerk. 1907. Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok [itt: Jász-Nagy-Kun Szolnok] megyéből. Magyar népköltési gyűjtemény IX. Nemzeti Örökség Kiadó, Budapest. [1904 jan., Besenyőtelek, Heves vármegye, Szabó Éva öreg cselédasszony] 313–317.
39. Vargha Gyula szerk. 1907. Népmesék Heves- és Jász-Nagykun-Szolnok [itt: Jász-Nagy-Kun Szolnok] megyéből. Magyar népköltési gyűjtemény IX. Nemzeti Örökség Kiadó, Budapest. [1903 dec. Besenyőtelek, Heves vármegye, Szabó Julcsa (Hörsikné), paraszt asszony] 151–155.
- 40–53. Máté László: Buzita és környékének mondavilágából. Kézirat. h.n., é.n.
54. Mátyás király és a gömöri urak. Magyar népmonda nyomán Pomozi Péter átdolgozása.
55. Anekdoták. Bodor Dezső gyűjtése nyomán. *Magyar Nyelvőr* 1898/27: 191.
56. Kubinyi Ferenc 1888. Párbeszéddek. Hont megye, Kovár. *Magyar Nyelvőr* 17. 42–43.
- 57–80. Tóth Imre: Ipoly menti palóc tájszótár. Magyar Nyelvtudományi társaság kiadványai 176. szám. Budapest, 1987. pp. 31, 37, 108, 114, 122, 144, 149, 150, 152, 161, 166, 169, 170, 173, 174, 175, 177, 182, 184, 209, 234.
81. Silling István: Vajdasági magyar nyelvjárási olvasókönyv. Forum, Újvidék 2010. 116–117.
82. Hódi Éva szerk.: A nyelvek és nyelvjárások jövője. Ada, 2009. 79.

Szómagyarázat

Az alábbi magyarázatba azokat a valódi és alaki tájszókat, ill. régies, nem (feltétlen) palóc kifejezéseket gyűjtöttük ki, melyek megértése otthoni, önálló olvasás esetén nehézséget okozhat. Félkövér betűkkel a kötetünk szövegében előforduló valódi vagy alaki tájszót, dőlt betűkkel a kötetünkben előforduló szójelentéseket közöljük. A kettő közt szükség esetén zárójelben adjuk meg az egyéb információkat: pl. *régies*, *rosszalló jelentésárnyalat*, vagy általánosan meg nem honosodott, idegen szavak esetében a szóeredetet.

Ebben a jegyzékben több okból is a köznyelvi betűkészletre szorítkoztunk a címszavak megadásakor, mert a különféle palóc tájszavak mellett köznyelvi és különféle régies írásmódú alakok is előfordulnak, így az egységesített palóc nyelvjárási jelölést nem lehetett volna megoldani.

almárium *alacsony fiókos, polcos szekrény*

ámbitus *oszlopos tornác*

ángy(ika) 1. *idősebb asszonyrokon* 2. *vérszerinti férfirokon felesége*

animó (régies, latinból) 1. *lélek*

apróra elbeszél *részletesen elmond*

árpadzsup *dughagyma*

azóte *azóta*

bacsó 1. *öreg pásztor, számadógazda, juhász* 2. *vagyontalan*

bejon, bejott *bizony*

bogácsa *pogácsa*

cibere 1. *aszalt gyümölcsből főzött savanyú leves* 2.

erjesztett gabonalé. 3. *Még híg, folyós állapotú, fővő szilvalekvár*

cigányfog *bölcsességfog*

csepű *gyenge minőségű kender- vagy lenkóc*

csobolyó *hordozható, lapos hordócska alakú, fa ivóedény*

deputáció (régies, latin) *küldöttség*

dolmány *testhez simuló, zsinóros zubbony*

dosztig 1. *túlságos, fölös mennyiségig* 2. *nagy jóllakásig* 3.
untig

drajfusz (német) *vasból készült háromlábú főzőállvány*
egenyest *egyenesen*

egyetlenkedik 1. *veszekedik* 2. *rivalizál*

elemózsna *élelem, elemózsia*

eltergel *eltördel, több darabra tör*

értek (régies) *ráérő idő, szabadidő*

fadeben *fabödön*

fil *fül*

fölstököm (régies, németből) *reggeli*

fundamentum (latin) 1. *alap, (t)alapzat*

ganaj *ganéj, trágya*

garas 1. *eredetileg öt, három, majd két krajcár értékű*

váltópénz 2. (szólásokban) *kis értékű, nagyon keveset*

érő pénz, vö. nem ér egy lyukas garast sem

gingálló *harangozás utánzása*

guba *fürtösre szőtt, durva posztóból készült felsőkabát*

gúnya *felsőruha*

gyaur (muszlimhitű személy használja rosszállóan nem

muszlimra, oszmán-törökből) nem muszlimhitű személy

gyovon *gyón*

gyűró *gyűrű*

gyűvöztet 1. *indít* 2. *bíztat*

hadáz 1. *hadonászik* 2. *nagy hangon beszél*

haluska *galuska*

hambár 1. *hombár* 2. *gabona tárolására szolgáló nagy*

láda

hibázik *hiányzik*

hollyan *milyen*

igen(y)es *egyenes*

ingen *ingyen*

kajabál, kajbákozik *kiabál*

kalamáris (régies) *tintatartó*

kaloda *több deszkából álló, fejnek, kezeknek, lábaknak*

lyukkal ellátott büntetőeszköz (a megszegyenítendő,

bűnös ember nyakát, végtagjait zárták beleigen

kényelmetlen testhelyzetben)

kapca *vásznon, melybe a lábat csavarták csizma felhúzó*

előtt

kard tusája *a kard vastagabb vége*

karikás *karikás ostor*
kaszlyi 1. láda 2. komód, sublót
ké(d) *kend*
kék *kell(ett)*
kelevéz *dárdaszerű fegyver*
kepe *aratórész*
keserútúró *sóval összegyúrt, cserpében tartósított túró*
kifundál *kitalál*
kolyiba *kaliba, kunyhó*
kondás *dísznópásztor*
kopja *lándzsaszerű fegyver*
koszoró *koszorú*
ködmén *ködmön, rövidebb ujjú, gyapjas birkabőrből készített felsőkabát*
könv *könyv*
krí *slejm*
kriminális 1. nagyon rossz 2. rettenetes, szörnyű
kucsma *prémből készült, karimátlan fejfedő*
kupec *ló vagy más nagyobb haszonállat adásvételével foglalkozó ember*
kupertá (latin, olasz) *levélboríték*
kútyorog *kujtorog, csavarog*
lajhálódik *szítál, szemerkél az eső*
lecsüngeszti a fejét *lehajtja a fejét*
legelőt csapogat *megegyezés nélkül más, idegen legelőre hajtja az állatokat*
Lengyenország *Lengyelország*
létánya (latinból) *litánia*
lődörög *cél nélkül járkal, bolyong*
lyánta *lánycorban*
megabajgat 1. piszkál, babrál 2. nyaggat 3. üt, ver 4. üz, *hajt*
megabrakol *lovát eteti*
megazsanakol *ellazsnakol, elver, ellátja a baját*
megest *megint, ismét*
megjelentet *megmond, bejelent*
mőtétű *mióta, miótától vö. még azöte*
nyivaszt 1. idegesíti, öli vkinek az idegeit 2. kínoz
összegubajzodik 1. gabalyodik 2. dühöng, mérgelődik
pallos *széles pengéjű, egyenes, hosszú kard*
pandúr *fegyveres rendfenntartó személy*

pántlika díszként használt szalag
parádés kocsis hintós
patyolat finom, fehér lenvászon
pelyva termést körülvevő hártyás levélke
pervéta (régies, latinból) árnyékszék
pint kb. 1,6 liternek megfelelő űrmérték
pirongat megfedd, megszid
pisztolyt klapogtat (töltetlen) fegyver ravaszát
kattogtatja
pitar 1. pítvar; lakóház előtere 2. belépő helyiség vagy
konyha belépő felőli része
platnyi 1. platni, tűzhelyet fedő vaslemez
porció adag
rakottya rekettye
regement regiment, katonai ezred
sárarany 1. színarany 2. ezüstöt is tartalmazó mosott
arany
seprő 1. seprű 2. bor uszadéka
slep ruha uszálya
szentmihálylova halott szállításakor vállra emelt
négy lábú faeszköz
szerelmes szeretetteljes, szerető
szűr ujjas, de vállon hordott köpenyszerű bő ruha
tanál talál
tinórka 1. tinórú 2. tinórúk családjába tartozó gombaféle
torzsonkodik viszálykodik
tudamas ember tudalmas, tájékozott, sok mindenhez értő
ember
vasvidla vasvilla
viaszk viasz
vickándozik fickándozik, ficánkol
zavadzál 1. zavar; akadályoz 2. kötekedik
zsuzsorog susorog

Tartalom

Palóc mesék kicsiknek-nagyoknak (<i>Pomozi Péter</i>)	5
Útmutató a könyv használatához (kicsit nagyobbaknak)	7
I. A palóc nyelvjárásról (<i>Pomozi Péter</i>)	13
1. Jó palócok – Kis eredettörténet	14
2. A palócság és a Kárpát-medencei magyar nyelvterület	17
3. Nehéz-e „palócul” írni-olvasni? Nyelvjárási betűk és hangok	26
4. Mitől palóc a palóc nyelvjárás?	29
II. Nyelvtörténeti érdekességek Palóccországból	39
Bevezetés a történeti szövegekhez (<i>Németh Dániel</i>)	40
Legendák	46
Misszilisek és kiáltványok	54
Régi balogvári perszöveg	65
III. Népköltés	69
Gyermekmondókák	70
Találósok	80
Szólások és közmondások	81
Népdalok és népballadák	87
Hiedelemszövegek	89
Mesék és mondák	91
Anekdoták, adomák	128
Palóc hétköznapiak	129
Palóc nyelvjárásszigetek: Kupuszinai (bácskertes) történetek	137

IV. Irodalmi gyöngyszemek	143
Arany János	144
Balassi Bálint	149
Tompai Mihály	151
Mikszáth Kálmán	154
Krúdy Gyula	174
Jókai Mór	192
V. Palóc vármondák (<i>Csorba Csaba</i>)	195
VI. Függelék	213
Felhasznált szakirodalom	214
Történeti és folklórszöveg közlések forrásai	216
Szómagyarázat	218

A kötetet a Magyarágkutató Intézet (MKI) adta ki.

Postacím: 1014 Budapest, Úri utca 54–56.

Web: mki.gov.hu

Email: kiado@mki.gov.hu

Felelős kiadó: Horváth-Lugossy Gábor, az MKI főigazgatója

Felelős szerkesztő: Virág István

Borítóterv: Tóth Gábor, Tóth Mihály

Műszaki szerkesztés: Karácsony Fanni

Nyomás és kötés: OOK-PRESS Nyomda, Veszprém, ookpress.hu

Palóc olvasókönyv

Kötetünk elsősorban a palóc nyelvterület gyermekeihez és ifjaihoz szól, Zoboraljától az Ipoly vidéken, az Északi-középhegység vonulatán át egészen a keleti palóc határfalvakig. A palóc nyelvváltozat 1920 előtt Felső-Magyarország számos északi vármegyéjében is otthonosan hangzott. Ez az olvasókönyv ebbe a nagy Palócországba kalauzolja olvasóit, nem feledve a déli palóc szigeteket sem.

A helyi folklórkincsekből úgy válogattunk, hogy közben a tájnyelvi zamatot is megőriztük. Bemutatjuk, hogy palócul írni-olvasni nem ördögösség, ráadásul csak így tudjuk őseink örökségét a maga szépségében és teljességében továbbadni. Az olvasókönyvet e cél jegyében öt részre tagoltuk: az első fejezet a palóc nyelvjárás jellegzetességeit, a standard palóc írást mutatja be, a második történeti, a harmadik néprajzi, a negyedik szépirodalmi, az ötödik vártörténeti szövegeket közöl, örök értékű palóc szemelvények mellett számos forrásértékűt is.

A Palóc olvasókönyv jól használható az alap- és középfokú oktatás anyanyelvi, irodalmi, helytörténeti óráin, hagyományörző körökben és családi kötetként is, főleg – ám nem kizárólag – azon régiókban, melyeknek palóc nyelvi-néprajzi gyökereik vannak.

2790 FT

